

ARBEIDERHISTORIE 1987

Tema:
EKSIL I NORGE

Nazistenes terror etter Hitlers maktovertakelse i 1933 drev en halv million mennesker på flukt fra Tyskland. Omkring to tusen av dem kom til Norge. Det var første gang Norge møtte det moderne flyktningeproblemet.

Mange av flyktningene hadde vært aktive i den tyske arbeiderbevegelsen. I Norge førte de kampen videre. Noen av dem ble sentrale også i norsk arbeiderbevegelse.

Dette var utgangspunktet for et seminar som Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek holdt i mars 1987. Innleggene fra seminaret sammen med artikler om internasjonal solidaritet og holdninger til innvandrere utgjør tyngdepunktet i denne første årboka fra Arkivet.

DUBL

ARBEIDERHISTORIE

Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek
gis ut

med støtte av Norges allmennvitenskapelige forskningsråd
(NAVF)

© Copyright by the authors 1987

Redaksjon:

Solveig Halvorsen, Lill-Ann Jensen, Einhart Lorenz,

Arnfinn Malme, Einar A. Terjesen

Årboka abonneres eller bestilles hos

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek

Youngsgata 11 C

0181 Oslo 1

Tlf. (02) 40 17 58

Forsida: Jødiske flyktninger

Bilder og illustrasjoner: Arbeiderbevegelsens Arkiv og
Bibliotek

Arbeiderbevegelsens
Arkiv
og
Bibliotek

331.c9(481)

A

dupl.

Det må ikke kopieres fra denne årbok utover det som er tillatt etter bestemmelsene i «Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» og i «Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering og opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet». Brudd på disse bestemmelsene vil bli anmeldt.

Grafisk produksjon: Gjerholm Grafisk A/S/Hagen Offset a.s.
ISSN 0801-7778 ISBN 82-90759-00-2

 INNHOLD

- Einar A. Tørjesen* Begrenset solidaritet eller solidaritet uten grenser?
- *
- Helen Bøsterud* Eksil i Norge
Einhart Lorenz Den antifascistiske emigrasjonen til Norge
- Harald Skjønberg* Norsk politikk overfor jødiske flyktninger, 1933 — 1940
- Leo Eitinger* Flyktningenes psykologiske problemer
- Einhart Lorenz* Willy Brandt i Norge
Hermann Weber Tyske sosialdemokrater og kommunister i eksil ×
- Jan Foitzik* Venstresosialistiske småorganisasjoner i motstand og eksil ×
- Werner Röder* Om forholdet mellom eksiledelse og indre motstand i Tyskland ×
- *
- Arne Kolstad og Per Arnt Pettersen* Innvandrere og solidaritet
 Intervju med en flyktning Ingen venter lenger på Mirtha i Santiago
- Finn Olstad* Internasjonal solidaritet, politikk og idrett
- *
- Arbeidermøtet i Arendal
- *
- Rune Blix Hagen* Arbeiderarkivet i Nord-Norge
Peter Ludvigsen Arbejdermuseet i København
- *
- Knut Kjeldstadli* Aksel Zachariassen (1898—1987)
- Arne Kokkvoll* Edvard Bull (1914—1986)

LO-delegasjonen til Sovjetunionen 1925, med bl.a. Anders Bratvold, Johan Nygaard, Albin Eines, Elias Volan og Alfred Madsen.

Internasjonalisme og internasjonal solidaritet er ord som er mye brukt og som har positiv klang. Likevel kan de ha mange betydninger og omfatte flere ulike forhold. Artikkelen tar for seg forskjellige historiske sider ved arbeiderbevegelsens internasjonalisme og internasjonale solidaritet, men gir også en historisk oversikt over bevegelsens internasjonale engasjement. Artikkelen viser hvordan det internasjonale engasjementet har endret form og innhold gjennom 100 år, men også hvordan flere elementer er de samme i dag som i 1880-årene.

Einar A. Terjesen

Begrenset solidaritet eller solidaritet uten grenser?

Internasjonalisme og internasjonal solidaritet i arbeiderbevegelsen gjennom 100 år

I alle lande med kapitalistisk produktionsmaate har arbeiderne samme interesser; med verdenssamkvemmets og verdensmarkedets utvidelse blir arbeidets stilling i hvert land bestandig mere avhengig av arbeidernes stilling i andre lande; arbeiderklassens befrielse er derfor ikke en national, men en social oppgave, til hvilken arbeidernes interesser i alle kulturlande er knyttet i like høi grad. I erkjennelsen herav erklærer Det norske arbeiderparti sig ét med de klassebevisste arbeidere i alle øvrige lande.

(DNAs program 1891)

Hvert av Sosialistinternasjonalens medlemspartier må selv sagt utarbeide sin egen metode for å møte krisen og like selv sagt er det at internasjonal samordning er mer nødvendig nå enn noen gang før. Landenes gjensidige avhengighet av hverandre har aldri vært større enn i dette tiår . . . Aldri har det vært så nødvendig å sikre at landenes økonomiske politikk utfyller hverandre og harmonerer internasjonalt.

(«Frykt, men håp», sluttdokument fra Sosialistinternasjonalens kongress i Portugal 1983)

Internasjonale kontakter

Karl Marx avsluttet «Det kommunistiske Manifest» med oppfordringen «proletarer i alle land foren dere!» Slagordet ble raskt en del av arbeiderbevegelsens ideologiske grunnlag. Kampen for sosialismen var fra første stund internasjonal, og arbeiderne var seg bevisst at de tilhørte et internasjonalt fellesskap. Det er denne fellesskapsfølelsen som kalles internasjonalisme.

Internasjonalismen i arbeiderbevegelsen hadde flere røtter. Viktigste i den første tiden var de direkte personlige kontaktene. Arbeiderdelegasjoner til verdensutstillingene i siste halvdel av 1800-tallet brakte sammen arbeidere fra forskjellige land slik at de kunne diskutere felles problemer og oppgaver. Delegasjonsreisene var ofte finansiert av borgerskapet, og både 1. og 2. Internasjonale kom i stand etter initiativ tatt på møter som var blitt gjort mulig gjennom slike besøk. Dette var likevel ikke første gang arbeidere møttes over landegrensene. Fra gammelt av var det tradisjon at håndverkssvenner reiste utenlands som del av sin fagutdanning. Etter hvert som laugsvesenet døde bort forsvant også mye av vandretradisjonene, uten at de helt døde ut. Kjente arbeiderledere som Martin Tranmæl og Johan Nygaardsvold oppholdt seg før 1914 flere år i USA. Verdenskrigen representerte her som ofte ellers et skille. Krigen førte til midlertidig stopp i vandringene og mellomkrigstidens bestemmelser om pass, visum og arbeidstillatelse gjorde det vanskelig for arbeidere individuelt å søke arbeid over landegrensene². Likevel forekom det at arbeidsløsheten i mellomkrigstidens Norge drev folk til å søke arbeid i andre land. Et eksempel er utvandringen av skogsarbeidere til Sovjetunionen³.

Mange vandrende svenner og arbeidere kom bort i radikale og sosialistiske miljøer og brakte med seg rundt i Europa ideer om frihet, likhet, rettferdighet og sosialisme. Kjente eksempler i Norge er Marius Jantzen, J.O. Ljungdahl, Sophus Pihl og Carl Jeppesen. Alle var utenlandske håndverkere som slo seg ned i Norge: Jantzen, Phil og Jeppesen kom fra Danmark, mens Ljungdahl var svensk. De tre første hadde hatt kontakt med den 1. Internasjonale, og Pihl og Jeppesen ble ledende personligheter i arbeiderbevegelsen i Norge i 1880-årene, henholdsvis i Bergen og Kristiania. Vi vet også at en svensk skreddersvenn som hadde vært med i det radikale miljøet på kontinentet, var i Kristiania under urolighetene der i 1848⁴.

Den tyskfødte typografen F.P. Schulze var sammen med Chr. H. Knudsen drivkraften bak dannelsen av Norges første fagforbund, Norsk Centralreiskasse for Bogtrykkere. I 1880-årene eksisterte det en Forening for Socialismens Udbredelse i Norge både i København og Paris. I Kristiania fantes det i 1900 to tyske arbeiderforeninger: Vorwärts og Freiheit som begge var med i Det norske Arbeiderparti.

Svenska socialdemokratiska Manhem.
Aristarternas

Lokal: Torvgatan 26 II.

Samfundets ändamål är att i en förbättrad
 och utvecklad arbetarorganisation, så som arbetarna, äga
 utöfna sin egen verksamhet.

Medlemmar ska ha ett eller flera av följande kännetecken:
 1. Förhållning till sin egen verksamhet som ett självständigt
 och självständigt i förhållande till arbetsgivaren.
 2. Vilja att göra och påverka i förbättring
 av arbetsförhållningarna.
 3. Villkor för medlemmar som omfattas av följande bestämmelser:
 Medlemsavgift 1 krona.

Styrelsen

Dansk socialistisk Diskussionsklub
„Markus Thraue“

har utvald följande styrelse med **BAL** og andre medlemmer
Lördag den 4de Novbr. Kl. 7-3
 på Lokal: Det Nya Huset Nr. 8, 12.
 Biljetter: **35 Öre pr. Person.**
 Nytt Medlemskort utgår. Respektive kan utläsas vid en Medlem.

Annonse i «Social-
Demokraten» 3.11.1899.

De personlige kontaktene har hatt betydning langt inn i dette århundre. Tranmæl kom i USA i kontakt med syndikalistiske ideer, selv om det er usikkert i hvilken grad dette påvirket hans holdninger. Svenske syndikalistiske arbeidere rundt 1. verdenskrig spredte sine ideer, spesielt i steinhogger- og anleggsmiljøer. Den svenske syndikalist Albert Jensen, opprinnelig urmaker, ble i oktober 1914 utvist fra Norge på grunn av antimilitaristisk virksomhet. Jensen, som forøvrig fikk amnesti av Hornsrud-regjeringen i 1928, brakte erfaringene fra den norske fagopposisjonen inn i svensk syndikalistisk debatt⁵. Også i våre dager kan personlige kontakte gjennom delegasjonsreiser og ungdomsleirer ha betydning for å styrke internasjonale holdninger i arbeiderklassen, selv om offisielt arrangert studieturer selvfølgelig ofte gir et fordreid bilde. Det direkte opplevde internasjonale arbeidsfellesskapet forsvant likevel med håndverksarbeiderne, for å dukke opp i en helt annen form med dagens fremmedarbeidere.

Gjennom håndverksvenner og arbeidere vandret radikale og sosialistiske ideer gjennom Europa. Studenter og intellektuelle var også viktige i denne spredningen. Mange av de sosialistiske ideene ble dessuten utviklet av politiske flyktninger. Mest kjent var Karl Marx i London og Lenin i Sveits. De sosialistiske emigrantmiljøene i London og Stockholm under 2. verdenskrig bør også nevnes. I London møttes mange av de som senere kom til å danne kjernen i det internasjonale sosialdemokratiske samarbeidet etter 1945, og miljøet i Stockholm, med bl.a. Willy Brandt og Martin Tranmæl, arbeidet med planer for gjenreisning og fred i Europa. Russiske flyktninger i Norge under 1. verdenskrig med Bucharin og Kollontai i spissen, hadde ikke ubetydelig innflytelse i den sosialistiske ungdomsbevegelsen. Den tyske student og fiskeoppkjøper Victor Braune sto sentralt i spredningen av marxistiske ideer i Bergen på slutten av 1880-tallet⁶.

Betydningen av den internasjonale innflytelsen bør ikke undervurderes. De internasjonale impulsene, som i hovedsak kom fra Tyskland via Danmark, spilte en viktig rolle ikke bare for lederskiktet, men for hele arbeiderbevegelsen. Ikke bare var den ideologiske konsolideringen viktig, men det internasjonale felles tankegods bidro også til at de daglige kampene i lokalsamfunn eller lokale bedrifter framsto som en del av en stor internasjonal kamp⁷. Dette styrket igjen bevegelsens selv-

Annonse i «Social-Demokraten» 31.08.1899.

tillit. Arbeiderne følte at de ikke sto alene, men hadde hele verden i ryggen.

1. Internasjonale

I Norge og de fleste andre land i Europa var framveksten av den sosialistiske arbeiderbevegelsen nært knyttet til en håndverksradikalisme bygd på nasjonale erfaringer og ideer. Internasjonalismen i arbeiderbevegelsen var i begynnelsen en del av disse ideene.

Et uttrykk for håndverksradikalismen var 1. Internasjonale, grunnlagt 1864, lenge før det eksisterte noen sosialistisk arbeiderbevegelse i Norge. Den 1. Internasjonale regnes som forløper for all senere internasjonal organisering i arbeiderbevegelsen og Sosialistinternasjonalen feiret følgelig sitt 100-års jubileum i 1964.

Den 1. Internasjonale var en sammenslutning av en rekke arbeiderorganisasjoner og politiske grupper i Europa og Amerika og satte spor etter seg som forum for debatt og internasjonal streikestøtte.

Internasjonalen var uløselig knyttet til Karl Marx som var

Den 1. Internasjonales kongress i Basel 1869.

en av organisasjonens sekretærer. Mest kjent var likevel Pariserkommunen 1971 som feilaktig ble assosiert med Internasjonalen, både hos dens venner og fiender. Initiativ og ledelse lå hos andre grupper, og Internasjonalens franske seksjon stilte seg i utgangspunktet skeptisk til Kommunen. Pariserkommunen var likevel i seg selv en internasjonal begivenhet som senere fikk stor symbolsk betydning i arbeiderbevegelsen.

Den 1. Internasjonale fikk bare kort levetid, fra 1864 til 1876. De nasjonale organisasjonene var for svake og forfølgelsesene av dem for sterke. Forskjellene mellom de enkelte land var også store, både politisk og nasjonalt. Erfaringene til de forskjellige lands arbeiderklasse var for ulike. Den fransk-tyske krig skapte skarpe nasjonale motsetninger, selv om tyske arbeiderledere i Riksdagen hadde protestert mot Bismarcks angrep på Frankrike. Den politiske kløften mellom anarkister og tilhengere av Karl Marx var dessuten så uoverstigelig at Internasjonalen til slutt bukket under.

2. Internasjonale

13. år etter den 1. Internasjonales sammenbrudd møttes igjen mange av Europas arbeiderledere i Paris. Blant disse var Carl Jeppesen som representerte Den Socialdemokratiske Forening i Kristiania.

Arbeiderkongressen i Paris 1889 var egentlig ment som et forsøk på å blåse liv i den gamle internasjonale, men ble i stedet innledningen på en ny fase i den internasjonale arbeiderbevegelsens historie. Perioden fram mot 1. verdenskrig var en optimistisk epoke for arbeiderbevegelsen i Vest-Europa. Bevegelsen var i sterk vekst og alt syntes mulig. Arbeiderbevegelsen i Norge fikk sitt gjennombrudd i denne perioden. De fleste sosialister var sikre på at arbeiderbevegelsen om ikke lenge ville ta makten i samfunnet, og at kapitalismen snart ville bryte sammen. Sosialismens seier syntes uunngåelig. Framtida var på arbeidernes side. Den tyske arbeiderlederen August Bebel avsluttet en partikongress i 1891 med disse ordene: Jeg er overbevist om at seieren for våre idéer er så nær at det er få i denne sal som ikke vil oppleve det. En tilsvarende optimisme fantes også i Norge.

Den 2. Internasjonale var en del av denne optimismen. Likevel etterlot den seg bare ett varig spor av betydning. Kon-

Nordiske delegater på den 2. Internasjonales kongress i Amsterdam 1904. Stående fra venstre: Vincents Gaarder, Martin Olsen, C.G.T. Wickman, Herman Lindquist, Charles Lindley, Olav Kringle. Sitende: F.J. Borgbjerg, Oskar Jørgensen, Hjalmar Branting, Helene Gaarder, ukjent.

gressen i 1889 vedtok at 1. mai 1890 skulle være en internasjonal demonstrasjonsdag for kravet om 8 timers normalarbeidsdag. Vedtaket fikk en så stor oppslutning og resultat var såpass vellykket at markeringen av 1. mai ble en årlig begivenhet.

Den 2. Internasjonale var en løs sammenslutning mellom selvstendige nasjonale partier. Før 1900 fantes det ikke noe sekretariat, Internasjonalen eksisterte bare i form av kongressene. Disse var i hovedsak diskusjonsfora hvor man heftig diskuterte strategi og taktikk. Dersom vedtak ble fattet, var de som oftest av allmenn karakter for ikke å støtte noen medlemspartier bort fra organisasjonen. En ideologisk grenseoppgang ble likevel foretatt. Internasjonalen slo fast at parlamentarisk arbeid var en viktig del av arbeiderklassens kamp. Dette kunne anarkistene ikke slutte seg til, og ekskluderte dermed seg selv fra Internasjonalen.

Aldri mer krig!

Antimilitarisme og arbeid for fred var en naturlig oppgave for Internasjonalen. Krig mellom nasjoner var et internasjonalt anliggende og kunne bare hindres gjennom samarbeid over landegrensene. Internasjonalen så her sin viktigste oppgave.

Sporene fra den fransk-tyske krig skremte. Lignende konflikter måtte hindres. Internasjonalen reiste parolen «Krig mot krigen».

Selv om enkelte gikk inn for absolutt pasifisme, var dette aldri Internasjonalens offisielle politikk. Forsvarskrig ble framhevet som nødvendig og legitim. Arbeiderbevegelsen kunne delta i forsvar av landet, men måtte aldri delta i en angrepskrig. Tvertimot, man hadde plikt til å ta i bruk alle midler for å hindre at krig brøt ut. Franskmannen Jean Jaurès og engelskmannen Keir Hardie, som i andre sammenhenger begge tilhørte arbeiderbevegelsen «høyrefløy», gikk inn for generalstreik som det mest egnede middel for å bevare freden.

I den optimistiske epoken før 1. verdenskrig var mange enig med Jaurès i at den internasjonale arbeiderklassen virkelig hadde makt til å hindre utbrudd av krig. Demonstrasjonene mot militarisme og krig over hele Europa i november 1912 var en mektig markering av denne makten. Den svenske arbeiderbevegelsens leder Hjalmar Branting, talte i Kristiania for 5.000 tilhørere «om vern av freden mellom folkene og til protest mot krigens barbari». Samtidig fikk Internasjonalens fredskongress i Basel stor betydning, ikke minst som symbol på styrke og fredsvilje. Delegationene og arbeiderne i Basel samlet seg under sine faner og gikk i tog til byens domkirke hvor forsamlingen hørte taler og appeller fra noen av Europas fremste arbeiderledere.

Arbeiderbevegelsens optimistiske epoke fikk en brå slutt i og med utbruddet av 1. verdenskrig i august 1914. Den internasjonale arbeiderklassen maktet ikke å hindre krigen. Hele den tyske sosialdemokratiske riksdagsgruppen stemte for krigsbevilgningene og sanksjonerte dermed verdenskrigen. I det avgjørende øyeblikk bøyd sosialdemokratene seg for regjeringens krigspolitikk. De ønsket på den ene siden å bevare bevegelsens posisjoner under en krig de ikke kunne hindre. På den andre siden var sosialdemokratene preget av et oppriktig ønske om å forsvare nasjonen mot ytre fiender, uansett hvem som hadde skyld i krigsutbruddet.

Under krigen sto de sosialdemokratiske partiene i Skandinavia og Holland i spissen for å blåse liv i den gamle internasjonale. Forsøkene mislyktes. Radikale grupper og partier fra en rekke land møttes på sin side i september 1915 i Zimmerwald i Sveits. Zimmerwald-konferansen fikk stor symbolsk betyd-

Utdrag fra Jacob Vidnes' referat i «Social-Demokraten» 27.1.1912.

Det internationale parlament i Basel.

Den store fredsdemonstration.

Mottagelsen i domkirken.

Efter et par timers pause begyndte derpaa Basels arbejdere at samle sig til det store demonstrationstog for freden, som de havde anordnet i forbindelse med kongressen. Der blev en voldsom tilstrømning av mennesker. Der var kommet ekstratog med fagforeninger fra Zürich og Bern og flere andre steder. Kongresdeltagerne og de andre fredsdemonstranter samlet sig betegnende ock i den store militærkasernes gaardsrum. For kongressens medlemmer var der opstillet en mand eller en gut, som holdt skiltet med navnet paa hver sit land. En liten kjæk gut paa otte aar var Norges merkesmand.

Toget satte sig i bevgelse. I spidsen kjorte en ung pike i en hvit vogn med to hvite heste. Det var «fredsdronningen». Hun sat og holdt fredsbasunen, mens hvite smaapiker stod rundt om hende. Efter vognen gik ogsaa et snev unge hvitklædte piker, som svinget med grønne palmegrene. Efter de hvitklædte smaapiker kom byens musikkorps og kongresdeltagerne, til hvilke de utallige fagforeninger med sine faner sluttet sig. Umaadelige mennesk-

masser var paa benene overalt, hvor toget skred frem.

Da begyndelsen av toget var kommet over Rhinen og hadde begyndt indrykningen i Münster, den ældste og centrale bydel i Basel, gjorde togførereren et tegn. Musikken forstummet og i det samme begyndte de store kirkeklokker i Münsters gamle ærverdige katedral at lyde. De sendte ut over den fremilende mængde et saa brusende væld av toner, at luften syntes at dirre og skjælve og menneskenes hjerter fyldtes av en jublende og mægtig glæde over at endelig skulde socialismens graaende pionerer ogsaa faa opleve det stolte øieblik, da fredsfyrstens tempel aapnet sine døre for den store internationale fredsarmer! Og skjønt intet skulde være naturliggere end dette noterer vi det idag som en historisk begivenhet.

Den gamle gotiske portal aapner sine døre, der knirker paa de kunstfærdig utførte smedejernshængsler. Kongresdeltagerne og de andre togdeltagere strømmer ind. Midt oppe i heikoret planter en stor og kraftig arbeider den røde fane. Ja saa sandelig midt i den gamle domkirkes heikor! Og

ning. For første gang siden krigsutbruddet møttes franske og tyske arbeiderledere.

Faglig solidaritet

Den 2. Internasjonale var det organisatoriske uttrykk for den moralske appell som lå i slagordet «proletarer i alle land forén dere!» Arbeiderbevegelsen var overbevist om at arbeiderne over hele verden hadde samme grunnleggende idealer og kjempet den samme kampen.

På den andre siden hadde også slagordet en praktisk appell. Internasjonal organisering var et våpen i kampen for sosialismen og bedre levevilkår innen de enkelte land. Sosialdemokraterne mente arbeiderne i alle land sto overfor samme fiende, kapitalismen, og at internasjonale organisasjoner derfor var nødvendige. På samme måte som arbeiderne i hvert enkelt land sluttet seg sammen i fagbevegelse og politiske partier, måtte de nasjonale arbeiderbevegelsene slutte seg sammen. Erfaringene hadde vist arbeiderne at de sto svakt alene. Sammen derimot var de en maktfaktor kapitalistene måtte regne med. På tilsvarende måte vokste internasjonale organisasjoner fram av innsikten om styrken i et solidarisk fellesskap. Fordi kapitalen var internasjonal, måtte også arbeiderne organisere seg internasjonalt.

Det var nyttig for arbeiderne å stå sammen, både nasjonalt og internasjonalt. Hvis arbeiderne i et land ga pengestøtte til kamerater i et annet, kunne de forvente selv å få støtte dersom de kom i konflikt med arbeidsgiverne. Slik streikestøtte var utbredt. Under bokbinderstreiken i Kristiania i 1898 kom det inn økonomisk støtte fra Sverige, Danmark, Tyskland, Østerrike, Sveits, England og Frankrike. Det var forøvrig en tysk bokbindersvenn som førte korrespondansen med utlandet⁸. Lockouten i papir- og celluloseindustrien i 1907 førte til støtte fra landsorganisasjonene i Tyskland, Ungarn, Serbia, Danmark og Sverige. Slik kunne vi fortsette. Norsk arbeiderbevegelse ga betydelige beløp under storlockouten i Danmark i 1899 og storstreiken i Sverige 1909. Den internasjonale streikestøtten fortsatte under hele mellomkrigstiden og også etter 2. verdenskrig. Norsk Arbeidsmandsforbund samlet 1984—85 inn over 3,6 millioner kroner til de streikende gruvearbeiderne i England.

Meddelelse fra Kjøbenhavn.

Arbeidet er nedlagt

af famelige N o r m e r e paa et en-
felt store Værksted, med Udnyt til,
at der kan udbrude Strife over
hele Linien.

At Tilgang træder. Næ-
mere senere.

For Formernes Forening
i Kjøbenhavn
J. Jørgensen,
Formand.
Prinsbørgsgade 4 B, 2. Gat.

Oppfordring til norske arbeidere om ikke å fungere som streikebrytere i København. Annonse i «Vårt Arbeide» 16.07.1885.

Økonomisk støtte var likevel ikke den eneste hjelpen som ble gitt under arbeidskonflikter. Det var ikke uvanlig at organisasjonene hjalp hverandre over landegrensene med å hindre arbeidsgiverne i å importere streikebrytere eller oppfordre arbeidere til å boikotte stillinger ved bedrifter som var i konflikt. Arbeiderbevegelsen gikk likevel inn for et åpent og fritt internasjonalt arbeidsmarked. Bevegelsen var mot lovbestemmelser som kunne legge hindringer i veien for å søke arbeid over landegrensene.

De reguleringene som måtte forekomme skulle arbeiderbevegelsen selv stå for gjennom sin organisasjon, «det er . . . den eneste vej, ad hvilken man kan hindre fremmede eller indenlandske arbejdere fra at underbyde sine arbejdskamerater»⁹.

Problemet var spesielt aktuelt i 1897 da private kontraktører hentet til Norge italienske arbeidere til anlegget ved Gravhalsen på Bergensbanen. Dette var likevel ikke noe enestående tilfelle. Kontraktørvesenet var et stort problem for arbeiderbevegelsen, og billig utenlandsk arbeidskraft bidro til å hindre stabilisering og øking av lønninger i Norge.

Det internasjonale faglige samarbeidet ble formalisert på ulike måter. For enkelte bransjer, spesielt innen håndverksfag, var det felles arbeidsmarkedet i Skandinavia så utbredt at man etablerte felles skandinaviske fagforbund. De fleste fikk bare kort levetid. Det skandinaviske steinhoggerforbundet ble oppløst blant annet på grunn av de ulike styrkeforholdene mellom de nasjonale avdelingene¹⁰.

Faglig samarbeid basert på selvstendige nasjonale organisasjoner viste seg mer levedyktig. For det første eksisterte det et samarbeid mellom de enkelte lands landsorganisasjoner. Den Faglige Sentral ble grunnlagt 1901, og i dag er de sosialdemokratiske landsorganisasjonene samlet i den Frie Faglige Internasjonale, hvor også norsk LO er medlem.

Fagforbundene var på sin side organisert i internasjonale fagsekretariater. Det eldste, tobakkarbeiderinternasjonale, ble stiftet 1889. Sekretariatenes oppgaver var fra starten av å formidle brevveksling mellom de tilsluttede forbund, sende ut statistikk og andre opplysninger, særlig om pågående konflikter — det siste for å hindre streikebryteri. Ved langvarige konflikter ble det samlet inn penger til støtte for tilsluttede forbund. Det ble også satt av penger til å fremme organisering innen faget i land med liten eller ingen tilslutning til fagorgani-

Nordmænd arbejdsløse Italienste arbejdere narres hid for at bygge Norges Jernbaner!

Norge

for

nordmændene!

Den nationale humbug!

Vore statsbaner bygges af
italienske arbejdere !!!

Ca. 60 italienske arbej-
dere er idag ankomne med
ruteskibet fra Hamburg og
er straks afreist til Grave-
halsen !!!

Slig hastværk havde man med at
faa dem afsted, at de ikke engang fik
gaa land i Bergen.

Der kom dampskib ved siden, som
tog dem ombord og førte dem videre
til Voss.

Under denne arbejdsløsheds tid
vover man at hvide stemmeberettigede
norske arbejdere en slig haan!

„Berg. Tid.“ for torsdag skriver:

„Fremdeles gaar der mange arbej-
dere ledige og tilbyder sin arbejdskraft
uden at kunne opnaa noget varigt ar-
bejde, ja, vanskelig nok skiff: sig en
dags arbejde om ugen.

I sandhed et nok saa trostesløst for-
hold paa aarets bedste tid.

Der er ogsaa liden ubfugt til, at
der i den nærmeste fremtid vil ind-
træde nogen forandring til det bedre“.

Bladet anbefaler at der til afhjælp
af arbejdsløsheden opføres kommunale
arbejderboliger!

(Ved hjælp af italienske arbejdere!?)

Den norske venstre regering tillader
saaledes statens entreprenører under
blåse forhold at forskrive fremmed ar-
bejdskraft og dermed forøge den alle-
rede paa forhaand store arbejdsløshed.

Arbejder!

Vil Du godkende denne fremgangs-
maade, vil Du at arbejdsløsheden frem-
deles skal øges ved at statens fun-
ktionærer forskriver fremmed arbejdskraft,
giv da de borgerlige partier din stemme!

Men vil Du have mænd i thing-
saler, som vil paatale denne fremgangs-
maade, da stemmer Du med arbejder-
partiet!

Efter at man har faaet forstaaelse
af, at ankomsten af de nævnte italienerer
er kommen til vor kundskab, forsøger
man at omkøbe dem til iskræisende!
Italienske iskræisende til Gravehalsen
og det paa denne aars tid!

Den er for grov.

Vi gar dog for tillerheds skyld for-
hørt os ombord i det skib, hvormed
de ankom, og skibsmandskabet erklærer,
at de var italienerer, forskrevne til
Gravehalsen, og at de havde en fører
med sig.

Saaledes værner de borgerlige par-
tier om arbejds ret!

Vil du stemme paa dem?

**Smorgen maa du pro-
testere, derfor brug
arbejderpartiets stemme-
seddel.**

Protest mot italienske arbej-
dere ved anlegget ved Grav-
halsen på Bergensbanen. Fly-
geblad fra 1897.

sjasjonen. Enkelte fagsekretariater organiserte dessuten regulær hjelpevirksomhet for medlemmer som søkte arbeid utenfor sitt hjemland¹¹.

Fagsekretariatene har representert kontinuiteten i arbeiderbevegelsens internasjonale engasjement. De har først og fremst vært sysselsatt med praktiske oppgaver og lot seg bare i beskjeden grad påvirke av stridighetene innen arbeiderbevegelsen. Et unntak var kampen mot fascismen hvor internasjonale engasjerte seg sterkt. Den Internasjonale Transportarbeiderføderasjonen sendte for eksempel hollenderen Jeff Last til Narvik for at han skulle overvåke malmtransportene til Tyskland.

Fagsekretariatene har markert seg flere ganger de siste årene. Næringsmiddelarbeiderinternasjonalen tok i 1984 initiativ til boikott av produksjon og distribusjon av Coca-Cola produkter. Hensikten var å tvinge gjennom faglige rettigheter og tariffavtaler ved et tapperi i Guatemala. Arbeiderne der, som hadde okkupert fabrikken, oppnådde til slutt full seier. I 1970- og begynnelsen av 80-årene gjennomførte Den Internasjonale Transportarbeiderføderasjonen blokader i norske havner av skip under bekvemmelighetsflagg for å tvinge gjennom økte hyrer for de underbetalte sjøfolkene fra utviklingsland.

Proletarer i alle land foren dere!

Framveksten av internasjonalisme og internasjonal solidaritet i arbeiderbevegelsen kan forklares ut fra den praktiske nytten arbeiderne hadde av det internasjonale samarbeidet¹². Det var fornuftig å støtte arbeidere i andre land fordi man aldri kunne vite når man selv kunne få behov for hjelp.

Dette er likevel ingen tilstrekkelig forklaring. Det eksisterte i arbeiderbevegelsen ikke noe klart skille mellom internasjonalt engasjement motivert ut fra egen nytte på den ene siden og idealisme på den andre.

For det første var det en av arbeiderbevegelsens viktigste innsikter at sosialismen var et ideal, men samtidig også nyttig og fornuftig fordi den var det eneste realistiske alternativ til kapitalismens kaos. Sosialismen var et fornuftig ideal. Det har i arbeiderbevegelsen derfor tradisjonelt eksistert en overbevisning om at det må være en sammenheng mellom idealene og konkrete handlinger og at den praktiske politikken på sin side

hadde betydning ut over det rent praktiske. Nytte og ideal gikk hånd i hånd.

Solidariteten med russiske flyktninger før 1917, det illegale arbeid til fordel for verdensrevolusjonen og Sovjetunionen, solidaritet med fascismens og nazismens ofre og engasjementet i den spanske borgerkrigen kan ikke først og fremst forklares ut fra egennytte på kort sikt.

Solidariteten ble båret fram av en forståelse av å tilhøre et fellesskap. Det viktigste for håndverkssvenner og arbeidere på vandring i Europa var ikke individuell nytte, men følelsen av å tilhøre et fellesskap. Det kan selvsagt være riktig at fellesskapsfølelsen aldri ville utviklet seg dersom arbeiderne ikke hadde individuelt nytte av fellesskapet. Poenget her er at fellesskapet, og dermed også solidariteten, i arbeiderbevegelsen for mange ble et mål i seg selv, og en del av bevegelsens fundamentale tenkemåte. Selve definisjonen av begrepet internasjonallisme var arbeiderbevegelsens følelse av å tilhøre et internasjonalt solidarisk kamppellesskap.

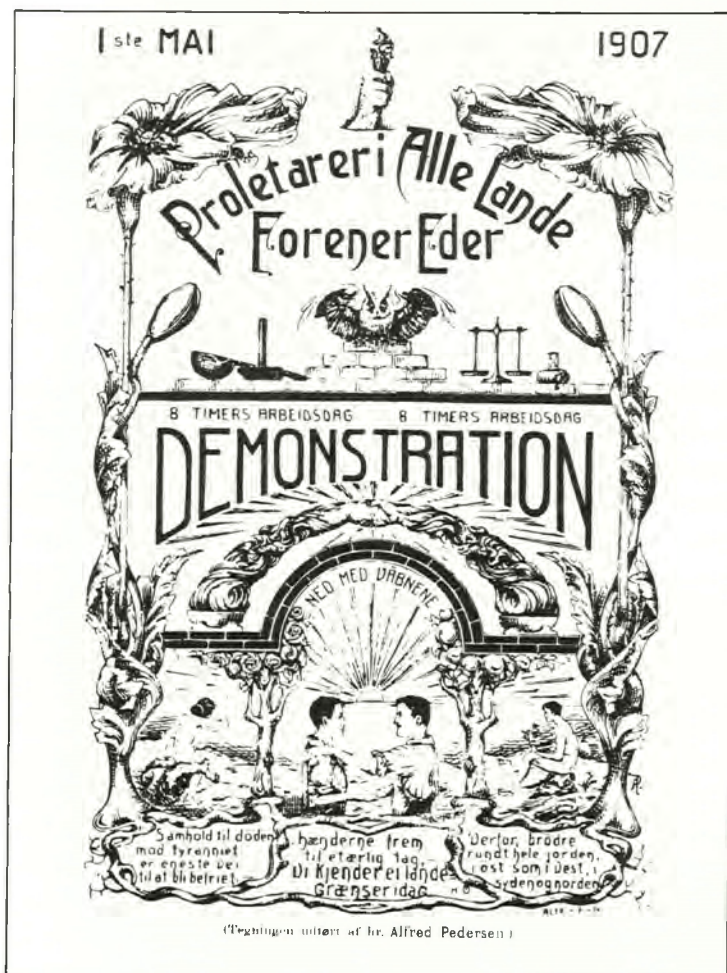
Internasjonale symboler forsterket fellesskapsfølelsen. Arbeiderkongressene var viktige ikke bare som debattfora, men også som symbol på fellesskap. Arbeiderbevegelsens hovedsymbol, det røde flagget, var internasjonalt. Det samme gjaldt symboler som rose, nellik, stjerne og hammer og sigd. De signaliserte tilhørighet til bestemte internasjonale tradisjoner i arbeiderbevegelsen. Et annet internasjonalt symbol var sangen «Internasjonalen». Sangen fikk internasjonalt gjennombrudd i slutten av 1890-årene og ble oversatt til norsk av Olav Kringen i 1904. «Internasjonalen» har felles tekst og melodi over hele verden. «Arbeidermarseillaisen» har derimot felles melodi, men ulik tekst i en rekke land. Den norske versjonen «Gryr i Norden», er skrevet av Carl Jeppesen.

Det internasjonale kravet om 8-timersdagen, som allerede ble reist av den 1. Internasjonale, var også et symbol. Ved siden av å være et konkret kampkrav, var det også et krav som bandt arbeiderbevegelsen i alle land sammen. Det felles kravet bandt bevegelsen sammen i en felles kamp, som til og med ble markert på samme dag, 1. mai. Vissheten om at arbeidere over hele verden demonstrerte for sine krav 1. mai var en viktig symbolsk maktfaktor. Denne symbolfunksjonen har holdt seg til i dag, lenge etter at 8-timerskravet var innfridd.

Sosialistiske Internasjonales emblem.

1. mai-program fra Bergen 1907. Her finnes flere av arbeiderbevegelsens slagord og symboler. Sentralt i motivet står likevel den internasjonale solidaritetstanken.

Fra den russiske bjørn til den sovjetiske stjerne

Oktoberrevolusjonen i Russland 1917 var på flere måter et vendepunkt i arbeiderbevegelsens historie.

I siste halvdel av 1800-tallet var den russiske tsaren for arbeiderbevegelsen og langt inn i det liberale borgerskapet selve symbolet på de reaksjonære kreftene i Europa. Karl Marx mente at et militært nederlag for Russland var en nødvendig internasjonal forutsetning for fremskritt og ønsket derfor krig mellom England og Russland. Englands engasjement i Krimkrigen fikk stor oppslutning i arbeiderklassen. Grunnlaget for den 1. Internasjonale var, ved siden av et krav om å stoppe import av underbetalt arbeidskraft fra kontinentet til England, en støtte til det polske folks frihetskamp mot russisk

fremmedherredømme. I Norge gikk Ludvig Meyer i mot oppløsning av unionen med Sverige fordi det ville svekke forsvaret mot «den farligste nabo paa jorden»: Russland¹³. Frykten for russisk invasjon var en viktig årsak til de tyske sosialdemokratenes holdning i august 1914.

Arbeiderbevegelsen i Europa var derfor spesielt interessert i utviklingen av sosialistiske og revolusjonære krefter i Russland. 1905-revolusjonen ble hilst begeistret velkommen, også i Norge. Norsk arbeiderbevegelse drev utstrakt solidaritetsarbeid og tok i mot flyktninger.

Oktoberrevolusjonen var vendepunktet. Endelig hadde Europas mest reaksjonære regime brutt sammen. Ja, mer enn det: Endelig så det ut til at sosialismen skulle seire i et land. Bolsjevikenes initiativ for å få slutt på krigen styrket også deres aksjer både hjemme og i utlandet.

Den russiske revolution.

Det norske arbeiderparti indbyder til at feire årsdagen for den store russiske revolution ved et

offentligt møde

i Kristiania arbeidersamfund

søndag den 21. januar kl. 11 form.

Taler: Russeren

Philipp Leonowitsch Gosias

og **O. Kringen.**

Centralstyret.

1905-revolusjonen i Russland vakte stor interesse i Norge. Annonse i «Social-Demokraten» 18.01.1906.

Fane fra Rjukan. Fanen er malt av Oscar Løvaas en gang mellom 1917 og 1920.

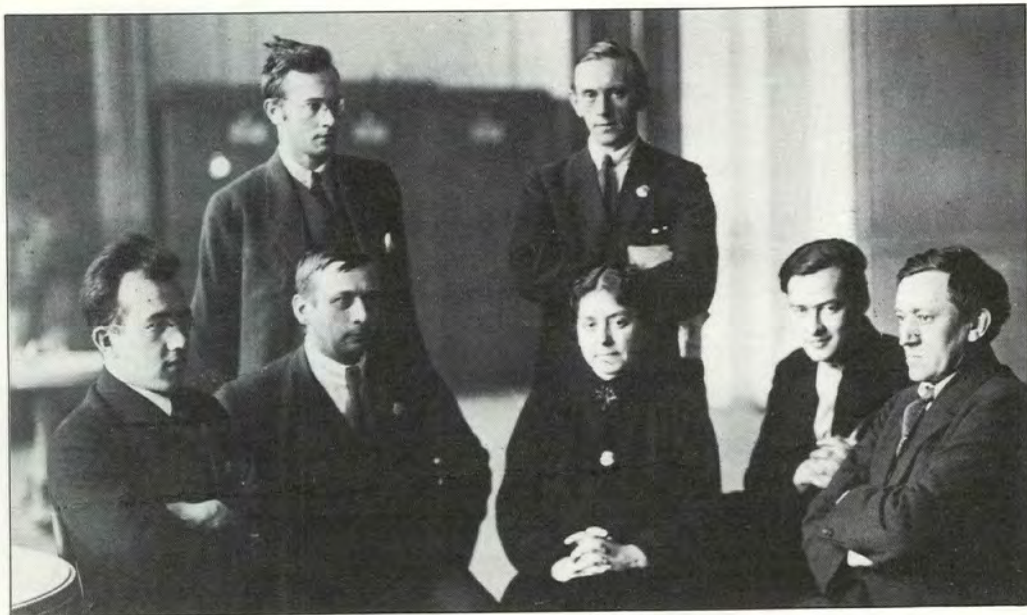
Revolusjonen vakte over alt håp og begeistring, men bidro også til en varig splittelse av den internasjonale arbeiderbevegelsen. Alt før 1914 hadde radikale og revolusjonære strømninger vokst fram innen de sosialdemokratiske partiene i Europa. Disse strømningene styrket sine stillinger under krigen, og Oktoberrevolusjonen ga motsetningene en ny dimensjon.

På den ene siden fantes kommunistene som betraktet revolusjonen som en virkelig sosialistisk revolusjon og et eksempel til etterfølgelse. Sovjetunionen måtte derfor som nasjon, forsvares med alle midler. På den andre siden fantes de store gamle sosialdemokratiske partiene som betraktet utviklingen i Sovjetunionen som en utvikling mot diktatur. Enkelte partier inntok et mellomstandpunkt. De så på Sovjetunionen som en stat hvor arbeiderbevegelsen hadde tatt makten, men mente at utviklingen mot sosialisme i Vest-Europa måtte foregå i andre former enn i øst.

Etter en kort periode med tre politiske internasjonaler, konsoliderte arbeiderbevegelsen seg i to blokker, en løs og en sentralisert. De sosialdemokratiske partiene samlet seg i 1923 i den Sosialistiske Arbeiderinternasjonalen (SAI) som fikk liten praktisk betydning. Motsetningene mellom de nasjonale medlemsorganisasjonene var for store. De russiske kommunistene tok i 1919 initiativ til den 3. Internasjonale, eller som den også kalles, den Kommunistiske Internasjonale (forkortet Komintern). Internasjonalen skulle være en organisasjon for et forpliktende internasjonale samarbeid, i motsetning til den 2. Internasjonales løse uforpliktende organisering. Ganske snart utviklet Komintern seg til en strengt disiplinert og sentralisert organisasjon, underlagt russernes strategiske og taktiske vurderinger. De nasjonale kommunistpartiene underordnet seg Sovjetunionens nasjonale interesser.

Internasjonalisme på norsk

Hvilken plass hadde norsk arbeiderbevegelse i dette bildet? Som kjent vant den radikale retning i DNA flertall på landsmøtet i 1918. Partiet stilte seg derfor solidarisk med den nye sovjetstaten. Arbeiderbevegelsen satte i gang et utstrakt støttearbeid, både humanitært og politisk. Norge var et av de land hvor den internasjonale solidaritetsstreiken til støtte for

Den norske delegasjonen på Kominterns 4. kongress i Moskva 1922. Sittende fra venstre: Rolf Hofmo, Emil Stang, Rachel Grepp, Håkon Meyer, Olav Scheflo. Stående: Aksel Zachariassen, Oscar Torp.

Sovjetunionen 21. juli 1919 var mest effektiv. Norge var også et mellomland for smugling av penger og litteratur fra Sovjetunionen til revolusjonære bevegelser i Europa. Den mest brukte ruten gikk fra Murmansk til Vardø. Etter Kominterns 2. kongress 1920 brakte Alfred Madsen med seg nesten 60 kilo gull og Einar Gerhardsen en tube «med ukjent innhold». Saken ble offentlig kjent fordi Madsen ble tatt i tollkontroll på båten i Kirkenes. Arbeiderpartiets formann Kyrre Grepp, administrerte mye av det illegale arbeidet¹⁴.

Solidariteten med Sovjetunionen gjorde det naturlig for DNA å melde seg inn i Komintern. Medlemskapet ble likevel ikke langvarig. Hovedtyngden i norsk arbeiderbevegelse sto svært langt fra de russiske strategiske og taktiske retningslinjene. DNA meldte seg ut i november 1923. Partiet ble samtidig splittet og Norges kommunistiske Parti (NKP) dannet. NKP fortsatte som medlem av Internasjonalen.

DNA sto etter 1923 uten noen internasjonal tilknytning av betydning. Det var likevel viktig for DNA å ha en internasjonal tilknytning, men først i 1938 gikk partiet inn i den Sosialistiske Arbeiderinternasjonalen. Hovedtyngden av det internasjonale engasjementet i 20- og 30-årene tok form av selvstendige kampanjer og aksjoner. Et eksempel er støttearbeidet for de dødsdømte amerikanske anarkistene Sacco og Vanzetti. Denne aksjonen som fikk bred oppslutning i fagbe-

vegelsen, ble forøvrig drevet i samarbeid med norske anarkister og kommunister.

Arbeideridretten spilte i denne perioden en spesiell rolle for utbredelsen av internasjonalistiske holdninger i arbeiderklassen. På få andre områder fungerte det internasjonale samarbeidet så godt som her. Arbeidernes Idrettsforbund deltok i en rekke internasjonale stevner og landskamper, og gjennom disse arrangementene kom norsk arbeiderungdom i kontakt med kamerater fra andre land. Best kjent av de internasjonale stevnene var Arbeiderolympiaden i Barcelona 1936. Denne skulle være en mektig protest mot olympiaden i Berlin og Hitler-diktaturet. Olympiaden i Barcelona ble aldri gjennomført. Samme dag som den norske idrettsgruppen kom til byen brøt den spanske borgerkrig ut. I stedet arrangerte man en arbeiderolympiade i Antwerpen 1937.

Hitlers maktovertagelse 1933 i Tyskland rystet arbeiderbevegelsen. Så og si over natten ble den tyske arbeiderbevegelsen

Den norske idrettsgruppen til arbeiderolympiaden betrakter utbruddet av den spanske borgerkrigen fra sitt hotell i Barcelona i juli 1936.

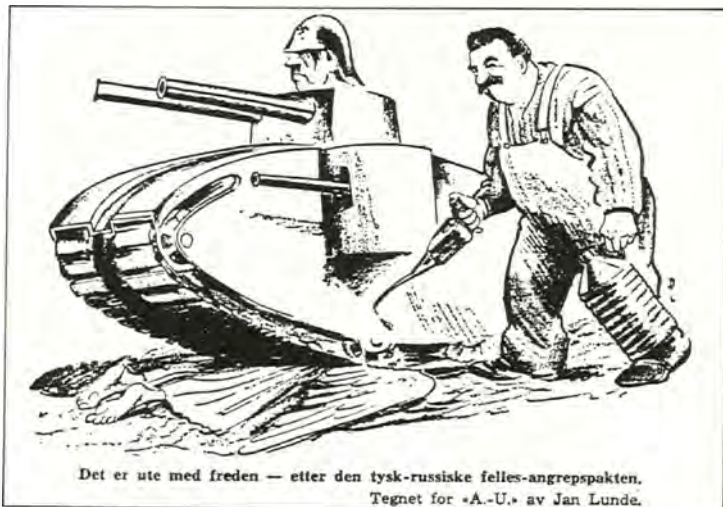
1. mai demonstrasjonen i Oslo 1935.

knust, og dens ledere arrestert og drept eller tvunget i eksil. Samtidig dukket det opp klare tegn som pekte mot en ny krig. Kampen mot nazismen og fascismen og solidaritet og hjelp til dens ofre, ble en av de viktigste sakene for hele arbeiderbevegelsen utover i 30-årene¹⁵, både for DNA, NKP, fagbevegelsen og de andre arbeiderorganisasjonene. Støtten til det spanske folket under borgerkrigen var den aksjonen som fikk størst tilslutning. Alt dette var et virkelig solidarisk internasjonalt engasjement, selv om også frykten for de fascistiske kreftene i Norge spøkte i bakgrunnen.

Selv om DNA meldte seg ut av Komintern, fortsatte partiet å stå solidarisk med Sovjetunionen. Partiet mente fortsatt at landet var på vei mot sosialismen. Dette positive synet holdt seg tvers gjennom moskvaprosessene og fram til ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland. Selv om mange med Martin Tranmæl mente at Sovjetunionen under Stalin var blitt et diktatur, mente de også at økonomien var sosialistisk.

Samtidig betraktet Tranmæl Sovjetunionen i 30-årene som «det sterkeste bolverk mot krig, fascisme og reaksjon»¹⁶. Stalin hadde gjennom hjelpen til Spania demonstrert internasjonal

Alliansen mellom Hitler og Stalin ble grundig fordømt høsten og vinteren 1939. Her i AUFs organ «Arbeider-Ungdommen»s julenummer 1939.

solidaritet i praksis. Dette var utgangspunktet også for mange intellektuelle i deres vurdering av Sovjetunionen. Forfatteren Sigurd Hoel var kritisk til mange sider ved landets politikk, men måtte medgi at «i den nåværende verden, forvirret og uklar som aldri før — i dette kaos står Sovjetunionen i dag som DEN ENESTE makt som kan støtte og MÅ STØTTE arbeiderbevegelsen over hele verden¹⁷.

I en periode hvor de reaksjonære kreftene i Europa var på offensiven klamret mange seg til det de mente var det eneste håpet. De kunne derfor se gjennom fingrene med de indre problemene i Sovjetunionen.

Ikke angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland i august 1939 tilintetgjorde brutalt troen på Sovjetunionens rolle. Reaksjonene i Arbeiderpartiet var sterke. Selv om pakten i og for seg ble forstått, sett ut fra Sovjetunionens nasjonale interesser, oppfattet Tranmæl den likevel som et dobbeltspill og svik mot den internasjonale arbeiderklassen. Sovjetunionen var ikke lenger bedre enn en hvilken som helst annen imperialistisk stormakt.

Vinterkrigen 1939—40 satte sinnene enda mer i kok. Fler-tallet i arbeiderbevegelsen var overbevist om at Sovjetunionen angrep på Finland viste at landet ikke lenger kunne skilles fra nazi-Tyskland. DNA og LO drev fram et støttearbeid som raskt utviklet seg til å bli et av de største og mest engasjerte noen gang. Det ny-opprettete Norsk Folkehjelp samlet inn nesten 2 mill. kroner til Finland og finske flyktninger.

Støtteaksjonen for Finland var likevel noe langt mer enn

humanitær hjelp. Den hadde også en innenrikspolitisk siktemål. Norges kommunistiske Parti støttet Sovjetunionens invasjon, og DNA og LO lot ikke muligheten gå fra seg til å rette et frontangrep mot partiet og dets medlemmer. Flere steder ble kommunister kastet fra tillitsverv i fagbevegelsen. Avvik fra den harde linjen ble ikke tolerert. «Arbeider-Ungdommen» avviste kritiske røster i AUF ved å kreve «krystallklare linjer» og slo fast at «et sterkt parti kan ikke bygges av knehøner som viker for politiske motstanderes trusler eller deres smiger»¹⁸.

Den vanskelige solidariteten

Den østerrikske sosialdemokraten Otto Bauer definerte i 1910 internasjonalsisme som underordning av alle spesielle nasjonale interesser under hele proletariatets felles internasjonale klasseinteresser¹⁹.

Dette var et standpunkt kommunistpartiene i mellomkrigstiden tok alvorlig. De mente Sovjetunionens interesser og politikk var identiske med verdensproletariatets objektive klasseinteresser. Lojalitet til Komintern var en konsekvens av dette. Selv om deres egne nasjonale omgivelser selvfølgelig ikke var uten betydning for kommunistpartiene, var det internasjonal lojalitet og underordning som kjennetegnet dem som tradisjon innen arbeiderbevegelsen. Fellesskapet utad med Sovjetunionen var viktigere enn solidaritet innad. De fleste kommunister oppfattet likevel lojaliteten i Komintern som ekte internasjonal solidaritet. Den norske kommunisten Arvid G. Hansen oppsummerte sin politiske karriere på følgende måte:

Jeg vil si at ingen oppgave i mitt liv og ingen innsats har interessert meg og grepet meg så dypt i mitt hjerte som Komintern. Komintern — det forklarer alt. NKP er en god ting, men Komintern er alt²⁰.

De sosialdemokratiske partiene var fanget i en annen dynamikk. Alt i siste halvdel av 1800-tallet influerte dannelsen av nasjonalstater på arbeiderbevegelsens holdning til internasjonale spørsmål. Nasjonalstaten satte ikke bare legale og organisatoriske rammer for arbeiderbevegelsen, den voksende nasjonalfølelsen fikk også gjennomslag. Selv om arbeiderklassen stort sett var motstandsdyktig mot de mest ekstreme utslagene, følte også de fleste arbeidere at nasjonen, i hvert fall når

den ble truet, hadde en verdi i seg selv.

Arbeiderklassen i Norge ble aldri stilt på en tilsvarende prøve som sosialdemokratene i Tyskland i august 1914. Likevel kalte motstanden mot unionen med Sverige fram patriotiske følelser også hos oss. Arbeiderpartiet var for oppløsning av unionen, men begrunnelsen var klassepolitisk. Unionsspørsmålet dominerte den politiske debatten i 1890-årene, og partiet hadde ingen mulighet til å sette sosiale krav på dagsordenen før det var ute av veien.

Innen arbeiderbevegelsen fantes likevel også mer nasjonalistiske tendenser. Mange lot seg rive med av den generelle nasjonale begeistring. Partiet protesterte i 1895 mot «fremmed-overmodet» og «krænkelse af nationens ære og værdighet». Lege Oscar Nissen som hadde deltatt som frivillig på Danmarks side i krigen mot Preussen 1864, proklamerte at Arbeiderpartiet «tæller adskillige af landets mest lidenskabelige nationalister» og at det måtte settes makt bak Norges selvstendighetskrav. De fleste andre ønsket som Carl Jeppesen å avgjøre unionsspørsmålet ved forhandlinger og voldgift.

Den svenske arbeiderbevegelsen kunne lettere enn den norske argumentere ut fra et konsekvent internasjonalt standpunkt, men det var sjelden man gikk så langt som Hjalmar

Det nordiske samarbeidet i arbeiderbevegelsen var minst like godt utviklet som det internasjonale. De nordiske arbeiderkongressene var møtestedet både for den faglige og den politiske arbeiderbevegelsen. Bildet viser kongressen i Stockholm 1912.

Branting da han i en 1. maitale uttalte at

skulle det förfärliga verkligen bli allvar, att man ville låta de svenska gevären marchera västerut, så må den som bär ansvaret också kunne säga sig, att måhända nere i samhällets breda lager någon kan falla på den tanken att upphäva sig själv till domare och med en kula utan order söka förebygga att tiotusenden kulor på order avfyras för att lemlästa och slakta vänner och bröder.

Denne uttalelsen brakte Branting en dom for oppfordring til vold. Året etter samlet DNA inn penger til dekning av boten²¹.

Nasjonen som selvstendig enhet fikk betydning for arbeiderbevegelsen på flere måter. For det første var de nasjonale landegrensene en realitet som arbeiderbevegelsen måtte forholde seg til, uansett om den identifiserte seg med nasjonen eller ikke. De økonomiske og politiske beslutningsprosessene foregikk i hovedsak innenfor nasjonale rammer, og dersom arbeiderbevegelsen ønsket politisk makt, måtte den først vinne innflytelse over disse prosessene. I den grad arbeiderbevegelsen ikke ønsket å stille seg utenfor samfunnet, måtte den dessuten følge de nasjonale lover og regler. Et eksempel på hvordan en nasjonal arbeiderorganisasjon ble bundet av det nasjonale lovverket i et internasjonalt spørsmål var i 1937 da Norsk Sjømannsforbund forsøkte å organisere en blokade av skip som skulle anløpe havner i den delen av Spania som var okkupert av Franco-tropper. Blokaden ble av Arbeidsretten dømt tariffstridig, og Sjømannsforbundet bøyde seg for dommen.

Som vi alt har sett, sto internasjonalismen spesielt sterkt i arbeiderbevegelsens barndom. Etter hvert som bevegelsen tiltok i oppslutning, økte også dens avhengighet av de nasjonale rammene og politikken ble mer og mer innrettet mot nasjonale løsninger. En nasjonal strategi ga større praktisk uttelling enn en internasjonal. Etter hvert som bevegelsens politikk ga resultater fikk også arbeiderne mer enn sine lenker å miste. Innenrikspolitikken fikk forrang framfor internasjonal solidaritet.

Denne utviklingen ble forsterket i det øyeblikk de sosialdemokratiske partiene overtok regjeringsmakten. Regjeringsposisjonen medførte at arbeiderbevegelsen påtok seg ansvaret for den nasjonale staten og dens tradisjoner. Det var prisen den

måtte betale for å få mulighet til å virkeliggjøre noen av sine sosiale ideer og oppgaver²². Arbeiderbevegelse og nasjon ble ett.

Internasjonale problemstillinger forsvant likevel ikke. Utenrikspolitikken forble tross alt en viktig del av politikken. Det var den spesielle arbeidersolidariteten som ble nedtonet. Dessuten har sosialdemokratene i perioder hvor de ikke har hatt regjeringsansvaret, hatt et større spillerom også i internasjonale spørsmål, og opposisjonen *innen* arbeiderbevegelsen, også i Norge, har langt på vei basert sin politiske plattform på internasjonal solidaritet og sikkerhetspolitiske spørsmål. Fagbevegelsen, ungdomsbevegelsene, og kvinnebevegelsene har dessuten kunnet drive sitt eget internasjonale engasjement.

De nasjonale interessene kom lett i motstrid til arbeiderbevegelsens tradisjonelle solidariske idealer. Etter 1945 har ved siden av nord-sør konflikten sikkerhetspolitikken og motsetningene mellom øst og vest stått i sentrum for det internasjonale engasjement, i den grad sikkerhetspolitikk ikke bare er et nasjonalt spørsmål. Norges integrering i den vestlige økonomien har også lagt begrensninger på arbeiderbevegelsens muligheter til å drive en solidarisk internasjonal politikk. Norske arbeideres interesser kan direkte komme i et motsetningsforhold til holdninger alle i og for seg kan være enig i. Et ferskt eksempel er handelsboikotten av Sør-Afrika. Regjeringen måtte gi dispensasjon for import av blant annet manganmalm til Sauda hvor smelteverksarbeiderne ellers ville miste jobben. Generelt kan det diskuteres om en sosialistisk utenrikspolitik i det hele tatt er mulig, i hvert fall for et lite land.

Internasjonalisme og nasjonal styrke

Selv om arbeiderbevegelsens internasjonale engasjement lett kom i et motsetningsforhold til de nasjonale interessene, kunne engasjementet også bidra til å styrke arbeiderbevegelsens forskjellige organisasjoner innenlands. Vi har sett hvordan engasjementet har gitt bevegelsen moralsk styrke. Det kunne også gi styrke å ha internasjonale forbilder. I den 2. Internasjonale var det tyske sosialdemokratiske partiet (SPD) den ledende organisasjonen. Partiet hadde en moralsk, men ikke formell, autoritet i Internasjonalen, mange mindre partier betraktet SPD som en modell på vellykket organisasjon og

politikk²³. Årsakene til dette var flere. Sosialister over hele Europa så på SPD som forvalteren av den marxistiske ideologien. Marxismen var blitt den dominerende ideologien i Internasjonalen og appellerte spesielt til mange av de små nye arbeiderorganisasjonene. SPD var også tilsynelatende Internasjonalens mest vellykkete parti, både når det gjaldt oppslutning, organisasjon og evnen til å få gjennomført sin politikk. Partiet hadde dessuten gitt vesentlig pengestøtte til arbeiderbevegelsen i en rekke land. Avisen «Vort Arbeide»²⁴ fikk allerede i 1885 250 kroner i støtte fra SPD-lederen August Bebel.

SPDs posisjon i arbeiderbevegelsen var ikke noe enestående eksempel. Vi har alt sett at utviklingen i Sovjetunionen var en modell for kommunistpartiene over hele verden. Etter 2. verdenskrig var Sverige et ideal for sosialdemokratene i Tyskland

Meddelelse fra Berlin.

Grundet Norsk sjømandsforbunds' utsendte flyveblade, der fra først til sidst er en eneste usandhet, har vi mottat følgende fra Berlin:

Situationen er slik, at den til Arbeidernes faglige landsorganisation i Norge tilsluttede

Norsk matros og fyrbøter union

ogsaa er tilsluttet den Internationale havne- og transportarbeiderfederatation, og dette forhold ændres ikke av d'herrer Wilsons og Furuseths egenmægtige og uberettigede oprop.

H. Jochade,

formand for Intern. havne- og transportarbeiderfederatation. Berlin.

Alle norske sjofolk har derfor at melde sig ind i

Norsk matros og fyrbøter union,

og vil da staa i samarbeide og tilknytning med alle verdens sjømandsorganisationer.

Kristiania-avdelings kontor:

Skippergaten 6. Kristiania.

I diskusjonen mellom de norske sjømannsorganisasjonene var også den internasjonale tilknytningen et viktig argument. Flygeblad.

og Østerrike. Dette berodde ikke minst på at Willy Brandt og Bruno Kreisky hadde oppholdt seg i Stockholm under krigen og hadde lært «den svenske modellen» personlig å kjenne. Cuba var for mange i 1960-årene en modell på et sosialistisk samfunn. Kjent er også hvordan land som Kina og Albania har stått som modell for maoistiske organisasjoner over hele verden i 60- og 70-årene.

Det internasjonale engasjementet kunne også føre til utvikling av motsetninger innen arbeiderbevegelsen. I kampen om organisering av sjøfolk før 1. verdenskrig forsøkte begge de to konkurrerende norske sjømannsorganisasjonene å legitimere sin berettigelse med henvisning til at den og bare den, var en underavdeling av den internasjonale Havne- og transportarbeiderføderasjonen. Kommunistpartiene i mellomkrigstiden legitimerte langt på vei sin eksistens med henvisning til Oktoberrevolusjonen og Sovjetunionen. Både DNA og NKP har brukt det internasjonale engasjementet for å svekke motparten i Norge. Svært sjelden kunne de samarbeide innenfor felles organisatoriske rammer, og i de tilfeller et slikt samarbeid kom i stand, ble ofte aksjonene likevel utnyttet. Et eksempel blant utallige var hvordan Martin Tranmæl på et stort solidaritetsmøte til støtte for Sacco og Vanzetti i 1927 brukte mesteparten av talen til å snakke om innenrikspolitiske forhold i Norge. Arbeiderpartiet lanserte India-prosjektet 1951—52 for å legitimere opprustningen innen NATO. Ved å satse på utviklingshjelp greide partiapparatet å demme opp for kritikken fra NATO-motstanderne i partiet²⁵. Kampanjen i Norge mot USAs krigføring i Indokina på 1960- og 70-tallet hadde stor betydning innad i Norge. Kampanjen innledet et nytt internasjonalt engasjement og preget en hel generasjon ungdom, både i og utenfor arbeiderbevegelsen.

Internasjonalt samarbeid hadde altså ingen selvstendig eksistens, men var avhengig av utviklingen i de nasjonale organisasjonene. Fellesskapet innad var også sterkere enn solidariteten utad. Otto Bauers definisjon av internasjonalisme var umulig å etterleve i praksis. De store internasjonale organisasjonene, utenom de kommunistiske, var derfor basert på selvstendige nasjonale enheter. Arbeiderbevegelsen oppfattet sterke nasjonale organisasjoner som grunnlaget for internasjonal solidaritet og at kravet om nasjonal selvstendighet var en del av internasjonalismen. Carl Jeppesen oppsummerte

Flygeblad fra 1927

den 2. Internasjonales kongress i 1891 med at

En internasjonal organisasjon maa vokse sig frem av de nasjonale organisasjoner, efterhvert som de nasjonale organisasjoner styrkes, vil grænserne for solidariteten udvides og det internasjonale samarbejde vil og maa altid svare til den grad av solidaritet de forskjellige landes organisasjoner har naaet²⁶.

Internasjonalen kunne ikke fatte vedtak som skulle være bindende for de nasjonale medlemsorganisasjonene. De nordiske arbeiderpartiene protesterte i slutten av 30-årene mot at eksilpartiene i den Sosialistiske Arbeiderinternasjonalen ønsket en bindende fordømmelse av de fascistiske og nazistiske landene. De nordiske partiene satt med regjeringsansvar og forsøkte å føre en nøytral utenrikspolitikk.

Arbeiderbevegelse i kald krig

I arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden fantes to skillelinjer i det internasjonale engasjementet. For det første eksisterte det en motsetning i synet på Sovjetunionen. For det andre var det motsetninger mellom de arbeiderpartiene som hadde, eller ønsket å få, regjeringsansvar og de som sto fjernt fra en slik mulighet og dermed førte en mer radikal opposisjonspolitikk. Begge disse motsetningene sto ut i full blomst etter 1945.

Umiddelbart etter 2. verdenskrig så det likevel ut som om splittelsen i synet på Sovjetunionen var overvunnet. Sovjetunionens innsats under krigen førte i 1945 til et positivt syn på landet langt inn i sosialdemokratenes og de borgerlige partienes rekke. Trygve Lie kunne hylle «omdannelsen av det gamle Russland — sosialt, kulturelt, økonomisk og politisk, — først under Lenins, senere under Stalins inspirerende og geniale ledelse»²⁷. Et faglig samarbeid i arbeiderbevegelsen tvang seg nærmest fram av seg selv nedenfra. Landsorganisasjonene gikk sammen i Den Faglige Verdensføderasjonen (WFTU).

Samarbeidet varte ikke lenge. Sovjetunionen og kommunistene dominerte WFTUs ledende organer og brukte dem til politisk propaganda mot sosialdemokratene. Den amerikanske landsorganisasjonen CIO og den engelske landsorganisasjonen TUC var på sin side under press fra sine respektive regjeringer for å bryte samarbeidet. Her spilte den andre landsorganisasjonen i USA, AFL, en spesielt aktiv rolle som press-

gruppe. Et viktig delmål for amerikanerne var å splitte den italienske fagbevegelsen som var dominert av kommunister²⁸. Marshall-planen satt fart i splittelsen. Sovjetunionen og kommunistpartiene avviste hjelpen, og fagbevegelsen i den vestlige land brøt samarbeidet 1949. Samme år ble den Frie Faglige Internasjonale (FFI) dannet.

Samarbeidet mellom de sosialdemokratiske partiene i Europa var også vanskelig å etablere etter krigen. De skandinaviske partiene og det engelske Labour Party var skeptisk til dannelsen av en ny internasjonale. Disse partiene hadde, eller hadde mulighet til å få, regjeringsansvar og ville derfor ikke la seg binde av partiene på kontinentet som ofte førte en mer radikal politikk. De kontinentale partiene, spesielt det tyske, ønsket på sin side en internasjonale for å styrke seg innad mot kommunistene. Mange var dessuten som Håkon Lie skeptisk til et samarbeid med de østeuropeiske sosialdemokratene som var gått inn i et nært samarbeid med kommunistpartiene. Samarbeidet mellom de vestlige sosialdemokratiske partiene utviklet seg langsomt fram til 1951 da de stiftet Den Sosialistiske Internasjonale (SI)²⁹.

Utviklingen i Østeuropa og det internasjonale samarbeidet mellom 1945 og 1951 konsoliderte den vestlige arbeiderbevegelsen i en parlamentarisk-demokratisk og antikommunistisk enhet. De fleste innen arbeiderbevegelsen var overbevist om at kommunistenes maktovertagelse i Tsjekkoslovakia og Berlin-blokaden demonstrerte Sovjetunionens og kommunistenes ekspansive hensikter. Antikommunismen gjennomsyret bevegelsen på alle nivåer, selv om enkelte kommunister overlevde som tillitsvalgte i fagbevegelsen. Den kalde krigen dominerte det internasjonale engasjementet i 50-årene. Grunnlaget for internasjonalsismen var ikke lenger et antikapitalistisk kampefelleskap, men på den ene siden nasjonale utenrikspolitiske mål og en nasjonal binding til USA og på den andre siden en folkelig frykt for krig, diktatur og russisk militær ekspansjon.

Den nordiske arbeiderbevegelsens manifest «Fred med frihet», var en del av denne antikommunismen. Manifestet ble lansert i 1951 som et svar på kommunistenes agitasjon for fred. Håkon Lie var den drivende kraften bak manifestet, som mellom annet støttet opp om FNs rolle som megler og fredsbevarende institusjon. Dette var i pakt med arbeiderbevegelsens

Brosjyren «Fred med Frihet»
fra 1951.

gamle krav om voldgift for å unngå krig, men i den aktuelle situasjonen først og fremst et innlegg i debatten om Korea-krigen.

Selv om antikommunismen var dominerende i 50-årene, var den ikke total. Flere fagforeninger i Norge beholdt kontakten med WFTU. Blant medlemmer og ledere på lavere nivåer i arbeiderbevegelsen fantes en internasjonal orientering knyttet til et alternativt sikkerhetspolitisk engasjement og et ønske om normale forbindelser med landene i Øst-Europa. I Norge satte diskusjonen om deltagelse på festivaler i kommunistlandene motsetningene på spissen og endte med eksklusjoner fra DNA og AUF i 1959. Dermed var prosessen fram mot stiftelsen av Sosialistisk Folkeparti (SF) i 1961 startet.

Bakgrunnen for SF var utvilsomt et positivt internasjonalt engasjement i arbeiderbevegelsen. Mange mente at binding til det vestlige samarbeidet sto i veien for en solidarisk politikk overfor utviklingslandene. Interessene for sikkerhetspolitikk og motstand mot opprustning er likevel i seg selv ikke noe tegn på internasjonal engasjement. Sikkerhetspolitikk er først og fremst hva som best tjener nasjonen, og kampanjene mot atomvåpen er i stor grad basert på en individuell frykt for selv å bli utsatt for konsekvensene. På samme måte har vi sett i diskusjonene om medlemskap i EF at nasjonalistiske og internasjonale argumenter blir brukt om hverandre.

Frigjøring i den 3. verden

Ved siden av interessen for sikkerhetspolitikk vokste det i 50- og 60-årene fram en interesse for forholdene i de tidligere koloniene i Asia og Afrika. Interessen vokste fram innen den utenrikspolitiske opposisjonen, men også ut fra den forståelse at økonomisk hjelp var nødvendig dersom de nye nasjonene ikke skulle falle i kommunistenes klør. Motiveringen for de sentrale arbeiderorganisasjonene i Norge var likevel ikke bare kynisk. Arbeiderbevegelsen ble mer og mer klar over problemene og følte seg solidarisk med arbeiderklassen i utviklingslandene. En relativt tidlig solidaritetsaksjon fant sted i 1960 da LO gjennomførte en fire måneders kjøpeboikott av sør-afrikanske varer under mottoet «Solidaritet mellom rasene». Det var den første aksjonen av denne typen i Norge.

Solidariteten med utviklingslandene økte ut over i 60-årene,

Klistremerke fra begynnelsen av 60-årene.

Annonsen fra «Fri Fagbevegelse» 1960.

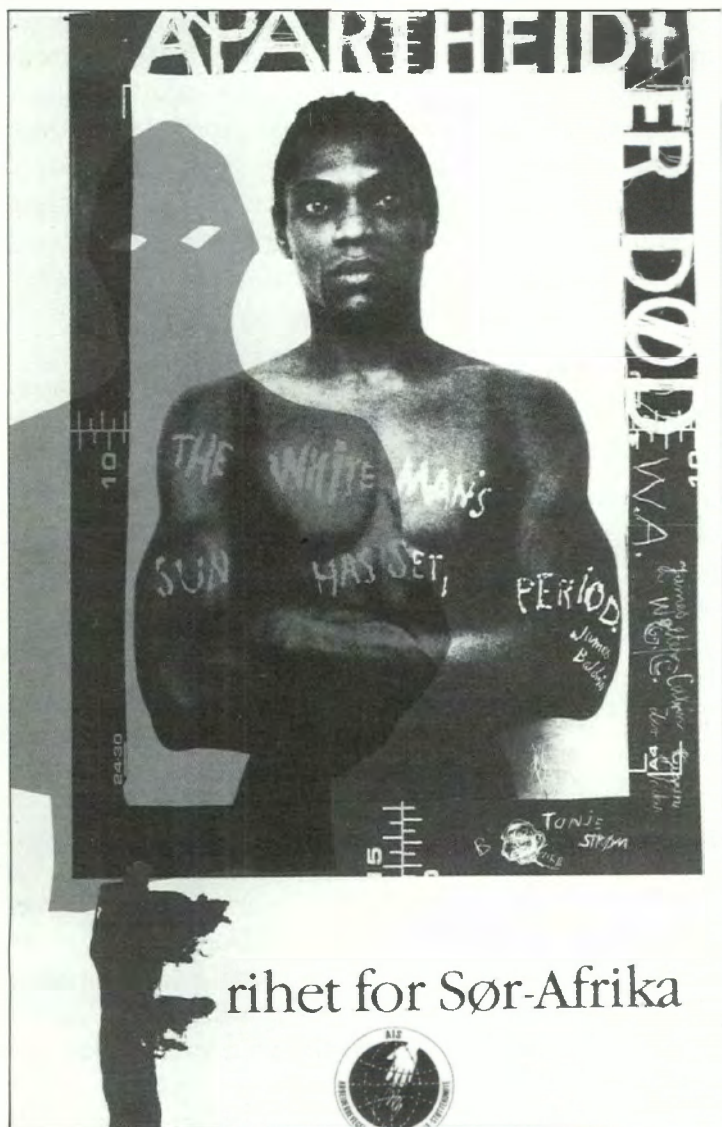
AIS' symbol

og engasjementet under Vietnam-krigen medførte en nyorientering i støttearbeidet. Også venstresiden i arbeiderbevegelsen hentet nå inspirasjon fra USA. Motstanden mot amerikanernes krigføring vokste fram nedenfra og fra mellomskiktet i arbeiderbevegelsen. For første gang solidariserte store grupper i befolkningen seg med et kommunistisk land og en frigjøringsbevegelse i krig med Norges fremste allierte. Støtten til vietnameserne var dessuten noe langt mer enn humanitær hjelp. Det var en kompromissløs støtte til et lite land utenfor Europa og til folkets rett til selv å bestemme over sin framtid.

Vietnamesernes seier ble for en stund stående som symbol på sosialismens og frigjøringsens muligheter. Engasjementet døde ikke bort, men gikk over til annet støttearbeid til frigjøringsbevegelser i den 3. verden. Motstanden mot diktaturene i Hellas og Chile var også en del av engasjementet. Denne solidariteten er fremdeles stor. Selv om det i Norge i dag eksisterer en generell sympati for befolkningen i utviklingslandene, viser sympatien seg sjelden i noe annet engasjement enn de årlige TV-innsamlingene. Det er i solidaritetsorganisasjonene, sammen med deler av fredsbevegelsen, at det internasjonale engasjementet er mest levende.

I tillegg til dette solidaritetsarbeidet som er innrettet mot enkeltsaker og som ofte drives gjennom organisasjoner utenfor arbeiderbevegelsens direkte kontroll, administrer LO Arbeiderbevegelsens Internasjonale Støttekomite (AIS). DNA og LO stiftet i 1969 AIS ved at Norges engasjement i FFIs Solidaritetsfond ble slått sammen med Arbeiderbevegelsens Solidaritetsfond. AIS styrer og koordinerer en rekke hjelpe- og solidaritetsprosjekter i en rekke land og finansieres gjennom bidrag fra AUF, DNA og fagbevegelsen.

Vi bør også nevne at mye av det internasjonale støttearbeidet antagelig drives illegalt, og at det derfor er umulig å få noen fullstendig oversikt over arbeiderbevegelsens internasjonale engasjement. I Tyskland er det kommet fram at det sosialdemokratiske partiet gjennom sin stiftelse «Friedrich Ebert-Stiftung» ga støtte til illegalt arbeid i Spania og Portugal fram til diktaturene ble opphevet. Stiftelsen har også stått for hemmelig undervisning i Tyskland av spanske og portugisiske fremmedarbeidere som siden har reist tilbake og drevet med illegalt arbeid. Etter frigjøringene fikk dessuten sosialdemokratene i Spania og Portugal betydelig støtte fra de andre so-

AIS' innsamlingsaksjon «Frihet for Sør-Afrika».

sialdemokratiske partiene i Europa og fra den Sosialistiske Internasjonale.

De store arbeiderorganisasjonene FFI og SI, inntok på sin side en mer tvetydig holdning til utviklingslandene. For de sentrale organisasjonene i de vestlige lands arbeiderbevegelse var sikkerhetspolitikk og landenes avhengighet av verdensøkonomien det bestemmende for deres internasjonale engasjement. I og med at arbeiderpartiene i en rekke land satt med regjeringsansvaret ble engasjementet en del av utenrikspolitikken. De euopeiske medlemsorganisasjonenes interessefelles-

Klistremerke

skap eller interessekonflikter avgjorde Internasjonalenes styrke og slagkraft. Sosialister i utviklingslandene kritiserte da også organisasjonene for eurosentrisme. En rekke beskyldninger og avsløringer på slutten av 60-tallet om pengeoverføringer fra USA og CIA styrket heller ikke internasjonalenes prestisje.

Sosialistinternasjonalen har på flere måter forsøkt å imøtegå kritikken. Et signal var Willy Brants utsagn om at

Hvis den materielle nød er overveldende kan det hende demokratiske friheter og rettigheter ikke er det viktigste³⁰.

Dette var et brudd med tankegangen fra 50-årene. Et annet tegn på et forsøk på nyorientering var forståelsen av at hjelp ikke var nok, men at løsningen på utviklingslandenes problemer var en fullstendig omlegging av verdensøkonomien. Ny økonomisk verdensordning er et stikkord. Samtidig ble også nedrustningsspørsmålet satt på dagsordenen. Internasjonalen mente at fred og avspenning mellom øst og vest var en forutsetning for en fredelig økonomisk utjevning mellom nord og sør. Internasjonalen har i de siste årene gjennomført en rekke utredninger om spørsmålene, men det gjenstår å se om de kan munne ut i praktiske resultater.

Fra klassesolidaritet til solidaritet mellom landene

I 1891 proklamerte Det norske Arbeiderparti klassesolidaritet over landegrensene som grunnlag for sin politikk. Arbeiderne i alle land hadde felles interesser, arbeiderklassens frigjørelse var derfor ingen nasjonal, men en sosial sak. Klassesolidariteten over landegrensene var sterkere enn det nasjonale fellesskapet mellom klassene.

Det var arbeiderbevegelsens plikt å støtte arbeiderklassen i andre land. Gjennom slike solidariske handlinger deltok arbeiderne i den felles verdensomspennende kampen for sosialismen. De nasjonale arbeiderbevegelsene mente at deres interesser falt sammen med de internasjonale interessene. Arbeiderklassens internasjonale kamp var ment å være

en ublodig krig, en ideel krig: KRIGEN MOT URET OG UNDERTRYKKELSE. Under denne krig øines ikke de gamle landegrænser. Den økonomiske og sociale krig har intet med nationalitet at gjøre. Her staar ikke land mot land, men KLASSE MOT KLASSE. Utbyt-

*terklassen i Norge, Sverige, Danmark, over hele verden har SAMLET kastet sig op til verdens herrer i kraft av sit guld og ikraft av massenes uvidenhed*³¹.

Ut over i mellomkrigstiden og etterkrigstiden nedtonet de vestlige sosialdemokratene stadig mer klasseperspektivet. Særlig fra 1960-årene kom en annen motsetning i forgrunnen: motsetningen mellom de rike og de fattige land og folk. Dette var det nye classeskillet og botemiddelet var ikke klassekamp, men den moderne teknologien og menneskenes gode vilje. Den Sosialistiske Internasjonale så optimistisk på framtiden og mente at verden sto foran et vendepunkt³².

Internasjonalens optimisme var 20 år senere mer betinget. Nå var også de vestlige land i økonomiske vanskeligheter, og Internasjonalen propaganderte for at problemene bare kunne løses gjennom et dyptgripende internasjonalt samarbeid. Internasjonalen appellerte til solidaritet mellom nasjoner og begrunnelsen var først og fremst egennytte:

*Økonomisk gjenreising i industrilandene der reduksjonen både av arbeidsløsheten og inflasjonen er utgangspunktet. Men tiltakene i rike land vil ikke ha noen varig effekt uten reell solidaritet mellom Nord og Sør. En ny økonomisk verdensordning er mer enn en moralsk forpliktelse. Det er en økonomisk nødvendighet*³³.

Arbeiderbevegelsens tradisjonelle solidaritet var så godt som fullstendig forsvunnet og erstattet med statlig interessepolitikk.

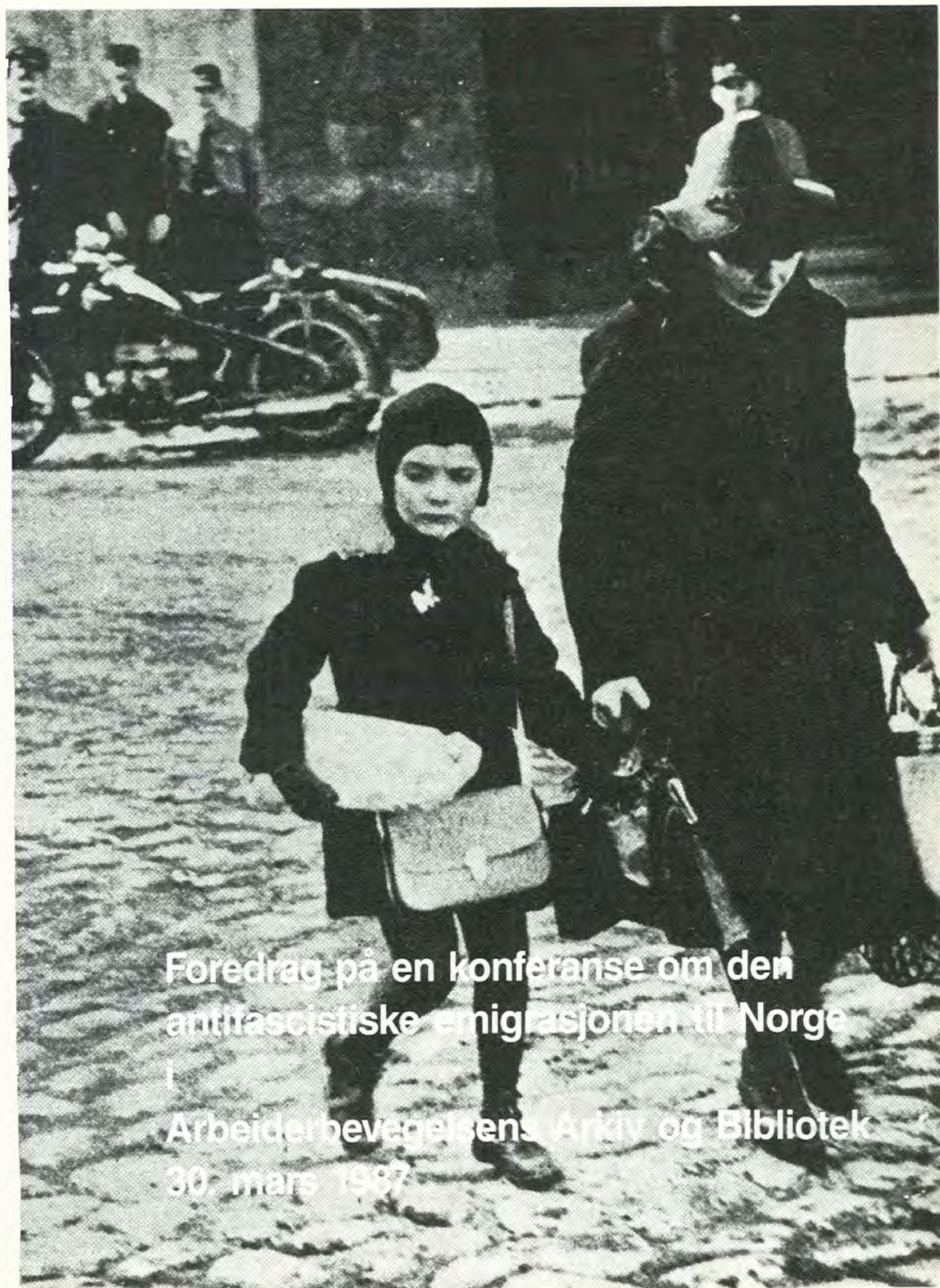
NOTER

1. Utgangspunktet for artikkelen er utstillingen «Solidaritet uten grenser», laget av Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i anledning DNAs 100-års jubileum.
2. John Logue, ««Da blev jeg svend og så tog jeg på valsen». Svendevandring og internasjonisme i fagbevægelsens barndom», *Arbejderhistorie*, nr. 20, 1983, s. 22.
3. Øivind Vestheim, *Russlandsfarten. Ei arbeidsvandring fra norske skogsbygder til Sovjetunionen i 1930-åra*, utrykt hovedoppgave, Oslo 1981.
4. Tore Pryser, «Mars-uroa i Kristiania 1848. Pøbelopptøyer eller politisk uro?», i Tore Pryser, *Gesellar, rebellar og svermarar. Om «farlege folk» kring 1850*, Oslo 1982, s. 89f.
5. Lennart K. Persson, «Syndikalismen i Skandinavien 1910 — 1917. Fackopposition eller konkurrentorganisation?» Jyväskylä 1983 særtrykk fra *Studia historica Jyväskyläensia*, 27 1983, s. 289 — 296.
6. Om Victor Braune se bl.a. Joachim Neumann og Fritz Petrick, «Victor Braune und die Norwegische Arbeiterpartei (1887 — 1889)», *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, nr. 4, 1987, s. 503 — 507.

7. Edvard Bull, *Sozialgeschichte der norwegischen Demokratie*, Stuttgart 1967, s. 67.
8. Arne Ording, *Oslo Bokbinderforenings historie 1832 — 1932*, Oslo 1932 s. 65.
9. *Social-Demokraten* 1898—01—11.
10. Solveig Halvorsen, *Skandinavisk steinhoggerforbund og faglig organisering blant steinhoggerne i 1890-åra*, utrykt hovedoppgave, Oslo 1982.
11. Lill-Ann Jensen, «De internasjonale fagsekretariater — framvekst og utvikling, i *Internasjonale fagsekretariater. Felleskatalog over historisk kildemateriale fra de internasjonale fagsekretariater*, Oslo 1986.
12. John Logue, *Toward a theory of trade union internationalism*, Göteborg 1980.
13. Halvard M. Lange, «Arbeiderpartiets historie 1887 — 1905», *Det norske Arbeiderpartis historie 1887 — 1937*, bd 1, Oslo 1937.
14. Odd-Bjørn Fure, *Mellom reformisme og bolsjevisme, Norsk arbeiderbevegelse 1918 — 1920. teori og praksis*, utrykt doktorgradsavhandling, Bergen 1983, s. 468.
15. Se andre artikler i denne årboken.
16. *Arbeiderbladet* 1937—11—10.
17. Sigurd Hoel, «Der Moskauer Prozess», *Zeitschrift für Psychologie und Sexualökonomie*, Band 4, Heft 2, 1937, s. 102.
18. «Rene linjer», *Arbeider-Ungdommen*, årg. 19, nr. 17, 1939, leder.
19. Heinrich Weber (Otto Bauer), «Das Wesen des Internationalismus», *Der Kampf*, årgang 3, nummer 9, 1910, s. 411 — 417.
20. Arvid G. Hansen, Erindringer, intervju ved Knut Langfeldt, manus Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, s. 196.
21. For norsk arb.bev. og unionen med Sverige, se note 12.
22. Trond Hegna, «Internasjonalismens ide», *Arbeider-Ungdommen*, nr. 5, 1950, s. 6—7.
23. Georges Haupt, «Model-party: the role and influence of German social democracy in South-East Europe», *Aspects of International Socialism 1871 — 1914. Essays by Georges Haupt*, Cambridge 1986, s. 48 — 80.
24. «Vort Arbeide» ble startet 1884, skiftet i 1886 navn til «Social-Demokraten». I 1923 ble navnet endret til «Arbeiderbladet».
25. Helge Ø. Pharo, «Norge og den tredje verden», *Vekst og velstand*, Oslo 1977, s. 292 — 295.
26. *Social-Demokraten*, 1891—09—12.
27. Trygve Lie, «Norge og Sovjet-Samveldet», *Arbeider-Ungdommen*, nr. 10, 1946, s. 9.
28. Anthony Carew, «The schism within the World Federation of Trade Unions: government and trade-union diplomacy», *International review of social history*, årgang 29, nr. 3, 1984, s. 297 — 335.
29. For den Sosialistiske Internasjonale se Klaus Misgeld, «Socialistisk internationalism?» *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr. 20, 1981, s. 32 — 45; og Zdenek Hejzlar, «Venter en ny æra — eller har den overlevd seg selv?», *Aktuelt Perspektiv*, nr. 7, 1983, s. 26 — 37.
30. Zdenek Hejzlar, note 27, s. 31.
31. *Smaaleneses Socialdemokrat*, 1914—07—03.
32. «Verden i dag, det sosialistiske perspektiv», *Oslo-erklæringen fra den Sosialistiske Internasjonale*, Oslo 1962.
33. «Frykt, men håp. Sluttokument fra Sosialistinternasjonalens kongress i Portugal», *Aktuelt Perspektiv*, nr. 7, 1983, s. 40.

EKSILI I NORGE

Foredrag på en konferanse om den
antifascistiske emigrasjonen til Norge

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek
30. mars 1987

Peter Blachstein var venstresosialist og jøde. I 1933 ble han arrestert og holdt som fange i mer enn ett år i en konsentrasjonsleier. Her fikk han livsvarige helseskader. I 1935 kunne han flykte til Praha og derfra kom han som «Hans Petersen» til Oslo. Den dårlige helsen til tross dro han i 1933 som «Fritz Sander» til Spania for å være med i den antifascistiske kampen. Da han etter et nytt fangeopphold kom tilbake til Norge, fikk hans søknad om oppholdstillatelse følgende kommentar: «Reiser de ut, bör vi ikke la Norge bli 'söppelkasse', mer enn naturnödvendig». Mannen som norske embetsmenn mistenkte for å være søppel, ble etter krigen medlem av sosialdemokratenes gruppe styre i den vesttyske forbundsdagen og senere ambassadør i Jugoslavia.

Blachstein var heldig. Han slapp inn i Norge. Hugo Urbahns, medlem av riksdagen i Weimar-republikken, var ikke så heldig. Han fikk ingen oppholdstillatelse fordi han «er fører for de kommunistiske emigranter i Skandinavia». Denne begrunnelsen var ordrett overtatt fra et brev som den nazistiske tyske legasjonen i Oslo hadde sendt til fremmedpolitiet. Nazistene hadde fratatt Urbahns sitt tyske statsborgerskap og legasjonens påstand var et ledd i den psykiske og fysiske krigføringen mot fascismens motstandere.

To tilfeldig valgte eksempler fra en tid da Norge for første gang møtte flyktningeproblemet. I løpet av 30-åra kom 1500—2000 flyktninger fra Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia til Norge. De ble forfulgt av nazistene fordi de var engasjert i arbeiderbevegelsen, fordi de var jøder eller fordi de representerte kunstretninger som ble betraktet som u-tyske.

Mindre enn 2000 flyktninger på 8 år, — dette var få, sam-

Den 30. mars 1987 holdt Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek en konferanse med emnet Eksil i Norge. Den antifascistiske emigrasjonen til Norge etter 1933. På konferansen deltok historikere, statsvitere, litteraturforskere, politikere og journalister fra Norge, Danmark, Sverige, Vest- og Øst-Tyskland.

menliknet med andre land og med dagens situasjon. Likevel snakket norske politikere og mange av våre aviser om en invasjon.

Våre humanistiske tradisjoner, også arbeiderbevegelsens solidaritetstanke, ble satt på en hard prøve. Embetsmennenes reaksjon viser at ikke alle var situasjonen voksen. Selv etter fem år med nazi-terror i Tyskland utvekslet politiet i 1938 fortsatt informasjon med den tyske legasjonen og dermed også med Gestapo.

Ingen kunne ane i 30-åra at Willy Brandt skulle få Nobelprisen og bli president i sosialistinternasjonen, at Peter Blachstein skulle bli ambassadør eller Jenny Matern skulle bli visehelseminister i DDR. Men nettopp slike skjebner skulle påminne oss om de ressursene landflyktige leilighetskri-

benter, vaskekoner, språklærere, syersker eller studenter kan tilføre oss.

Arbeiderbevegelsen kom ikke fra prøven uten skrammer. I enkelte perioder ville Arbeiderpartiet helst kvitte seg fortest mulig med de brysomme gjestene. Men i andre perioder fikk de politisk og moralsk støtte som langt overskred det som var praksis i andre land. Mange i arbeiderbevegelsen skjønte at politisk kamp ikke lot seg måle med juristenes alen. Emigrantene måtte foreta seg ulovlige ting — den gang som nå. Til det fikk de hjelp fra Arbeidernes Justisfond og fra mange norske kvinner og menn. De ble smuglet over grensen, gjemt bort, fikk låne pass og nye identiteter og hjelp gjennom proformaekteskap. Slike usynlige sider av en internasjonal solidaritet fortjener å bli gravd fram.

Mindre enn 2000 flyktninger, — fortjener de så stor oppmerksomhet? Vi mener det. I en tid da flyktningestrømmene stadig øker, og dessverre også redselen for alt fremmed, er det viktig å se både på vår egen flyktningepolitikk i historisk perspektiv og å bli klar over flyktningenes politiske og psykiske situasjon.

Justisminister Helen Bøsterud

Eksil i Norge

Tale ved åpningen av Arbeiderbevegelsens Arkiv
og Biblioteks konferanse, «Eksil i Norge»,
30. mars 1987

Norske engasjement og innsats til vern om menneskerettighetene bygger på humanitære tradisjoner som har utviklet seg over lang tid. Henrik Wergeland kjempet for jødernes sak i Norge og i andre land. Bjørnstjerne Bjørnson engasjerte seg sterkt til fordel for det tsjekkiske og slovakiske folks kamp for nasjonal selvbestemmelse. Fridtjof Nansens navn ble et varig internasjonalt symbol gjennom hans innsats for flyktningene og kamp mot nød og sult etter Den første verdenskrig. Det var da Nansen i 1921 ble Folkeforbundets Høykommissær for flyktninger at det første internasjonale angrep på verdens flyktningeproblem begynte. Blant de viktige resultater Nansen oppnådde kan nevnes det såkalte Nansen-passet som identitetskort for flyktninger.

Også senere har norske myndigheter, frivillige organisasjoner og enkeltindivider engasjert seg i det internasjonale humanitære hjelpearbeid, ikke minst for flyktninger.

I flere generasjoner har flyktninger eller flyktningefamilier slått seg ned i vårt land. Noen organisert gruppeinvandring ble det ikke tale om før nazismen i 1930-årene gjorde tusener til flyktninger med et akutt behov for nytt hjemland.

Weimar-republikkens undergang førte til et av de mørkeste kapitler i menneskehetens historie. I dag legger vi lett skylden for dette *bare* på nazismen. Men vi må heller ikke glemme at også i det tyske byråkrati, i hæren og ikke minst i justisvesenet var det mange som vendte seg mot Weimar-republikken.

Navnene på mange av de flyktningene som måtte forlate Tyskland etter Weimar-republikkens sammenbrudd, er kjent for oss alle: Einstein, Freud, Oppenheimer og mange andre.

Også Norden mottok mange kjente flyktninger i den tiden. Nevnes kan nettopp Willy Brandt, Brecht og Kurt Schwitters.

Det er en kamp for prinsipper, som konkrete og midlertidige asylproblemer ikke må få oss til å gi avkall på.

Norsk opinions engasjement i menneskerettssaker ble styrket nettopp som følge av Norges egne erfaringer under Den annen verdenskrig. Dette var ikke spesielt for Norge.

Menneskerettighetserklæringen — hjørnesteinen for FN, ble betalt med død og lidelse for millioner av mennesker under nazistisk tyranni. Denne pris må ikke være forgjeves. Kampen for menneskerettighetene er en kamp for sivilisasjonen, mot barbariet.

Som nazitiden viste oss, er denne kampen viktigere enn noe annet problem vi står overfor. Det er en kamp for prinsipper, som konkrete og midlertidige asylproblemer ikke må få oss til å gi avkall på. *Det er en høy pris å betale.* Også norske regjeringers innsats i FN-arbeidet for bygging av et internasjonalt vern om menneskerettighetene er sterkt inspirert av erfaringene fra krigen.

Fra 1945 og frem til begynnelsen av 1960-tallet var det bare flyktningene i Europa og Midt-Østen som ble hjulpet av de internasjonale flyktningeorganisasjonene. Gjennom 1960-årene utvidet det internasjonale samfunnet sitt ansvar til også å gjelde flyktninger i de andre verdensdelene, noe som er nedfelt i 1967-protokollen til Genève-konvensjonen om flyktningenes stilling av 1951.

Frem til begynnelsen av 1970-årene var hovedlinjen i norsk flyktningepolitikk å ta imot et relativt begrenset antall europeiske flyktninger med utvandringsproblemer. Ett unntak fra denne linjen representerer mottaket av de ca. 1500 ungarske flyktningene i 1956/57. I 1970-årene har norske myndigheter på grunnlag av oppfordringer fra internasjonale flyktningeorganisasjoner valgt å prioritere særlig utsatte flyktningegrupper fra andre verdensdeler gjennom kvoteordninger.

Det karakteristiske for flyktnings situasjonen i dag er at stadig større og nye grupper asylsøkere er på vandring mot Europa. Samtidig strammer en rekke land inn sin flyktningepolitikk, blant annet viktige mottakerland som Vest-Tyskland,

Feil i asylvurderingen kan i verste fall føre til hjemsendelse til dødsstraff, tortur og annen inhuman behandling.

Justisminister Helen Bøsterud og arkivleder Arne Kokkvoll under åpningen av konferansen Eksil i Norge.

Frankrike, Be-Ne-Luxlandene og nå sist Danmark. Dette har ført til en sterk vekst i tallet som er kommet, og som ventes å komme til Norge i 1987.

Noe over 2 700 utlendinger søkte politisk asyl i Norge i 1986, mot 830 i 1985. Økningen var særlig sterk i annet halvår av 1986. Fortsetter denne tendensen, kan søknadene i 1987 komme opp mot 8 000 eller flere.

Hittil har omlag 80% av søkerne fått bli i Norge, 25% med asyl, og 55% med oppholdstillatelse på humanitært grunnlag.

Den nye situasjonen innebærer en utfordring for norsk flyktningepolitikk, og også Norge har varslet en skjerping av den liberale praksis vi har ført til nå.

Norsk flyktningepolitikk bygger ikke først og fremst på økonomiske analyser, men på grunnleggende holdninger. Derfor blir rammen for vår flyktning/asylpolitikk fortsatt som følger:

- 1) Som et humanitært samfunn kan vi ikke avvise asylsøkere som med rette frykter å bli utsatt for alvorlig politisk forføl-

Vi må aldri glemme at bak enhver asylsøknad kan det skjule seg brudd på grunnleggende menneskerettigheter.

- gelse, herunder for drap eller tortur jfr. fremmedloven § 2.
- 2) Norsk flyktningepolitikk vil videre respektere de universelle menneskerettigheter. Justisdepartementet har som første land i verden trukket Amnesty International inn i vurderingen av asylsøknader nettopp for å hindre at søkere som risikerer å bli utsatt for brudd på fundamentale menneskerettigheter nektes asyl. Denne praksis fastholdes.
 - 3) Vår flyktningepolitikk er også bundet av en rekke internasjonale (herunder nordiske) overenskomster. Viktigst er her Flyktningekonvensjonen av 1951.
 - 4) Endelig kan det ikke komme på tale å svekke rettssikkerhetsgarantiene i asylprosedyren. Feil i asylvurderingen som fører til avvisning/utvisning er ikke bare beklagelig, men tragiske. De kan i verste fall føre til hjemsendelse til dødsstraff, tortur og annen inhuman behandling. Ikke noe annet rettsområde stiller derfor så store krav til rettsikkerhetsgarantier som behandlingen av asylsøknader.

Våre internasjonale forpliktelser, norske tradisjoner og rettssikkerhetsgarantier er, og må fortsatt være hovedpilarer i utformingen av vår asyl- og flyktningepolitikk. Dette vil også prege vår nye utlendingslov som vi i departementet nå legger siste hånd på.

Vi må aldri glemme at bak enhver asylsøknad kan det skjule seg brudd på grunnleggende menneskerettigheter. Behandlingen av hver søknad må derfor være så trygg og grundig at vi sikrer oss at alle som virkelig er i fare får bli i landet og blir tatt i mot på en verdig måte.

Det sier seg selv at vi ikke kan løse verdens flyktningeproblemer alene. Foruten å ta i mot flyktninger — bl.a. i samarbeid med FN's Høykommissær for flyktninger — må vi derfor også søke å avhjelpe problemene i de urolige og nødstedte deler av verden. Vi yter allerede i dag betydelig bistand her. Jeg tror internasjonalt samarbeide og bistandspolitikk i flyktningepolitikken vil komme ytterligere i fokus i tiden som kommer.

Historiens erfaringer er skremmende. Men de førte til formuleringer av menneskerettighetsidealer som er vårt viktigste kompass for framtidens asylpolitikk.

Det er vanskelige og viktige spørsmål denne konferansen skal drøfte, og det er av stor verdi at flest mulig engasjerer seg i problemstillingene.

Fordi temaene på forskningskonferansen — naturlig nok — i stor grad skuer bakover i historien, fant jeg det viktig også å peke på dagens situasjon og den utfordring den utgjør for verdenssamfunnet.

Det er viktig å lære av erfaringer, og det er viktig å øyne paralleller og se helheten i utviklingen av verdenssamfunnet.

Historiens erfaringer er skremmende. Men de førte altså til formuleringer av de menneskerettighetsidealer som er vårt viktigste kompass for framtidens asylpolitikk.

Vi må aldri akseptere at vår politikk bryter disse menneskerettigheter. Et slikt brudd vil alt for lett vise seg å bli et nytt «München» for både vårt nasjonale og internasjonale arbeid.

Med disse få ordene vil jeg ønske dere lykke til med konferansen og erklære den for åpnet.

Willy Brandt og andre antifascistiske flyktninger «fikk forholdsvis god anledning til å fortelle om tyske forhold og til å analysere nazismen både på trykk og på arbeiderbevegelsens møter. Når det av og til senere har vært sagt at man i Norge ikke visste hva nazismen betydde før okkupasjonen gav anskuelserundervisning, er det ikke riktig.» Dette hevder Edvard Bull i sin Norges-historie.

Einhart Lorenz' artikkel presenterer et lite utsnitt av et større forskningsprosjekt om den antifascistiske emigrasjonen til Norge. Bidraget konsentrerer seg om tre hovedemner: (1) Omfanget av emigrasjonen til Norge, (2) hvilke politiske retninger flyktningene representerte, og (3) deres politiske arbeid. Lorenz viser at aktivitetsnivået i Oslo var langt høyere enn hittil antatt.

Einhart Lorenz

Den antifascistiske emigrasjon til Norge*

Begrepet «politisk flyktning» er problematisk. Også den jødiske og den kunsterisk-intellektuelle emigrasjonen var et resultat av nasjonalsosialistenes politikk. Vesentlige forskjeller i mottakelsen, aktivitetsnivået, gruppedannelser, holdninger til hjemlandet osv. gjør det likevel hensiktsmessig å opprettholde et skille mellom politiske, jødiske og andre flyktninger. Begrepet politiske flyktninger omfatter flyktninger med organisatorisk tilknytning til antifascistiske organisasjoner, men også andre emigranter som kjempet aktivt mot fascismen.

Omfanget av emigrasjonen til Norge

Det hersker enighet om at Norge ikke kan regnes som et betydelig eksilland for nasjonalsosialismens ofre. Et land i den europeiske periferien var ikke av interesse for flyktninger som var interesserte i å kjempe med ansiktet vendt mot Tyskland. Land som grenset til Tyskland. Land som grenset til Tyskland, altså Tsjekkoslovakia, Frankrike, Holland og Danmark, — land hvor det fantes muligheter for illegalt arbeid langs grensen, var attraktive. Ruth Seydewitz skriver i sine memoarer: «Vi hadde foretrukket Frankrike med sin umiddelbare grense til Tyskland og de mange antifascister som levde der, men nå var vi glade for å kunne komme til Norge»¹. Utsagnet skal ikke generaliseres. Det bekrefter likevel at Norge for de fleste ikke var det primære valget — og at en fra 1938 og utover var lykkelig over Norge som en tilsynelatende siste utvei. Norge var heller ikke noe aktuelt tilfluktsland for den fascistiske rasepolitikens ofre. Harald Skjønberg kommer inn på det.

I Sentral-Europa visste en lite om Norge. Da østerrikeren Ludwig Berg fikk i oppdrag fra partiet å dra til Oslo, reagerte han sponant: «Og hvor ligger dette Oslo?»²

* Artikkelen er en bearbejdet versjon av innlegget på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987

Det er neppe mulig å få en eksakt oversikt over dem som flyktet til Norge fra Tyskland, Østerrike, Tsjekkoslovakia i perioden 1933 — 1940. Mens Kurt Grossmann skriver om «2000 for det meste politiske flyktninger», hevder Brandt at det ikke var mer enn knapt 200 politiske flyktninger fra det tredje riket i Norge. Helmut Müssener regner med 700 flyktninger, og Evelyn Lacina skriver ett sted om 400 til 500 emigranter inntil sommeren 1938, et annet sted om ca. 100 emigranter inntil samme tidspunkt³.

Harald Skjønsberg har i sin hovedoppgave «En flyktningepolitikk utvikles» lagt fram et langt mer differensiert materiale basert på norske kilder⁴. Følger vi hans framstilling og de offisielle kildene, så hadde seks politiske flyktninger fått oppholdstillatelse i Norge i 1933, i åra 1933 til 1935 sju politiske og to jødiske flyktninger. Sommeren 1936 fantes det «ca. 50, heri iberegnet de personer hvis ansøknings er under behandling», i 1937 «ikke meget over 100» og sommeren 1938 «103 politiske emigranter». Flyktninge«strømmen» begynte først da München-avtalen utelukket Tsjekkoslovakia som eksilland og etter at krystallnatten i november 1938 førte til en dramatisk forverring av jødernes situasjon i Tyskland. I tillegg til politiske flyktninger fra Tyskland og Østerrike kom nå også sudetyskere og flyktninger som inntil da hadde levd i Praha/Tsjekkoslovakia. I begynnelsen av desember 1938 hadde tallet på politiske flyktninger økt til ca. 180. I tillegg kom det ca. 100 jødiske flyktninger. I oktober/november 1939 hadde hjelpeorganisasjonene ansvar for 538 personer. I april dagene 1940 fantes det ca. 840 «tyske flyktninger» i landet, derav ca. 390 politiske og ca. 430 jødiske, mens det i en oversikt fra Nansen-hjelp fra november 1939 er det tale om «noe over 1000»⁵. Betegnelsen «tyske flyktninger» omfatter da tyske, østerrikske og sudettyske flyktninger. Oskar Mendelsohn skriver i Jødernes historie i Norge at noe over 500 jødiske flyktninger antakelig fikk adgang til Norge, men han presiserer at disse aldri oppholdt seg samtidig i landet. Mange av dem benyttet Norge som transmigrasjonsland, og var her bare for en kortere tid. Som-

Vanskelig å finne ut om enkelte flyktninger virkelig var blitt politisk forfulgt.

meren 1937 var ca. 50 jødiske flyktninger her. Tallet økte i 1938/39 og det høyeste antall jødiske emigranter hadde en iflg. Mendelsohn vinteren 1939—40: I november 1939 var det 250 — 300, i den første apriluka 1940 noe over 300⁶. Omlag to tredjedeler av flyktningene som Jødisk hjelpeforening hadde registrert, var tyske, de fleste andre østerrikere eller tsjekkiske statsborgere.

Hvor mye tallene enn varierer, gir de likevel en indikasjon både når det gjelder tallrelasjonen mellom «politiske» og jødiske flyktninger og når det gjelder tendensen i tilveksten. Tallene sier imidlertid lite om forandringer i alder, yrke og familiesituasjon. I de første åra hadde en mest yngre ugifte menn med proletær bakgrunn. Fra 1938 kommer oftere flyktningefamilier med barn. Tallene er dessuten beheftet med unøyaktigheter og feil, og de er ikke noe mer enn øyeblikksbilder for bestemte tidspunkter. Tallene sier lite om fluktuasjonen og de omfatter ikke alle rekke grupper som må betraktes som flyktninger.

Willy Brandt, som i 1933 en stund samarbeidet med DNAs flyktningekomiteé, førte inngående samtaler med nyankomne flyktninger og samarbeidet politisk med mange av dem. Han opplevde i flere tilfeller situasjonen som meget uklar. Han mente f.eks. om noen sosialdemokratiske ungdommer som i august 1933 kom til Oslo, at det ikke var mulig å finne ut om de var flyktninger eller ikke. Når det gjaldt en ung arbeideridrettsmann som hadde tilhørt Brandts partigruppe i Oslo i flere måneder, mente han at han aldri ble klar over om vedkommende virkelig var politisk flyktning⁷. Dette viser hvor vanskelig det kunne være — iallfall i de første åra — å trekke linjen mellom en ung politisk flyktning — med politisk flyktning menes her en som virkelig ble politisk forfulgt — og en som var mer eller mindre på loffen og som ville avvente den videre utviklingen i Tyskland på et trygt sted.

Men det fantes også andre problemer: Centralpasskontoret registrerte bare dem som meldte seg som flyktninger. Brandts ungdomsvenninne og politiske kampfelle kom sommeren

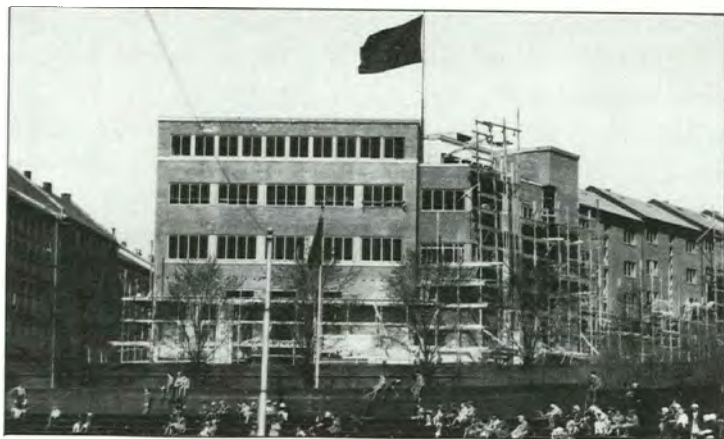

Willy Brandt

Illegale flyktninger ble støttet av arbeiderbevegelsen og ikke meldt hos politiet.

1933 til Norge. Etter oktober 1933 var det definitivt utelukket for henne å reise tilbake, men først sommeren 1935 meldte hun seg hos politiet som flyktning⁸. Hun tilhørte altså i de to første åra en gruppe med illegale flyktninger som fikk støtte fra Justisfondet, men som ikke var registrert hos politiet. I åra før Arbeiderpartiet overtok regjeringen i mars 1935, var tallet på slike flyktninger antakelig forholdsvis høyt. I begynnelsen av januar 1935 ble det kjent at Justisfondet hadde gjemt fire flyktninger i Grünerløkka Folkets Hus⁹. Mitt materiale viser at dette ikke var et enkeltstående tilfelle¹⁰. I 1935 fantes det en rekke «illegale» flyktninger — det var Centralpasskontorets «plage»¹¹. Dels var det flyktninger som aldri meldte seg for politiet, dels reiste de illegalt inn for å omgå norske innreisebestemmelser.

En annen gruppe som heller ikke ble registrert, var kvinner som inngikk proforma-ekteskap med norske menn og som på denne måte ble norske statsborgere. Norske kvinner som hadde giftet seg med tyskere og som pga. dette hadde mistet sitt norske statsborgerskap og var blitt tyske medborgere, ble heller ikke registrert som flyktninger når de av politiske grunner vendte tilbake til Norge etter 1933¹². Akademikere og andre intellektuelle eller kunstnere med gyldig pass ble bare unntaksvis registrert som flyktninger. Det fantes en gruppe

Grünerløkka Folkets Hus, der Arbeidernes Justisfond gjemte politiske flyktninger bort for politiet.

Norge var et asylland for den politiske emigrasjonen, mens den kunstnerisk-litterære-intellektuelle emigrasjonen spilte en ubetydelig rolle.

tyskere som hadde levd lenge i Norge og som av politiske grunner ønsket å bli norske. I februar 1939 frasa f.eks. 12 tyske sykesøstre i Kristiansand seg sitt statsborgerskap i protest mot Hitler-Tyskland og ble norske statsborgere¹³.

Vi må altså regne med store ukjente tall i forhold til de offisielle tallene. I tillegg kommer fluktuasjonen som var stor for de politiske flyktninger. Justisfondet støttet dem bare i tre måneder. Fluktuasjonen var også stor for de jødiske flyktningene, som ofte bare fikk et transittopphold. Iflg. mitt materiale¹⁴ fantes det i 1933 fire ganger så mange som de offisielle tallene sier, i 1934 minst 40, i 1935 minst 65 og i 1936 minst 100 flyktninger.

Fra 1937 er de offisielle tallene og de reelle forholdsvis sammenfallende, mens vi fra 1939 pga. den økende fluktuasjonen blant de jødiske flyktningene igjen må regne med et større avvik. Som flyktning regner vi da alle dem som var på flukt fra nasjonalsosialismens maktområde, eller som ikke var villig til å vende tilbake til dette området. Det omfatter alle — uansett om deres opphold på norsk jord varte få timer og endte med avvisning, eller om de levde her i mange år. Tallet på flyktninger har da etter all sannsynlighet vært nærmere 2.000 enn 1.000. Men det blir antakelig aldri mulig å gi eksakte tall her.

Hersker det uenighet når det gjelder tallet på flyktninger, så råder det enighet med hensyn til sammensetningen. Norge var primært et asylland for den politiske emigrasjonen, mens den kunstnerisk-litterære emigrasjonen spilte en ubetydelig rolle¹⁵. Siden innleggene på denne konferansen så å si utelukkende behandler den politiske emigrasjonen, skal iallfall noen fra den kunstnerisk-litterære-intellektuelle emigrasjonen her nevnes: malerne Rolf Nesch og Bruno Krausskopf, kunstneren og dikteren Kurt Schwitters, forfatterne Max Barth og Werner Türk, forlagsmannen Max Tau, billedhuggeren Ernst Blensdorf og tegneren Thomas Theodor Heine. Akademikere som matematikerne Ernst Jacobsthal og Max Dehn, astronomen Martin Schwarzschild, mineralogen Victor Goldschmidt, fysikeren Hertha Sponer, psykologen Charlotte Bühler og psykiateren

Hans Lowenbach kunne arbeide ved Universitetet i Oslo eller NTH i Trondheim. Men det var de genuint politiske flyktningene som var i flertall.

I litteraturen er det videre enighet om at de framtrepende tyske politikere søkte eksil andre steder enn i Norge¹⁶, videre at det var en sterk dominans av venstresosialister og venstreo-orienterte sosialdemokrater¹⁷. I en DDR-bok blir det dessuten understreket at «tyske trotskister» «ikke tilfeldig» valgte Norge som asylland¹⁸.

Det er riktig at Norge i første rekke var et land hvor politiske flyktninger søkte og fant et fristed. Jødiske flyktninger kom, vi har sett, i større antall først fra høsten 1938. Sålenge de hadde valgmuligheter, var Norge lite aktuelt for dem. Deretter prøvde flere å komme til Norge, hvor de ble møtt med avvisende holdninger.

Den rådende oppfatningen at venstresosialistene og venstresosialdemokratene dominerte i Norge, mens kommunistene og Sopade nesten ikke gjorde seg gjeldende — som eksilhistorikerne Helmut Müssener, Evelyn Lacina, Hans-Ludwig Beelte og Ludwig Hoffmann mener — må relativiseres og differensieres. Det er ikke overraskende at sosialdemokratene i de første åra ikke viste interesse for Norge. Arbeiderpartiet hadde siden første verdenskrig ikke hatt kontakter med SPD. Partiets internasjonale samarbeidspartner var Tysklands sosialistiske arbeiderparti — SAP. Bare i SAP var en klar over at Norge var et aktuelt tilfluktsland og det var derfor naturlig at SAP-medlemmer var de første som søkte seg til Oslo.

Ved siden av Arbeiderpartiet fantes også NKP, — et parti med en velgeroppslutning på 1,7 %, med andre ord: et av de ressursvakeste kommunistpartier i Europa. Som en tredje organisasjon av interesse for politiske flyktninger fantes gruppa Mot Dag, som i 1933 samarbeidet med Internationale Vereinigung der Kommunistischen Opposition (IVKO), «høyre-kommunistenes» internasjonale sammenslutning. Samarbeidspartner i Tyskland var Brandlers og Thalheimers kommunistiske opposisjon (KPO). Det var altså Arbeiderpar-

tiet, NKP og Mot Dag en kunne vente støtte og hjelp fra, og derfor var det naturlig at SAP, KPD og KPO var de første som søkte seg til Norge. Det var — som vi har satt — ikke mange, og særlig de første kommunistene kom muligens på grunn av individuelle initiativer, ikke fordi partiet hadde gitt dem et oppdrag.

Passvolum fra Tyskland?

Skal vi oversvømmes av statsløse borgere?

Som rotter oversvømmer

„revolusjonsheltene“ alle land.

**Regjeringen har „selt på“ den nye tyske
lov, men heller ikke mere.**

Morgenbladet spurte den 5. august 1933 om Norge skulle bli oversvømmet av «revolusjonsheltene» og henviste spesielt til «agitatoren Frahn», som var Willy Brandt.

Norsk hjelpearbeid

Før jeg kommer nærmere inn på de politiske flykningers organisasjonsmessige sammensetning og deres politiske aktiviteter, vil jeg si noen ord om den støtten de fikk fra norsk hold.

Den viktigste hjelpeorganisasjonen var Arbeidernes Justisfond, som Landsorganisasjonen hadde grunnlagt i 1927 for å samordne tidligere hjelpe- og kampfonds. Justisfondets oppgave var å støtte fagorganiserte og partimedlemmer som var kommet i konflikt med det borgerlige rettsvesenet¹⁹. I 1933 var fondet ikke forberedt på at tyske sosialistiske flyktninger kunne komme til Norge. Det fantes ikke noe organisasjonsapparat til å drive støttearbeidet for flyktningene, og en hadde heller ikke midler til disposisjon for dette formålet. Men våren

Politiet utvekslet informasjon om flyktningene med den tyske legasjonen.

1933 startet den første innsamlingsaksjonen for tyske klassefeller²⁰ og i april 1933 ble det stiftet en underkomite av Justisfondet, «Tyskland-komiteen», som senere ble erstattet med Arbeiderpartiets Flyktningekomit . Arbeidsdelingen mellom fondet og komitéen var ikke bestandig klar, men generelt kan vi si at flyktningekomit en administrerte de pengene som fondet stilte til disposisjon, og at komitéen tok seg av det praktiske arbeidet og kontrollerte om en søker virkelig var flyktning. Ifølge de få protokollene fra Justisfondet som finnes fra 1935 og 1936²¹, var fondet den overordnede instans som til slutt avgjorde om en søker fikk støtte og ble legitimert som flyktning. Men også her var grensen flytende. I materialet fra Justisdepartementets politikontor er det både tale om legitimeringer fra Justisfondet og Flyktningekomit en²².

Rent konkret fikk flyktningene et ukentlig tilskudd på 15 kr, i slutten av 1935 ble det midlertid redusert til 10 kr, dessuten husleiest tte og i spesielle tilfeller ble legeregninger, sykehuskostnader osv. betalt. I enkelte tilfeller fikk flyktningene også tilskudd til   kåpe litt kl r eller et par vintersko, og noen av flyktningene som ville forlate Norge, fikk reisepenger. Fondet og Flyktningekomit en støttet enkelte ganger også illegalt arbeid. Flyktningekomit en sørget også for at illegale flyktninger fikk pengestøtte og i flere tilfeller også innkvartering²³.

Under Nygaardsvold-regjeringen kom fondet i en særstilling forsåvidt som det kunne gå utenom Centralpasskontoret med søknader om oppholdstillatelse til flyktningene. En anerkjennelse som politisk flyktning gjennom Justisfondet resp. Flyktningekomit en med den derpå følgende økonomiske garantien, innebar i realiteten at vedkommende fikk oppholdstillatelse²⁴.

De politiske flyktningers skjebne var dermed ikke avhengig av politiembetsmenn som — dette går klart fram av det foreliggende materiale — manglet politisk gangsyn og innsikt i forholdene i det nasjonalsosialistiske Tyskland, og som ikke hadde betenkeligheter mot   utveksle informasjoner med den tyske legasjonen i Oslo²⁵.

Alle flyktninger befant seg i utgangspunktet i en permanent usikkerhet.

Justisfondet skilte seg også på annet vis fra andre kjente antifascistiske hjelpeorganisasjoner. I motsetning til f.eks. Matteotti-komiteén i Danmark, Hjelpekomiteén for faglige og politiske emigranter i Sverige og andre partibundne hjelpekomitéer, støttet Justisfondet flyktninger «uansett hvilken politisk retning innen arbeiderbevegelsen vedkommende tilhører»²⁶. Denne målsettingen som ble eksplisitt formulert i 1937, ble praktisert i alle åra mellom 1933 og 1940. En kunne være dypt uenig med en flyktnings politiske standpunkter — trengte vedkommende støtte, fikk han eller hun det. Trotskisten Heinz Epe kunne øse sin sarkastiske kritikk ut over Arbeiderpartiet, kommunistene kunne under Finlandskrigen stå i et ekstemt motsetningsforhold til Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen — trengte de hjelp, så fikk de den. Når Hans Georg Lehmann i sin bok «In Acht und Bann» hevder at sosialdemokratiske og kommunistiske flyktninger ble forfordelt²⁷, så finnes det ingen dekning i kildene for påstanden.

Selv om fondet støttet flyktningene uansett politisk avskygning, bidro til å skjule deres identitet og i enkelte tilfeller var villig til støtte illegalt politisk arbeid, må situasjonen ikke idylliseres for de politiske flyktningene. Etter 1935 ble ingen lenger utvist til Tyskland. De som fikk den ettertraktede oppholdstillatelsen, hadde det relativt bra, iallfall sammenliknet med en rekke andre eksilland. Den finansielle støtten som flyktningene fikk, var ingen permanent støtte, men en hjelp som inntil begynnelsen av 1936 var beregnet å vare i tre måneder. For flyktningene innebar dette at oppholdet var tidsbegrenset. Forsvant støtten, så forsvant dermed også garantien for at vedkommende ikke falt det offentlige til last — som det het i departementspråket — og vedkommende flyktning måtte se seg om etter et nytt asylland. Nå viser riktignok Willy Brandts eksempel og også hjelpen som enkelte flyktninger fikk i de første åra, at fondet kunne reagere fleksibelt og gå utover tre måneders-fristen, men dette var heller unntak fra en ellers restriktiv praksis. Alle flyktninger befant seg i utgangspunktet i en permanent usikkerhet. Det var flere grunner til restriksjo-

Heinz Epe (1910 — 1942), tysk trotskist og en av de mest aktive antifascistiske skribentene i Norge. Han levde fra 1934 til 1940 i Norge og ble senere myrdet i Sovjetunionen.

nene: To hadde sin bakgrunn i landets økonomi. Fondet selv var ikke forberedt på et større antall flyktninger og dets midler var begrenset. For det andre var arbeidsløsheten ekstrem høy i 1933 og 1934, og det var tverrpolitisk enighet om at tallet på flyktninger måtte begrenses²⁸. I den offentlige debatt meldte få stemmer seg mot dette synet²⁹. En tredje grunn var — iallfall i den første fasen — troen på at nasjonalsosialismen ikke ville holde seg lenge ved makten. Få kunne tenke seg at eksiltilstanden kunne bli til en varig livssituasjon. Men det fantes også en fjerde grunn: Noen flyktninger begynte aktivt å blande seg inn i norsk politikk.

Arbeiderbevegelsens holdning til flyktningene var forskjellig i bevegelsens ulike grener og ulike nivåer. I 1935 prøvde Flyktningekomiteén først å spre flyktningene utover landet og dermed også sette grenser for deres organiserte politiske virksomhet. I slutten av samme året var holdningen til nye flyktninger og til søknader om fornyelse av gamle garantier ekstremt avvisende. I annen halvdel av 30-åra gikk denne negative holdningen over til større imøtekommenhet, og målsettingen ble å integrere flyktningene i norsk arbeidsliv. I 1935 hadde Brandt inntrykk av at en fortest mulig ville bli kvitt flyktningene³⁰. Dette var ikke bare en emigrants subjektive vurdering. En av mine muntlige kilder, et medlem av flyktningekomiteén, mente at Trygve Lie ville kvitte seg med flyktningene jo før jo heller³¹. Det var fagbevegelsen som holdt Lie i ørene. Men også her møter vi ulike holdninger. I Landsorganisasjonen ble kontordamer bedt om å ta seg av flyktningene og å lære dem norsk³². Dette tyder på at de ikke skulle sendes ut av landet med det første. Norsk Murerforbund var mest skeptisk mot konkurransen utenfra³³, mens andre forbund og foreninger tok seg av flyktninger, sørget for at de fikk arbeid eller «adopterte» dem og stilte økonomiske garantier for deres opphold i Norge³⁴.

Bildet er altså broket. Vi finner ubyråkratisk solidaritet, basert på den erkjennelse at aktive antifascister ikke kunne måles med juristenes ålenmål. Vi finner også mange bevis på

47 sudettske flyktninger til Oslo idag.

Arbeidernes Justisfond har dermed 250 flyktninger i sin varetekt.

En del av delegasjonen ved ankomsten til Oslo 8. idag tidligere innleil til venstre delegasjonen alle yngre — fire måneder gammel — til høre en annen representant for den yngre generasjon.

Arbeidernes Justisfond innegreter idag et nytt utmerket rentil av sin tidligere virksomhet for å korre de nødste flyktninger fra Sudetmarkdet til hjelpe 47 nye flyktninger er skaffet innretiltelse og kom til Oslo idag tidlig, treite, men glade og fornide over endelig å kunne se framover under rutgere forhold enn de hittil har vært vant til.

jern- og metallarbeidere, elektriskere, landarbeidere, og det er fagarbeidere i en del andre yrker. Alle er fornid over å kunne bli etter de lange måneder i uvirshet og under de vanskeligste forhold, og fornidig blir det nå have for om til å tenke på framtiden midt adskillig større trygghet.

I feriehemmene blir de nå noen tid

solidaritet innen arbeiderbevegelsens ulike organisasjoner. På den annen side lar det seg ikke benekte at regjeringen og partiet i visse perioder helst ville blitt kvitt flyktningene, særlig i den kritiske høsten og vinteren 1935/36, og at Norge helst ville kjøpe seg fri ved å gi penger til det internasjonale flyktningearbeidet.

Etter den tyske okkupasjonen av Tsjekkoslovakia økte antallet flyktninger betraktelig. Arbeidernes Justisfond, Nansenhjelp og andre organisasjoner tok imot store puljer med flyktninger. Utsnitt fra Arbeiderbladet, 2.3.1939.

Flyktningenes organisasjoner

Men tilbake til spørsmålet om de politiske flyktningers organisatoriske og ideologiske tilknytning. Jeg hadde nevnt at SAP og DNA var internasjonale samarbeidspartnere. Det ble Willy Brandts oppgave å bygge opp et støttepunkt for sitt parti i Oslo. Ca. tre måneder etter ham kom hans ungdomsvenninne fra Lübeck. Sammen med en ung Berliner som var kommet til Oslo før Hitlers matkovertakelse, dannet disse tre ungdommene, 19, 20 og 21 år gamle, kjernen i SAP-gruppen i Oslo. Senere kom andre ungdommer med proletær bakgrunn. Eldre gruppemedlemmer skilte derimot etter kort tid lag med SAP og dannet utgangspunktet for venstresosialdemokratiske grupper (RS, Neu Beginnen)³⁵. I 1937 flyttet et medlem av partistyret, Paul Wassermann, fra Paris til Oslo. Sammen med noen akademikere som kom like før ham, dannet de et annet sentrum innen SAP-gruppa. Etter opprivende stridigheter som varte i mer enn ett år, ble gruppa splittet i september

SAP-gruppa besto av ledere uten tropper.

1938³⁶. Det var vanskelig, om ikke umulig å finne politiske årsaker for striden mellom fløyenes hovedeksponenter Brandt og Wassermann. Både våre skriftlige kilder og også muntlige utsagn bekrefter at striden sto om Brandts lederstil, og at de dypereliggende årsakene må søkes i gruppas sammensetning og eksilsituasjon etter fem år Hitlerstyre. Gruppa besto av ledere uten tropper³⁷. Verken personlige ambisjoner eller politiske mål kunne tilfredstilles. Finstrukturerte interne stridigheter, som er karakteristiske for smågruppene og som bare kan forstås ved hjelp av innsikt i aktørenes personlighet og livshistorie³⁸, hadde nå også nådd Oslo. SAP-cellen i Oslo, som lenge hadde blitt betraktet som partiets beste eksilgruppe³⁹, gikk mer eller mindre i oppløsning fra 1938.

Også andre spesifikke trekk ved SAP-gruppa må nevnes: Jan Foitzik gjør i sin avhandling «Mellom frontene» oppmerksom på at SAP-emigrasjonen besto av «utsatte kadre fra motstandsbevegelsen i Tyskland som reddet seg fra arrestasjon gjennom flukt til utlandet»⁴⁰. Oslo må unntas fra denne beskrivelsen. Ungdommene i Oslo, iallfall flertallet blant dem, tilhørte ikke utsatte kadre, og få av dem flyktet fra en forventet arrestasjon. Tre av dem hadde hatt lokale ungdomsvern, flere hadde ikke vært politisk aktive før de kom til Oslo, noen fulgte sine venner, osv. Fordi SAP-cellen i de første 4 åra var den eneste sosialistiske eksilorganisasjon i Oslo, var den det eneste tilbudet i Norge for unge ikke-kommunister.

Ser en på det som er blitt skrevet om SAP i eksil og om gruppa i Oslo, oppstår det lett inntrykk av at gruppa var stabil med sine 6 eller 8 medlemmer. I virkeligheten har vi en betydelig fluktuasjon, hvor medlemmer ikke bare kom og forsvant av politiske grunner. En del flyttet fram og tilbake mellom de nordiske land, andre ble imidlertid plassert i Stavanger eller Bergen, noen dro til illegalt arbeid til Tyskland. Gruppa hadde også medlemmer som ikke var tyske statsborgere. En østerriker var med, en svensk kvinne og en nordmann var en stund sympatiserende medlemmer⁴¹.

La meg til slutt nevne at SAP-ungdommene var de som ble

best og fortest intergrert i norsk arbeiderbevegelse. De meldte seg inn i ungdomslagene i Oslo, andre gled senere uten problemer inn i arbeiderbevegelsen i Kristiansand. De ble berømmet for at de lærte fort og godt norsk — og dette var en viktig forutsetning for å kunne arbeide i norske miljøer, men også for det illegale arbeidet når de f.eks. reiste med norske pass, spilte rollen som norske studenter og dro til Tyskland for å arbeide mot regimet der.

KPO gjorde seg tidlig gjeldende i Oslo. Max Strobl («Max Berlin») var blant de første emigrantene som kom til Oslo. Takket være kontaktene mellom KPO og Mot Dag fikk han innpass i det intellektuelle miljøet. Strobbs tre småskrifter om Hitler-Tyskland⁴² var viktige opplysningsskrifter i de første åra. På den annen side må Strobbs betydning ikke overvurderes. Mange ble klar over at hans kapasitet var begrenset og han ble — i motsetning til Brandt — aldri tatt opp i Mot Dag. Etter kort tid skilte dessuten Mot Dag og KPO/IVKO lag.

De revolusjonære sosialister (RS) og gruppa Neu Beginnen var lenge bare representert ved enkeltpersoner, som tidligere hadde vært medlemmer av SAP-gruppa. SAP og Neu Beginnen sto i 1937/38 i et utpreget konkurranseforhold. Bernhard Taurer, alias Jon B. Jansen, alias Jonny, var i 1936 kommet som SAP-medlem til Oslo. Utad ble han presentert som venstreorientert sosialdemokrat, men det varte ikke lenge før han ble det også i realiteten. Dette tillitsbruddet førte til en amper stemning. Særlig i 1937 later det til at Taurer kom i konflikt både med RS og SAP. Bemerkninger i SAP-korrespondansen som «Jonny hetser mest mot oss og intrigerer også mot RS», anklager om hans manglende pålitelighet eller hans forsøk på å intrigere mot SAP hos Arbeiderpartiet⁴³, taler et tydelig språk. Forholdet mellom SAP og den viktigste RS-representanten (Karl Böchel), var derimot bedre.

En egen sosialdemokratisk gruppe som representerte eksil-SPD (Sopade) ble først stiftet i april 1939⁴⁴. Taurer, Bromme og Hermann Fischer, senere utvidet med Bieligk og Friedländer, dannet styret i en splittet forening hvor folk fra Neu Begin-

Max Strobl (1896 — 1971), tysk kommunist og i 1919 medlem av revolusjonsregjeringen i Bayern. Kom i 1933 til Norge, hadde kontakt med Mot Dag og skrev tre brosjyrer om Nazi-Tyskland.

Otto Friedländer (1897 — 1954), sekretær i den sosialistiske studentinternasjonalen og politisk skribent. Flyktet i 1938 til Norge og i 1940 videre til Sverige.

nen var i flertall. Taurer var både medlem i den sosialdemokratiske fellesforeningen — og fikk p.g.a. dette innsyn i korrespondansen med Sopade-ledelsen — og samtidig Neu Beginnens mann i Oslo, som nektet Sopade-folkene i Oslo å se på Neu Beginnens korrespondansen⁴⁵. Kontakten mellom SAP, Neu Beginnens og deler av de østerrikske revolusjonære sosialistene (RSØ) holdt dessuten den sosialdemokratiske gruppa i en latent krise. Et annet moment som svekket Sopade-gruppa i Oslo var, at de ikke hadde tillit hos Sopade-representanten i Stockholm, Emil Stahl, som fungerte som en slags oppsynsmann for gruppa i Oslo⁴⁶.

Når det gjelder det tyske kommunistpartiet, KPD, finnes det praktisk talt ingen kilder, som kan gi oss et innblikk i KPD-gruppas virksomhet i Oslo. Karl Mewis, en av KPD-flyktningene, skriver i sine memoarer at Oslo-gruppa «i hele perioden ikke hadde noe organisert illegalt arbeid som siktet inn mot selve Hitlertyskland»⁴⁷. DDR-historikeren Klaus Mammach hevder derimot det motsatte⁴⁸. Jeg kan vanskelig tenke meg at Mewis' versjon er dekkende. Vi kan anta at mønsteret i Norge tilsvarende det som Jan Peters beskriver for Sverige⁴⁹: nemlig en todeling mellom en gruppe av legaliserte kommunister og på den annen side partimedlemmer som oppholdt seg illegalt i landet. Inntrykket bekreftes også av Brandt som hadde et relativt nært samarbeid med de tyske kommunistene i Oslo i perioden 1935 til 1937/38. Mange kommunister «overvintret» i Norge og ivaretok ellers oppgaver i Tyskland⁵⁰, sannsynligvis i Nordtyskland. Vi finner eksempler på dette i vårt SAP-materiale. Slik kom f.eks. KP-formannen i Saar-området, Fritz Pfordt som KPD- eller Komintern-emissær illegalt til Oslo høsten 1936 i forbindelse med Moskva-prosessene. To år senere kom han tilbake — nå med kone og som legal flyktning⁵¹. I 1935 kom et KPD-medlem fra Hamburg illegalt i forbindelse med kampanjen for å gjenoppbygge frie fagorganisasjoner i Tyskland⁵². Disse to eksemplene viser bare toppen av et isfjell. På den annen side vil jeg tro at behovet for å opptre illegalt var mindre i Norge enn i Sverige. For det første fordi

Mange kommunister «overvintret» i Oslo og arbeidet ellers illegalt i Tyskland.

Arbeiderpartiets holdning til de tyske kommunister var mindre negativ enn tilfellet var i Sverige. For det andre var Sverige p.g.a. skipsforbindelsene til Tyskland langt mer interessant for illegale operasjoner enn Norge.

Vi vet heller ikke nøyaktig hvor mange tyske kommunister det kom til Norge. Brandt regnet med 30 til 40 i Oslo i 1935/36⁵³, men i et brev fra november 1936 heter det at bare 4 var igjen⁵⁴. Mye tyder på at en del kommunister på dette tidspunktet hadde mistet kontakten med partiet. I den utstrekning det er mulig å kartlegge de politiske flyktningenes opprinnelige organisatoriske tilknytning, later det til at de tyske kommunister iallfall fram til sommeren 1938 var den sterkeste partipolitiske gruppa som var representert i Norge.

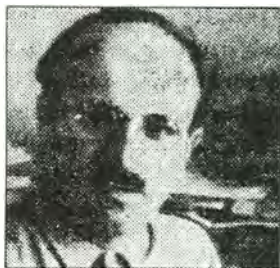
Det er vanskelig å si noe omfattende om deres virksomhet. Kurt Vogel, Karl Weinberg, Willy Rohde og framfor alt Franz Stephany trådte fram som partiets representanter. De to siste var redaktører av eksilbladet Tysklandbrever, som utkom i 1937. Stephany og Vogel var også med i det viktigste av eksilbladene, Det skjulte Tyskland. Det var også Stephany som engasjerte seg på vegne av partiet i støttearbeidet for Freiheits-sender 29,2. Weinberg, muligens et psevdonym, var styremedlem i emigrantforeningen i 1935 og 1936⁵⁵. Mer kjente kommunister som Karl Mewis, Hermann og Jenny Matern og Gustav Gundelach trådte derimot ikke i samme grad fram offentlig. Jeg vil anta at de først og fremst ivaretok interne funksjoner og var engasjert i det illegale arbeidet.

Det er også vanskelig å si i hvilken utstrekning kommunistene greide å holde de kommunistiske emigrantene organisatorisk og ideologisk sammen. Ikke bare var fluktuasjonen stor, kommunistene var også spredt til Bergen, Trondheim, Stavanger og andre steder. Vi vet at de holdt kontakt med NKP-miljøene, men om de hele tida også sto i forbindelse med KPDs representanter i Oslo, vet vi lite om. Sikkert er det derimot at tyske kommunister i Oslo ikke bestandig fulgte partiets linje. Pfordts opphold høsten 1936 resulterte i en utskifting av hele ledelsen — som åpenbart hadde hatt problemer med å aksep-

Hermann Matern (f.1893), tysk kommunist. Kom i 1937 til Norge og ble etter krigen visepresident i DDRs parlament.

Tyske kommunister i Oslo tok avstand fra angrepene mot Willy Brandt.

Rudolf Holowatyj (1904 – 1951), østerriksk sosialdemokrat. Kom i 1937 til Norge og ble etter krigen redaktør av den østerrikske LO-avisen.

tere den første Moskva-prosessen. Høsten 1937 tok de tyske kommunistene i Oslo avstand fra anklagene som «Die Internationale» og de norske kommunistene hadde rettet mot SAP og Brandt⁵⁶.

De østerrikske organisasjonene danner et broket bilde. Generelt kan det sies at østerrikerne lenge levde i glansen av februar-kampene⁵⁷. Mens den tyske arbeiderbevegelsens nederlag ble oppfattet som en kampløs kapitulasjon, og verken SPD eller KPD hadde særlig høy prestisje, var østerrikeres situasjon en annen. De hadde satt seg til motverge og hadde skaffet seg sympati hos nordmennene. Det ser imidlertid ut som om denne sympatien ble forspilt. I juni 1936 kom den første større østerrikske gruppa til Oslo — 11 medlemmer av Schutzbund. Allerede på reisen til Oslo oppsto det konflikter dem i mellom, og alle kilder tyder på at konfliktene bare økte i intensitet da Rudolf Holowatyj kom til Norge i august 1937⁵⁸. Den sosialdemokratiske organisasjonen «Klub österreichischer Sozialisten» (KÖS), ble splittet i juni 1938, og en ny konkurrerende «Klub revolutionärer Sozialisten» ble opprettet⁵⁹. I de følgende månedene var de to klubbene åpenbart mer opptatt av å slåss mot hverandre gjennom flygeblader enn å drive utadrettet arbeid. Stridighetene resulterte i at nordmennene ikke lenger ville ha kontakt med de splittede østerrikerne⁶⁰. Først i januar 1939 roet gemyttene seg ned. Da var begge foreningene nedlagt og de sosialdemokratiske østerrikerne var uten organisatorisk sammenslutning i Norge. I april 1939 gjenopptok KÖS som fellesorganisasjon, men freden varte ikke lenge. I august 1939 ble klubben igjen splittet og Østerrikeres Forbund/Bund der Österreicher ble til⁶¹.

Stridighetene skyldtes personlige motsetninger som ble overdimensjonert i eksil, men de hadde også en klar politisk bakgrunn — og sto både i sammenheng med samarbeidsdebatten og spørsmålet om det østerrikske folk som egen nasjon. I forbindelse med debatten om samarbeid av venstrepartiene vendte den ene fløyen seg sommeren 1939 mot et samarbeid med de tyske sosialdemokratene, mens den andre ytterfløyen

Østerrikerne bekjempet hverandre gjennom flygeblader.

mente at SAP og Neu Beginnen var kvakksalvere og at Brandt var lite sympatisk⁶². Østerrikerne Forbund var et resultat av KPÖs engasjement for en uavhengig østerriksk nasjon. Ved siden av en del RS-medlemmer var kommunister og en stor del av de østerrikske jødene med i denne foreningen⁶³.

Det østerrikske kommunistpartiet var i motsetning til sosialdemokratene åpenbart en homogen gruppe som ble spart for indre konflikter. Grappa ble til etter at Ludwig Berg i oktober 1937 hadde fått i partioppdrag å bygge opp et støttepunkt for KPÖ i Oslo⁶⁴. I alt fantes det anslagsvis 25 KPÖ-medlemmer i Oslo/Norge.

SAP, KPD, Neu Beginnen, Sopade, KPO på tysk side, Schutzbündler, to RS-fløyer og KPÖ på østerriksk side og endelig sudettske sosialdemokrater var de politiske partiene resp. grupperingene som gjorde seg gjeldende i emigrantmiljøet. Det fantes imidlertid også andre som må nevnes — enkeltpersoner med gode kontakter og et høyt politisk aktivitetsnivå. Bare én av dem skal trekkes særskilt fram, nemlig trotskisten Heinz Epe, som var med i det internasjonale byrå for revolusjonære ungdomsorganisasjoner. De få trotskisters aktivitet i Oslo skulle forresten ikke forlede oss til å tro at Norge var særlig tiltrekkende for dem, — slik det hevdes i enkelte DDR-framstillinger. Medfarten Trotskij fikk skulle være grunn nok for dem til å holde seg unna Norge.

Noen setninger må også sies om emigrantenes fellesorganisasjoner. Den første *Emigrantengemeinschaft* ble stiftet i april 1935⁶⁵. Det hadde en klar politisk karakter og omfattet alle fløyer innen arbeiderbevegelsen — fra KPD til den eneste trotskisten. Denne Emigrantforeningen fungerte både som politisk forum for flyktningene og som deres interesseorganisjon vis-a-vis Justisfondet og Arbeiderpartiets flyktningekomiteé. Det var også opptakten til et langt og positivt samarbeid mellom SAP og KPD⁶⁶. Dette samarbeidet resulterte bl.a. i felles støttearbeid for politiske fangers familier i Tyskland og i felles flygebladaksjoner overfor Norges-turister. I 1936 kom det til skarpe motsetninger innen *Emigrantengemeinschaft*, først

og fremst mellom KPD og KPO, p.g.a. Moskva-prosessene. Denne striden la seg i begynnelsen av 1937 idet *Emigrantengemeinschaft* fikk nye funksjoner og utelukkende konsentrerte seg om flyktingenes juridiske og økonomiske interesser. Som politisk forum dannet SAP, KPD og Neu Beginnen et *Arbeitsgemeinschaft Oslo*⁶⁷. Et folkefrontopplegg etter mønster fra Lutetia-kretsen i Paris (hvor arbeiderbevegelsens organisasjoner samarbeidet med borgerlige intellektuelle og hvor sosialistiske krav ble nedprioritert) ble ikke dannet. SAP som var den ledende gruppa hadde uansett ikke interesse i det. Det fantes heller ikke ledende intellektuelle i Norge som kunne eller ville være representanter for den borgerlige antifascismen i et slikt utvalg.

I de siste to åra før krigen endret bildet seg. SAP, Neu Beginnen og de revolusjonære sosialistene begynte sitt samarbeid i den «sosialistiske konsentrasjonen». De dannet et *Arbeitsgemeinschaft der deutschen proletarischen Emigration* som senere fikk navnet *Arbeitsgemeinschaft der deutschen Sozialisten*⁶⁸. Dette var et første skritt mot en samling av kreftene som kom den norske arbeiderbevegelsens ønsker og milde press i møte⁶⁹. Også når det gjaldt den upolitiske representasjonen presset arbeiderbevegelsen på en samling. Her konkurrerte to «upolitiske» paraplyorganisasjoner: Antifascistisk emigrantfelleskap og *Norwegische Emigranten-Gemeinschaft*. Den siste var en organisasjon hvor kommunistene, restene av Wassermann-fløyen i SAP, mange «upolitiske» emigranter og inntil januar 1940 også flertallet av sudettyskerne⁷⁰ var med. Sopade-sosialdemokratene sto verken i den ene eller den andre sammenslutningen og forsterket dermed det bildet nordmennene hadde en tyske og østerrikske flyktninger:⁷¹ nemlig at de seks år etter Hitlers maktovertakelse fortsatt ikke hadde skjønt det som nordmenn mente de visste: nemlig at arbeiderbevegelsens splittelse hadde ført til fascismens seier.

Flyktningenes politiske arbeid og virksomhet

Det første og viktigste arbeidet gjaldt selvfølgelig enhver flyktnings grunnleggende problemer: å skaffe seg oppholdstillatelse, penger, mat, husvære, lære språket, få et arbeid, finne seg til rette i et nytt land — som i tillegg hadde et klima som var uvant for de fleste. Flyktninger med forankring i en politisk organisasjon hadde det lettere fordi de fikk hjelp fra kameratene sine. Norge hadde ikke det byråkratiet som mange flyktninger hadde opplevd i andre land, men mange flyktninger hadde ukentlig meldeplikt. Andre måtte fornye sin oppholdstillatelse hver tredje måned og levde derfor i en lammende usikkerhet. Svært mange fikk aldri arbeidstillatelse og måtte arbeide i smug eller under elendige arbeidsforhold⁷². Dette kostet energi. På den annen side hadde en del av de politiske flyktningene gode kontrakter med norske politikere. Senere statsråder som Trygve Lie og Oscar Torp hadde vært medlemmer i Justisfondets styre. De visste at flyktninger av ulike grunner kunne være nødt til å reise med falsk pass, skjule sin identitet, oppholde seg illegalt — at de juridisk sett måtte være «kriminelle» for å kunne overleve. Det uformelle norske samfunnet gjorde det også mulig for en flyktning som SAP-medlemmet Gertrud Meyer å gå rett inn til statsministerens kontor og få Nygaardsvolds navn på toppen av en innsamlingsliste. Dermed er vi kommet til én av de politiske flyktningers virksomhet. Innledningsvis følgende: offisielt hadde flyktningene ikke lov til å drive politikk. I realiteten fikk det imidlertid ikke negative følger om en flyktning overtrådte påbudet. Flyktningene kunne både engasjere seg mot tredjeland og i norsk politikk.

Den kanskje viktigste oppgaven for de organiserte politiske flyktningene var stadig på nytt å bevise sine organisasjoners eksistens og levedyktighet. Bare på denne måten kunne de oppnå støtte og en — om enn oftest minimal — innflytelse. En sentral praktisk oppgave var innsamling av midler til partiarbeidet, til støtte for de fengslede kameraters familier, til soli-

SAPs eksilavis fantes på nesten alle skrivebord i Folkets Hus.

daritetsfonds, til å finansiere partisentralenes arbeid osv. SAP-gruppa arbeidet svært godt på dette feltet. La meg gi noen eksempler: Selv om SAPs forventninger til Arbeiderpartiet som pengekilde fort måtte nedjusteres, lyktes det f.eks. å øke omsetningen av SAP-avisa «Neue Front» fra 50 til 120 eksemplarer mellom januar og mai 1934⁷⁴. I februar 1935 ble det i Oslo solgt flere «Neue Front»-eksemplarer enn f.eks. i eksilmetropolen Praha. En tysk diplomat rapporterte i slutten av oktober 1935 at avisa fantes på nesten ethvert skrivebord i Folkets Hus⁷⁵. Et annet eksempel er «Juristaksjonen» i oktober 1934. Der fikk SAP-cellen i Oslo norske jurister, med Trygve Lie, Viggo Hansteen og Brynjulf Bull i spissen, til å protestere mot rettssaken mot SAPs riksledelse⁷⁶. I knapt noe annet land ble det skrevet så mye om masseprosessene mot SAP-medlemmene som i Norge. Arbeiderbladet åpnet også sine spalter til fordel for artikler for Edgar André og andre kommunister. Etter at dødsdommen mot André var avsagt, sendte Arbeiderpartiets stortingsgruppe en protest til Hitler⁷⁷. Av andre KPD-aksjoner kan vi nevne kampanjen til gjenoppbygging av frie fagforeninger i Tyskland, som fikk bred oppslutning innen fagbevegelsen og en gavepakkeaksjon til fordel for kommunistiske familier i Tyskland som hadde mistet sine forsørgere⁷⁸. KPO-medlemmet Max Strobl oppnådde i 1933 at Mot Dag startet en stor innsamlingsaksjon for KPOs arbeid.

En annen viktig oppgave som flyktningene hadde, var å skaffe innreisemuligheter for partikamerater. Her ble mange framgangsmåter benyttet. En var så å si den legale, nemlig å påvirke medlemmene i flyktningekomiteén og Justisfondet eller andre innflytelsesrike personer som f.eks. Finn Moe. Denne veien førte ikke bestandig fram og strandet ofte på grunn av Norges restriktive flyktningepolitikk. Brandts forsøk på å skaffe hele SAP-ledelsen innreise- og oppholdstillatelse, lyktes aldri⁷⁹.

Kunne man ikke gå den legale veien, prøvde man ofte den illegale. SAP hadde «vaskerier», dvs. venner som var spesialisert i å lage falske pass. Slike venner fantes også i Oslo⁸⁰. Med

Flyktingene reiste med falske pass og ble smuglet over grensen til Norge.

hjelpt av slike papirer greide en å få partifeller til Norge. Partikameratene fikk ofte på forhånd i Paris, Praha eller Holland nøyaktige anvisninger om hvordan de skulle reise til Norge⁸¹. I Oslo fikk de instruks om hva de skulle fortelle til fremmedpolitiet⁸². Denne framgangsmåten ble også praktisert etter at Arbeiderpartiet hadde overtatt regjeringmakten. Vi vet at SAP-flyktinger fikk beskjed om at de skulle opptre som sosialdemokrater for å unngå Arbeiderpartiets «kvoteregulering»⁸³.

Også kommunister ga seg ut for noe annet enn de var⁸⁴. Kommunistene hadde allerede fra Weimar-republikkens tid større erfaring i illegalt arbeid enn SAP-ungdommene. Vi vet ikke hvordan de fikk «preparert» papirene sine, om det skjedde i Norge eller i et annet land. Vi vet heller ikke i hvilket omfang de fikk hjelp fra NKP, men vi vet at norske kommunister hjalp til å smugle tyske kommunister inn i Norge.

Tar vi den restriktive norske flyktingepolitikken i betraktning, blir det fort klart at enhver ny flykting som en gruppe fikk, skapte irritasjon hos de andre. Det later til at mistenksomheten var særlig stor mellom SAP og Neu Beginnen. Det fantes også rivaliseringer blant østerrikerne. På den annen side har vi i 1936/37 også eksempler på godt samarbeid og gjensidig hjelp mellom SAP og KPD.

SAP-gruppa utviklet etter hvert stor ekspertise i å produsere illegalt materiell. Dette var et viktig ledd i flyktingenes politiske arbeid. Klaus Zweilings brosjyre «Der Sieg des Faschismus» ble redigert og trykt i Oslo, — og ikke i Gøteborg slik det står i brosjyren. Det var Arbeiderpartiet som betalte samtlige utgifter⁸⁵. Senere ble nesten samtlige SAP-skoleringshefter produsert i Oslo. Dette gjaldt også bladet «Kampfbereit» — enkelte miniatyrgaver var ikke større enn et frimerke. Bibel-papiret som SAP-ledelsen i Paris brukte, ble likeledes skaffet i Oslo⁸⁶. Flere eksempler kunne nevnes. Sudettyskerne i Oslo sørget for at deres blad «Sudeten-Freiheit», som ble redigert i Malmø, ble trykt i den norske hovedstaden⁸⁷. Flyktingene var her som andre steder ledd i en internasjonal arbeidsdeling.

Selv om det ikke var etablerte politiske ledere blant flyktnin-
gene i Norge — de få mer kjente politikere som f.eks. Max
Seydewitz kom først i de siste åra før okkupasjonen — var det
likevel svært mange skriveføre og ytterst aktive blant dem⁸⁸.

Selvfølgelig skal man ikke overvurdere betydningen av de
hundrevis av artikler som emigrantene fikk inn i arbeiderpres-
sen, i fagbladene og i tidsskriftene. Likevel tror jeg at Edvard
Bull har rett når han skriver at Brandt og andre emigranter
gjennom skrift og tale bidro til å formidle en stor del av den
kunnskapen om nazismen som fantes før okkupasjonen i
Norge⁸⁹. Det var også Brandt, som skrev den første brosjyren
om fascismen som i det hele tatt ble utgitt i Norge⁹⁰. Og selv
om det kan sies mye kritisk om Norges og Arbeiderpartiets
holdninger til flyktingene, kan vi dog slå fast, at det ikke ble
lagt hindringer i veien for deres skribentvirksomhet. Vi vet at
artikler av Epe og Brandt førte til tyske diplomatiske
protester⁹¹. Selv om begge tydelig overskred grensen for det
som var tillatt for en flykting, og selv om artiklene deres bela-
stet de norsk-tyske relasjonene, fikk dette ikke negative følger
for dem. En utvisning kom aldri på tale.

Skribentvirksomheten nedfelte seg ikke bare i artikler i nor-
ske aviser og tidsskrifter, men også i eksilpressen. Også her må
det bildet en har fått i utlandet, kraftig revideres. Liselotte
Maas' oversikt over de tyske eksilavisene⁹³ registrerer ti eksil-
blader utgitt i Norge. Legger vi Maas' kriterier til grunn, ble
det i Norge gitt ut ikke mindre enn 21. I tillegg kom to østerrik-
ske blader og ett⁹³ som neppe hadde kommet ut uten en tysk
flyktnings nærvær i Oslo. Brandt var involvert i ikke mindre
enn 14 av 21 publikasjonene. «Det skjulte Tyskland», et trykt
blad, utgitt mellom november 1937 og mai 1939, var det vik-
tigste og mest avanserte bladet. De tyske kommunistene sto
i 1935 bak «Anti-Nazisten» og utga i 1937 trykte «Tysklands-
brev». KPÖ laget i samarbeid med NKP et blad «Informa-
sjoner fra Østerrike» som antakelig også kom ut med noen hef-
ter etter okkupasjonen. De revolusjonære sosialister fra
Østerrike utga med støtte fra Arbeiderpartiet og LO «Sannhe-

Emigrantene formidlet en stor del av den kunnskapen om nazismen som fantes før 9. april i Norge.

ten om Østerrike».

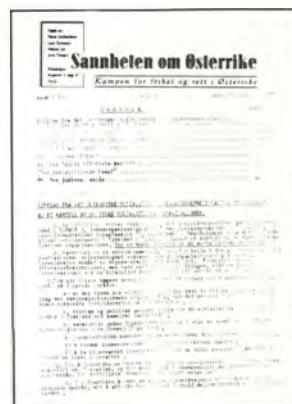
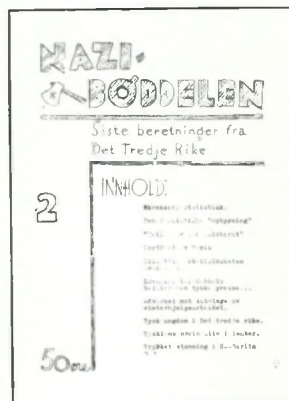
Bladene hadde ulike funksjoner. De fem jeg nettopp har nevnt, hadde først og fremst som oppgave å spre kunnskap om fascismen og den antifascistiske kampen i Tyskland og Østerrike. Men selvfølgelig skulle de også overbevise om politiske standpunkter og dessuten skaffe inntekter til det politiske arbeidet i eksil og hjemland. SAPs «Solidaritet» ble finansiert gjennom annonser, og alle inntekter gikk til Ernst-Ecksteinfondet i Paris. Andre blader var derimot interne informasjons- og nyhetsbulletiner eller organer for den ideologiske kampen mot konkurrerende organisasjoner.

Sammenfattende kan vi slutte oss til Edvard Bulls oppsummering av flyktingenes betydning som antifascistiske skribenter: Den som ønsket å holde seg informert i Norge om forholdene i Tyskland, hadde anledning til det takket være flyktingene⁹⁴.

Mange andre aktiviteter kunne ha blitt trukket fram. Jeg kunne også ha gått nærmere inn på at det politiske arbeidet var avhengig av det tidspunktet flyktingene kom på, når og hvor politiske grupper etablerte seg, av flyktingenes integrasjon i norske miljøer, av alder og av emigrasjonens varighet. Jeg kunne også ha gått nærmere inn på kvinnenes posisjon i emigrantmiljøet. Ofte var det kvinnene som gjennom sitt arbeid holdt de politiserende menn i live. Ca. 25 % av flyktingene var kvinner. Eksempler på realitetstap kunne også trekkes fram. En av mine muntlige informasjoner kunne f.eks. fortelle at 15 til 20 flyktinger satt sammen i en leilighet på Sinsen og fordelte statsrådsstillinger i framtidig tysk regjering seg imellom⁹⁵.

Noe forenklet kan vi si at flyktingene som kom tidlig og som var relativt unge, særlig SAP- og KPD-medlemmene, var mer aktive i det antifascistiske arbeidet enn de tyske og østerrikske sosialdemokratene som kom i 1938/39 og som brukte mye energi til interne stridigheter.

Jeg har her prøvd å belyse flyktingenes bidrag til antifascistisk kamp, også til den kampen Norge måtte føre fra 9. april

1940. Skrifter og artikler, foredrag i parti- og ungdomslag, i fagforeninger og idrettsforeninger, samtaler med arbeidskamerater og venner var bidrag til en antifascistisk immunisering i Norge. For mange emigranter var det også naturlig å bekjempe fascismen med våpen. Dette ble også drøftet i emigrantkretser i Norge. Når dette i praksis ikke lyktes i større omfang, skyldtes det den kaotiske situasjonen i den første tida etter okkupasjonen og nordmennenes ønske om å få flyktningene i sikkerhet. Men det fantes også en rekke som ble igjen i det okkuperte Norge for å få være med i den illegale kampen.

NOTER

Forkortelser som er brukt i fotnotene:

ALÖS = Auslandsbüro österreichischer Sozialdemokraten; ARBAK = Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo; AsD = Archiv der sozialen Demokratie/Friedrich Ebert Stiftung Bonn; DÖW = Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Wien; IISG = Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam; JD = Justisdepartementet; PA = Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn; PK = Politikontoret; RA = Riksarkivet Oslo; SOPADE = Sozialdemokratische Partei Deutschlands; VfGA = Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung Wien; W-B-A = Willy Brandt Depositum i: Archiv der sozialen Demokratie

1. Ruth Seydewitz, *Alle Menschen haben Träume*, Berlin (DDR) u.å., s. 277
2. DÖW: Intervju 168: Ludwig Berg, 13.7.1984
3. Kurt K. Grossmann, *Emigration. Geschichte der Hitler-Flüchtlinge 1933 — 1945*, Frankfurt/M. 1969, s. 231; Willy Brandt, *Links und frei*, Hamburg 1982, s. 78; Helmut Müssener i: Manfred Durzak (Hg.), *Die deutsche Exilliteratur 1933 — 1945*, Stuttgart 1973, s. 116; Evelyn Lacina, *Emigration 1933 — 1945*, Stuttgart 1982, s. 332 f.
4. Harald Skjønsberg, *En flyktningepolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933 — 1940*, uttrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1981, s. 42, 51, 59, 101 ff.
5. RA: JD: PK: Flyktninger jnr. 6001 — 1600/1939—40: Nansen-hjelp og flyktningsarbeidet i Norge
6. Oskar Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*, bd.1, Oslo/Bergen/Tromsø 1969, s. 641
7. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 18.8. 1933, brev Brandt — Walcher, 27.4.1934
8. RA: JD: PK: Flyktningepakken 1934 — 36; ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher 15.9.1933, brev Brandt — Walcher, 3.10.1933
9. *Arbeiderbladet*, 7.1., 8.1. og 9.1.1935, 12.5. 1935
10. RA: JD: PK; ARBAK: SAP-arkiv, korrespondanse Brandt — Walcher; ARBAK: LO-arkiv, Justisfondets protokoller for 1935 og 1936
11. *Aftenposten*, 25.8.1938

12. PA, Referat Deutschland, Inland II A/B: Deutsche Emigrantentätigkeit im Ausland, Bd. 11; PA, Gesandtschaft Oslo: Entlassungen aus der Reichsangehörigkeit
13. Cfr. f.eks. *Sørlandet*, 25.2.1939
14. RA: JD: PK; ARBAK, SAP-arkiv, korrespondanse Brandt — Walcher; ARBAK, LO-arkiv, Justisfondets protokoller; Werner Röder/Herbert A. Strauss (Hg.), *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*, München/New York/London/Paris 1980—83
15. *Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933 — 1945*, bd.5: *Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und in Palestina*, Leipzig 1980, s. 327; cfr. også Grossmann, op.cit., s. 231; Lacina, op.cit., 332, 339
16. Brandt, op.cit., s. 104
17. Lacina, op.cit., s. 340; Müssener i Durzak, op.cit., s. 112; Hans-Ludwig Beelte, «Exilpublizistik in Skandinavien», i: Hanno Hardt et al., *Presse im Exil*, München/New York/London/Paris 1979, s. 271; *Exil in der Tschechoslowakei* . . . , op.cit., s. 327
18. *Exil in der Tschechoslowakei* . . . , op.cit., s. 327
19. Landsorganisasjonen, *Kongressen 1927. Dagsorden og protokoll*, Oslo 1928, s. 221 f., 305 ff.: *Beretning 1928*, Oslo 1929, s. 6
20. Landsorganisasjonen, *Beretning 1933*, Oslo 1934, s. 7
21. ARBAK, LO-arkiv, Sak 53/1935 og sak 70/1936
22. Cfr. RA: JD: PK: Pakkene «Flyktninger», «Den nye fremmedloven: Oppholdstillatelser» og «Flyktningepakken 1934 — 36»
23. Cfr. ARBAK, LO-arkiv, Sak 53/1935 og sak 70/1936
24. Som note 22; cfr. Skjønsberg, op.cit., s. 110
25. PA, Gesandtschaft Oslo: Kommunistische Proteste gegen die Entwicklung in Deutschland 1933 — 1936; jfr. også RA: JD: PK: Den nye fremmedloven: Oppholdstillatelser 1934 — 2000/1935, Urbahns; PA: Referat Deutschland, Inland II A/B, 51. Ausbürgerungsliste: Brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Gestapo Berlin, 9.6. 1938
26. Rundskriv fra Arbeidernes Justisfond v/Lars Evensen, uten datum [november 1937] (ARBAK)
27. Hans Georg Lehmann, *In Acht und Bann*, München 1976, s. 100
28. Cfr. Stortingsforhandling 1937, 7. del: Stortingstidende, 4.4.1933, s. 1146 ff.; Skjønsberg, op.cit., s. 53; Per Ole Johansen, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914 — 1943*, Oslo 1984, s. 99
29. En av de få var Johan Scharffenberg som krevde at Norge skulle ta imot 5.000 jøder.
30. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Jan [= Karl Völker], 14.8.1935
31. Samtale med Jesper Fosse Stavnem, 27.9.1984
32. Samtale med Elise Nyhus, 18.2.1984
33. Cfr. RA: JD: PK: Flyktninger 1937 og 1938; også Skjønsberg, op.cit., s. 77
34. ARBAK, LO-arkiv, Justisfondets protokoll, 19.5.1936
35. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 29.1.1935, brev Meyer — AZ/Walcher, 17.10.1936, brev Meyer — PL, 11.6.1937, brev Wassermann — PL, uten datum [før 8.12.1937]; AsD, W-B-A. Schriftgut aus der Emigrationszeit (ohne Korr.) 1937 — 1939: Tatachen betr. den Konflikt in der Gruppe Oslo, 20.7.1938
36. AsD, W-B-A: Schriftgut aus der Emigrationszeit (ohne Korr.) 1937 — 1939: Erklärung [von Osloer SAP-Mitgliedern vom 1.10.1938]
37. ARBAK, SAP-arkiv, brev Hans [= Buchheister] — Liebe Freunde [PL], 12.12.1937

38. Jan Foitzik, *Zwischen den Fronten*, Bonn 1986 s. 65
39. ARBAK, SAP-arkiv, brev PL/Walcher [?] — Winter [= Buchheister], 29.12.1937
40. Foitzik, op.cit., s. 115
41. ARBAK, SAP-arkiv, brev Trudel [= Meyer] — AZ, 23.2.1934, brev Brandt — Walcher, 10.4.1935, brev Brandt — Walcher, 11.5.1935, brev Brandt — Walcher, 19.2.1936
42. Max Berlin, *Den brune terror*, Oslo 1933; d.s., *Kvinnen i det tredje rike*, Oslo 1935; d.s., *Ungdom i lenker*, Oslo 1936
43. ARBAK, SAP-arkiv, brev Ewald [= Dinkla] — Jim [= Walcher], 30.8.1937; brev Trudel [= Meyer] — PL, 11.6.1937
44. AsD, Sopade-arkiv, mappe 42, brev H. Fischer m.fl. — Sopade, 31.3.1939, 11.4.1939 og 6.5.1939; mappe 131, brev Sopade — Stahl, 21.4.1939
45. AsD, Sopade-arkiv, mappe 131, brev Stahl — Ollenhauer, 3.10.1939
46. Ibid., dessuten brev Stahl — Ollenhauer, 28.10.1939
47. Karl Mewis, *Im Auftrag der Partei*, Berlin (DDR) 1971, s. 269
48. Klaus Mammach, *Widerstand 1933 — 1939. Geschichte der deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung im Inland und in der Emigration*, Berlin (DDR) 1984, s. 232
49. Jan Peters, *Exilland Schweden*, Berlin (DDR) 1984, passim
50. Samtale med Willy Brandt, 8.11.1984
51. Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, brev Ewald [= Dinkla] — Jim [= Walcher], 7.10.1936; RA: JD: PK: Flyktninger 1937 og 1938
52. Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt · Walcher, 25.5.1935; ARBAK: Brev Initiativkomiteen til støtte for gjenbyggingen av de tyske fagforeninger/Lindgård — Kamerat, 25.4.1935
53. Samtale med Willy Brandt, 8.11.1984
54. ARBAK, SAP-arkiv, brev Trudel [= Meyer] — AZ/Walcher, 15.11.1936
55. Cfr. f.eks. ARBAK, LO-arkiv, sak 53/1935, sak 70/1936, sak 40—27/1937; ARBAK, Arbeidsmandsforbundets arkiv: Korrespondanse (saker) 1937 B 1 — 26: Samtale med Willy Brandt, 8.11.1984; Gjesteboek Johan Vogt, innføring 27.9.1937
56. ARBAK, SAP-arkiv, brev Meyer — AZ/Walcher, 25.10.1936, Meyer — PL/Walcher, 2.10.1937; IISG, Collection Neu Beginnen, mappe 46, brev Ullmann [= Taurer] — Liebe Freunde, 17.9.1936
57. Samtale med Willy Brandt, 8.11.1984
58. VfGA, Parteiarchiv, mappe 155: Brev [ALÖS/Deutsch(?)] — Herbert Meyer [= Håkon Meyer], 6.6.1936; mappe 156: Brev Peutl — Deutsch, 8.6.1936; DÖW, 9677 c, Nachlass Franz Novy
59. VfGA, Nachlass Buttinger, mappe 1
60. DÖW 16145/4, korr. Buttinger — Anzböck: Brev Anzböck — Hubert [= Buttinger], 6.1.1939
61. DÖW 16145/34, korr. Buttinger — Kacerovsky; DÖW 16145/46, korr. Buttinger — Winkler; PA, Inland II A/B, Kommunistische und marxistische Zersetzungsarbeit, bd.8
62. DÖW 3013/15, brev Binder [= Holowatyj] — Korn, 7.2.1940
63. PA, Inland II A/B, Kommunistische und marxistische Zersetzungsarbeit, bd. 8: Brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Auswärtiges Amt Berlin, 25.8.1939
64. Samtale med Ludwig Berg, 6.6.1985
65. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 16.4.1935; cfr. også Arbeitsrichtlinien Antifaschistische Emigrantengemeinschaft, 5.9.1936
66. Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 8.12.1935, brev Brandt —

- Walcher, 25.1.1936, brev Brandt — Walcher, 19.2.1936, brev Meyer — Liebe Genossen [AZ], 26.5.1936, brev Brandt — Walcher, 17.6.1936, brev Brandt — Walcher, 12.7.1936, brev Meyer — PL/Walcher, 21.2.1937, brev Brandt — PL, 19.4.1937, brev Brandt — Walcher, 29.9.1937, flygeblad «Reisen Sie mit offenen Augen durch Norwegen?»; ARBAK, Opprop «Til den fagorganiserte arbeiderklasse i Norge! [utg. av Norges Røde Hjelp og Ernst-Eckstein-Fond]
67. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Ausschuss zur Vorbereitung einer Deutschen Volksfront Paris, 15.2.1937
68. Cfr. AsD, Sopade-arkiv, mappe 42, brev Fischer — Vogel, etter 1.5.1939; DÖW 16145/4 Korr. Buttinger — Anzböck: brev Anzböck — Buttinger, 6.1.1939; AsD, W-B-A, Allgemeine Korrespondenz 1933 — 1946: Rundschreiben 1/39, 6.1.1939; *Informationsbrief*, nr. 1 — 13, 1939—40
69. Cfr. AsD, Sopade-arkiv, mappe 42, brev Fischer — Vogel, 24.12.1939
70. RA: JD: PK: Flyktninger jnr. 6001 — 1600/1939—40; PA, Inland II A/B, Kommunistische und marxistische Zersetzungsarbeit, bd. 8: brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Auswärtiges Amt Berlin, 25.8.1939; AsD, Sopade-arkiv, mappe 19, brev Bieligg m.fl. — Werte Genossen [Sopade], 30.1.1940; mappe 42: brev Fischer — Vogel, 24.12.1939, brev Fischer — Vogel, 23.1.1940
71. AsD, Sopade-arkiv, mappe 42: brev Fischer/Bromme — Sopade, 4.7.1939; mappe 131: brev Stahl — Ollenhauer, 3.10.1939, brev Stahl — Ollenhauer, 28.10.1939; DÖW 16145/41: Brev Buttinger — Simon, 21.4.1939; DÖW 16145/46: brev Winkler — Buttinger, 4.2.1939
72. DÖW: Bericht Fritz Kreilisheim, 1. hefte; Willy Brandt fikk aldri en arbeidstilatelse i Norge
73. Samtale med Gertrud Danielsen, 10.10.1985
74. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 7.1. og 14.5.1934; Protokoll der Sitzung der erweiterten AZ, 19. — 27.2.1935
75. PA, Inland II A/B: Kommunistische und marxistische Zersetzungsarbeit, bd. 4: Aufzeichnung Bogs, 31.10.1935
76. PA, Inland II A/B, Paket 94, bd.2: Brev fra norske jurister til Reichsjustizministerium, 22.10.1934; cfr. også Willy Brandt, *Mein Weg nach Berlin*, München 1960, s. 77
77. PA, Gesandtschaft Oslo: Kommunistische Proteste gegen die Entwicklung in Deutschland 1933 — 1936: Brev til Deutschlands Führer und Reichskanzler, uten datum
78. S.st., brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Auswärtiges Amt Berlin, 8.6.1934; *Informasjons-Bulletin*, utg. av Initiativkomiteen for støtte til gjenoppbyggingen av de tyske fagforeninger, april 1935; *Pressebulletin*, nr. 4 og nr. 5, utg. av Norsk Hjelpekomite for fascismens ofre; *Arbeideren*, 20.12.1935
79. ARBAK, SAP-arkiv, brev AZ — Brandt, 28.9.1935, brev Brandt — Walcher, 4.10.1935, brev Walcher — Brandt, 10.10.1935, brev Brandt — Walcher, 13.10.1935, brev Brandt — Walcher, 16.10.1935, brev Brandt — Walcher, 28.10.1935, brev Brandt — Kurt [= Fabian], 9.11.1935, brev Brandt — AZ, 22.11.1935, Referat AZ-Sitzung, 28.11.1935
80. Samtale med Willy Brandt, 5.11.1985. En av de viktigste medhjelperne var Haakon Meyer.
81. ARBAK, SAP-arkiv, brev Ewald [= Dinkla] — Robert [= Michaelis], 7.10.[1936], brev [Dinkla] — Dieter, 30.10.1937
82. Samtale med Hans-Paul Schwarz, 4.10.1984
83. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 13.10.1935, brev Brandt/Meyer

- Walcher, 4.8.1936, brev Ewald [= Dinkla], 8.10.1936
84. F.eks. Max Seydewitz, cfr. ARBAK, Oslo Arbeidersamfunnets arkiv, korrespondanse 1938/V
 85. ARBAK, SAP-arkiv, korr. Walcher — Brandt, okt./nov. 1933
 86. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt — Walcher, 13.1.1936, 25.1.1936, 19.2.1936, 11.3.1936, 24.3.1936
 87. Samtale med Rudolf Pösche, 16.12.1984
 88. Den eneste studien om flyktningene i Norges skribentvirksomhet, Beelte, op.cit., er utilstrekkelig. Den tyder på at forfatteren verken har sett norske aviser og tidsskrifter i original eller eksilaviser utgitt i Norge. Han kjenner heller ikke bøkene og brosjyrene flyktningene utga i Norge. Navn som Max Strobl, Max Hodann, Heinz Epe, Rudolf Holowatyj, Walter Fischer, Paul Wassermann og Kurt Vogel — for å nevne noen av de mest aktive skribentene — mangler hos Beelte. Om Brandt heter det kategorisk at hans betydning ikke må overvurderes pga. av hans politiske karriere etter krigen. Også denne påstanden er ubegrunnet. Ingen annen flyktning har skrevet så mye i norske aviser, ei heller formidlet så mange nyheter fra Tyskland videre til avisene som Brandt.
 89. Edvard Bull, *Klassekamp og fellesskap 1920 — 1945*, Oslo 1979, s. 325
 90. Willy Brandt, *Hvorfor har Hitler seiret i Tyskland?*, Oslo 1933
 91. PA, Gesandtschaft Oslo: Greuelpresse, Hetzfilme, Beanstandungen: Brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Auswärtiges Amt Berlin, 22.2.1935, brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Auswärtiges Amt Berlin, 14.5.1936, brev Deutsche Gesandtschaft Oslo — Utenriksdept. Oslo, 14.5.1936; *Dagbladet*, 25.9.1933
 92. Liselotte Maas, *Handbuch der deutschen Exilpresse 1933 — 1945*, 3 bd., München/Wien 1976 — 81
 93. Drivkraften bak det trotskistiske bladet «Oktober» var Heinz Epe, samtale med Nils Kåre Dahl, 27.5.1982, cfr. også ARBAK, SAP-arkiv, brev Meyer — PL/Walcher, 13.4.1937
 94. Bull, op.cit., s. 325
 95. Samtale med Harald Sørensen, 7.10.1986

«Han er ikke spesielt forfulgt, bortsett fra at han er jøde», skrev en funksjonær i det norske fremmedpolitiet om en jødisk flyktning som ble avvist høsten 1938. Forståelsen for jødenes situasjon i Hitler-Tyskland var minimal og uviljen mot å slippe dem inn desto større. Stortingspresident C.J. Hambro klaget i 1939 over fremmedpolitiets (Centralpasskontorets) behandling av jødiske flyktninger og pekte på Norges tidligere tradisjoner i flyktningehjelp: «Takket være Centralpasskontoret er vi på det felt snart like internasjonalt beryktet som vi en gang var aktet».

Harald Skjøsbergs artikkel behandler et mørkt kapittel i vår historie, men viser også at det fantes uredde grupper som tok seg av de mest utsatte flyktningene — jødene — som bare hadde alternativet død eller flukt.

Harald Skjøsberg

Norsk politikk overfor jødiske flyktninger, 1933 — 1940*

9. april 1940 befant det seg, i følge mine kilder, ca. 430 jødiske flyktninger i Norge. Tilsammen var det 870.000 jøder i Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia. Med jøde menes her medlem av Det Mosaiske Trossamfunn. Antall mennesker som kom inn under Nürnberglovene¹ var naturligvis høyere. Med disse tallene for øye må vi kunne slutte at vårt bidrag for å avhjelpe nøden var beskjedent.

Den jødiske flyktningemassen — i den grad man kan snakke om noen masse — representerte ca. halvparten av alle tyske flyktninger i Norge. Med tyske flyktninger menes her også flyktninger fra land som etterhvert kom inn under Tyskland, altså Østerrike og Tsjekkoslovakia i tillegg til Tyskland selv. Når man tar det jødiske flyktningeproblems massekarakter i betraktning, kan det lave tallet på jødiske flyktninger, og det relativt sett høyere tallet på politiske flyktninger, tyde på at Norge var et land der de politiske flyktningene ble foretrukket.

Et hovedsynspunkt i denne artikkelen vil være at det var slik. Mennesker som måtte flykte fra Tyskland pga. politiske handlinger rettet mot naziregimet kunne, men stor grad av sikkerhet, regne med oppholdstillatelse i Norge. Mennesker som flyktet pga. at de var rasemessig forfulgt, kunne i langt mindre grad regne med det samme. Jeg skal først belegge denne påstanden, og så forsøke å finne årsaker til at det var slik.

Men først dette: I månedene etter nazistenes maktovertakelse, kan man spore visse norske forberedelser på et tysk flyktningeproblem. Men da — og det er interessant — var det ikke først og fremst jødiske flyktninger man fryktet, men politiske. Mitt hovedsynspunkt er altså ikke gyldig for denne aller første fasen. Men i denne fasen var det heller ikke noe jødisk flyktningepress på Norge. Etter en panikkartet periode våren og

* Opprinnelig holdt som foredrag på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987

Krystallnatten

Telex fra Gestapos hovedkvarter i Berlin til samtlige Gestapoavdelinger

Berlin nr. 234 404 9.11.2355

Til alle stasjoner og tjenestesteder i statspolitiet. Til leder eller hans stedfortreder. Dette telex skal på hurtigste måte bringes til adressaten.

1. I hele Tyskland blir det snarest mulig satt i gang aksjoner mot jøder, først og fremst mot deres synagoger. Det skal ikke gripes inn mot disse aksjoner. Likevel skal det overfor ordenspolitiet gjøres klart at plyndring og andre spesielle utskjelser blir tatt hånd om.
2. Hvis det i synagogen finnes viktig arkivmateriale, skal det øyeblikkelig settes i verk tiltak for å sikre det.
3. Det skal forberedes arrestasjon av mellom 20.000 og 30.000 jøder. De skal først og fremst velges blant velstående jøder. Nærmere ordre kommer i løpet av natten.
4. Hvis det under aksjonene påtreffes jøder som er i besittelse av våpen, skal de skarpeste forholdsregler gjennomføres.
Til fellesaksjonene kan det rekvideres mannskap fra beredskapsavdelinger i SS og også regulære SS-styrker. Hvis det gjøres på denne måten, må det sørges for at ledelsen av aksjonene i alle tilfelle ligger hos statspolitiet.

Gestapo II Müller
Dette telex er *hemmelig*

Protokoll fra møte i Luftfartsministeriet 12. november 1938

Göring: Hvor mange synagoger er virkelig avsvidd?

Heydrich: Tilsammen er 101 synagoger ødelagt av brann, 76 er rasert, og der er 7.500 ødelagte forretninger i hele landet . . .

Goebbels: Jødene må betale skadene . . .

Heydrich: Vi regner med at de materielle skadene, på inventar og varer løper opp i flere hundre millioner . . .

Göring: Jeg skulle heller sett at dere hadde slått ihjel 200 jøder og ikke ødelagt slike verdier.

Heydrich: Der er 35 døde.

Göring: Jeg vil si det slik at tyske jøder pålegges et bidrag på en milliard, som straff for de frekke forbrytelsene. Det vil svi.

sommeren 1933 kom nemlig den jødiske emigrasjonen inn i en planmessig og ordentlig fase. Denne planmessigheten varte, tross stadig sterkere press, fram til sommeren 1938. I denne fasen emigrerte mellom 20 og 25.000 tyske jøder pr. år. Bare ca. 25 % av disse dro til andre europeiske land.

Fra og med sommeren 1938 skjer det imidlertid en alvorlig forverring av det jødiske flyktningeproblemet. Dette har tre hovedårsaker:

1. Tysklands utenrikspolitiske ekspansjon.
2. Regimets radikalisering, eksemplifisert ved «Krystallnatten»².
3. Økende anti-semittisme i andre europeiske land, som f.eks. Polen og Italia, noe som medførte at også jøder fra disse landene ønsket å emigrere.

Det er fra og med dette tidspunkt vi kan snakke om et jødisk flyktningepress på Norge, fordi det jødiske flyktningeapparatet segner under presset. Når vi skal snakke om en norsk politikk overfor jødiske flyktninger, er det følgelig denne perioden vi må ta for oss.

Tilbake til min påstand om at jødiske flyktninger hadde langt vanskeligere enn politiske flyktninger for å få oppholdstillatelse i Norge. For å kunne vise dette, må jeg vise til de ulike prosedyrene som eksisterte når en politisk flyktning og en jødisk flyktning søkte oppholdstillatelse her i landet.

En flyktning som kom til Norge, uansett måten han kom hit på, kunne, dersom han hadde illegal virksomhet å vise til, regne med støtte i Arbeidernes Justisfond. Fondet garanterte for ham økonomisk. Dersom flyktningen hadde denne støtten, sendte Centralpasskontoret saken hans direkte til Justisdepartementet. Departementet sendte saken tilbake til Centralpasskontoret med et fast formular: «Departementet forutsetter at flyktning NN innvilges oppholdstillatelse». Avgjørelsen ble altså tatt i departementet, eller rettere: I Arbeidernes Justisfond. Jeg har ikke funnet saker hvor Arbeidernes Justisfond ble desavouert av departementet. Dette var ikke etter fremmedlovens bokstav. Fremmedloven av 1928 forut-

Nürnberglovene

§ 1 (1) Statsborger er den som tilhører det tyske rikets beskyttelsesforbund og derfor er særlig forpliktet overfor det.

§ 2 (1) Borger av riket er bare den statsborger av tysk og beslektet blod som i sin ferd beviser at han har vilje og evne til å tjene det tyske folk og rike med troskap.

§ 3 Innenriksministerne utferdiger i forståelse med førerens stedfortreder de nødvendige forvaltningsforskrifter for gjennomføring og utfylling av loven.

Loven om borgere av riket, 15. september 1935

§ 1 (1) Inngåelse av ekteskap mellom jøder og statsborgere av tysk eller beslektet blod er forbudt. Ekteskap inngått i strid med denne bestemmelse er ugyldig, også når det ved omgåelse av loven er inngått i utlandet.

(2) Bare statsadvokaten kan reise sak for å få ekteskap erklært ugyldig.

§ 2 Utenomekteskapelig omgang mellom jøder og statsborgere av tysk eller beslektet blod er forbudt . . .

§ 5 (1) Den som handler i strid med forbudet i § 1, straffes med tukthus [. . .]

(2) En mann som handler i strid med forbudet i § 2, blir straffet med fengsel eller tukthus.

§ 6 Innenriksministeren utferdiger i forståelse med førerens stedfortreder og med justisministeren de nødvendige retts- og forvaltningsforskrifter for gjennomføring og utfylling av loven.

Lov om beskyttelse av tysk blod og tysk ære. 15. september 1935

satte at politiet skulle avgjøre spørsmålet om oppholdstillatelse, og Centralpasskontoret fungere som ankeinstans. De politiske flyktningene ble altså løftet ut av fremmedloven, de fikk særbehandling.

Jødiske flyktninger ble imidlertid behandlet strikt etter lovens bokstav. Politiet tok stilling til søknaden. Endelig svar ble meddelt av Centralpasskontoret. En anke kunne ankes i departementet, og det hendte — om en sjeldent — at departementet godtok en anke. Betingelsen var imidlertid at flyktningen alt oppholdt seg i Norge, og at vedkommende på et eller

I fremmedpolitiets arkiver finnes hundrevis av desperate brev fra jøder som ville til Norge.

annet vis kunne forsørge seg uten å arbeide. De fleste av jødene skrev imidlertid fra Tyskland, og disse brevene finnes det ennå mange av i Centralpasskontorets arkiver. Jeg har lest hundrevis av slike desperate brev. Søknadene alltid avslått.

Dette bildet må imidlertid justeres noe. Det *kom* jødiske flyktninger til Norge som selv var ute av stand til å forsørge seg, og som heller ikke hadde rike slektninger å falle tilbake på. Det henger særlig sammen med utviklingen av Nansenhjelp, den flyktningeorganisasjonen av noen betydning som først og fremst konsentrerte seg om å hjelpe jødiske flyktninger. Denne organisasjonen skulle komme til å spille en kort, og dramatisk rolle i kampen for at Norge skulle gjøre sitt for å hjelpe nødstedte jøder.

Nansenhjelp ble dannet så sent som i februar 1937. Opprinnelig var organisasjonens formål å ta seg av statsløse flyktninger i Mellom-Europa, ved å hjelpe dem med mat og medisiner. Arbeidet ble lagt til Wien, og varte fram til 15. mars 1938, da Østerrike ble annektert av Tyskland. Da endret man øyeblikkelig arbeidsområde, og begynte i stedet å hjelpe flyktninger i Tsjekkoslovakia. Det vesentlige var ikke lenger å gi materiell hjelp, men å gi flyktningene i Tsjekkoslovakia midlertidig oppholdstillatelse i Norge.

Det var altså ikke noe prinsipp for Nansenhjelp å hjelpe de jødiske flyktningene. Det ble slik fordi dette var den mest utsatte flyktningegruppen. I januar 1939 begynte Nansenhjelp å føre jødiske flyktninger fra Tsjekkoslovakia til Norge. Det var jøder fra Tyskland, Østerrike og Sudetland. Nansenhjelp hadde fått en kvote av myndighetene som etter hvert ble på 200 flyktninger. Disse garanterte Nansenhjelp for økonomisk. Kvoten var opprinnelig på 30, men ble økt etterhvert som organisasjonens økonomiske evne økte. Grunnen til at Nansenhjelp var i stand til dette økonomisk løftet, var i hovedsak at organisasjonen var flink til å samle inn penger. I tillegg bevilget Stortinget i 1938 og 1939 henholdsvis 25.000 og 500.000 kroner til flyktningeorganisasjonene, da særlig Nansen-hjelp og Arbeidernes Justisfond. Slik sett bidro altså

Medisinerstudentene protesterte mot jødiske leger i Norge.

myndighetene noe til at Nansenhjelp ble i stand til å ta jødiske flyktninger til landet, selv om organisasjonen i alt vesentlig grad fungerte ved hjelp av innsamlede midler.

Også når det gjaldt arbeidstillatelse hadde de jødiske flyktningene større vanskeligheter enn de politiske. Hva den siste gruppa angår, finnes det mange eksempler på at fagforeninger engasjerte seg aktivt for å skaffe flyktningene jobb, selv om det eksisterte arbeidsløshet innen angjeldende fagområde. Dette er egentlig et nokså sterkt vitnesbyrd om politisk solidaritet i en periode hvor massearbeidsløsheten langt fra var avskaffet.

Nå er en direkte sammenlikning mellom de jødiske og politiske flyktningene på dette feltet vanskelig, fordi de jødiske flyktningene ofte hadde en helt annen yrkesbakgrunn. Blant dem fant man mange flere med høyere utdanning. Et nokså ulekkert eksempel på hvordan det sto til med den internasjonale solidariteten hos en høyt utdannet gruppe som leger, får man ved å lese Oskar Mendelsohns bok om jødernes historie i Norge, bind 1. Helsedirektør Evang foreslo i 1939 at et uspesifisert antall jødiske leger skulle få komme til Norge og praktisere, først og fremst i områder med stor legemangel. Med *en* stemmes overvekt gikk hovedstyret i Den Norske Lægeforening inn for planen. Medisinerstudentene gikk imot. Grunnlaget for denne motstanden var frykten for arbeidsløshet blant norske leger. Holdningen blir stående i grell kontrast til holdningen hos mange proletære fagforeninger, og viser vel fram for noe hvordan de jødiske flyktningene hadde et langt mindre solidaritetspotensiale å dra på.

Jeg håper nå å ha fylt første del av min målsetting, nemlig å vise at de politiske og jødiske flyktningene ble behandlet ulikt, og at dette var en ulikhet som gikk i de jødiske flyktningenes disfavør. Jeg skal nå ta for meg grunnene til denne ulikheten.

Først det formelle: I det som på dette tidspunkt var gjeldende fremmedlov, fremmedloven av 1928, eksisterte ikke begrepet politisk flyktning overhodet. Men alt fra 1933 av ser

Jøder ble ikke vurdert som politiske flyktninger.

vi hvordan Centralpasskontoret drøfter saker om politiske flyktninger med departementet og overlater avgjørelsen til dem. Men jødiske flyktninger ble ikke vurdert som politiske flyktninger! En politisk flyktning var etter myndighetenees daværende definisjon en person som var tvunget på flukt på grunn av politiske handlinger rettet mot et totalitært regime. For å sette det på spissen: En jøde kunne bare anerkjennes som politisk flyktning dersom han var aktiv sosialist.

Myndighetenes begrunnelse for å ikke å akseptere jøder som politiske flyktninger varierte noe. I juli 1938 hevdet ekspedisjonssjef Platou i Justisdepartementets politikontor at jødene situasjon var mindre prekær. Et år etter, i juli 1939, hevdet han at dersom man slapp for mange jøder inn, underforstått, dersom man aksepterte dem som politiske flyktninger, ville man kunne gi støtet til det han kalte et «spirende jødeproblem». Sekretæren i Justisdepartementet politikontor i denne perioden, Reidar Friis Bull, som etter krigen i en periode var sjef for Centralpasskontoret, skrev så tidlig som i juni 1937 at myndighetenes motvilje mot å akseptere jødene som politiske flyktninger var «frykten for en regulær jødeinvasjon». Det er ikke tvil om at frykten for massekarakteren av det jødiske flyktningeproblem var sentral i denne perioden.

Som resultat av denne frykten var myndighetene meget raskt ute med visumtvang overfor dem som kunne tenkes å ville komme hit som flyktninger. Etter «Anschluss» ble det innført visumtvang på østerrikske pass. De visumsøkere som under rubrikken «religion» skrev «Mosaisch» fikk ikke visum til Norge. Dette gjaldt også de visumsøkere som myndighetene skjønte var av jødisk avstamning selv om de ikke tilhørte den jødiske religion. For å unngå vansker, skrev derfor mange østerrikske visumsøkere «Arisch» på søknadsskjemaet.

Men fra og med august 1938 ble østerrikske pass inndratt. Det var ikke visumtvang på tyske pass, dermed forsvant muligheten for kontroll med innvandringen av østerrikske jøder. Den svenske historikeren Hans Lindberg har i sin bok «Svensk flyktningepolitikk under internasjonelt tryck, 1936 — 1941»,

Bakgrunnen for jødernes flukt og utvandring fra Tyskland

I åra 1933 til 1939 emigrerte ca. 250.000 jøder fra Tyskland. Vår historisk/kronologiske oversikt viser de viktigste tiltakene som rammet den jødiske befolkningen i Tyskland og fra 1938 også i Østerrike:

1933		9.06.	Synagogen i München ødelegges.
28.02.	Forordning «til beskyttelse av folk og stat»: opphevelse av grunnleggende demokratiske rettigheter.	14.06.	Forordning om registrering og merking av jødiske bedrifter.
5.03.	Siste riksdagsvalg: NSDAP får 44 % av stemmene. Første «enkeltaksjoner» mot jødiske borgere.	15.06.	«Asosiale aksjon»: arrestasjon av alle tidligere straffede jøder, inklusive straffede for trafikkforseelser o.l.
1.04.	Alle jødiske forretninger i Tyskland blir boikottet av SA.	6.07.	Evian-konferansen: rådslagning om innvandringskvoter for flyktninger fra Hitler-Tyskland.
7.04.	Loven om «gjenopprettelsen» av embetsstanden: alle ikke-ariske embetsmenn utelukkes.	23.07.	Innføring av et spesielt legitimasjonskort for jøder fra og med 1. januar 1939.
26.04.	Gestapo grunnlegges.	25.07.	Lisenser for jødiske leger blir ugyldige fra 30. sept. 1938.
14.07.	Grunnleggelse av ettparti-staten. Lov om tilbakekallelse og om frakjennelse av tysk statsborgerskap.	17.08.	Alle jøder måtte ha «jødiske fornavn» (Sara eller Israel) i tillegg til sine døpenavn fra og med 1. jan. 1939.
22.09.	Lov om rikskulturkammer: utelukkelse av jøder.	27.09.	Jødiske advokater må slutte sin virksomhet fra 30. november.
4.10.	Lov angående ansvarlige redaktører: jøder utelukkes.	5.10.	Jødernes pass blir merket med «J».
1935		28.10.	Forvisning av 17.000 «statløse» jøder fra Tyskland til Polen.
21.05.	Forsvarsloven: «arisk herkomst» en forutsetning for alle militære.	7.11.	Herschel Grynszpan, hvis foreldre blir berørt av denne aksjonen, skyter i protest en tysk diplomat i Paris.
sommer	Antall skilt med «jøder ikke ønsket» tiltar ved innfarten til tettbebyggelse, foran forretninger og restauranter.	9/10.11.	«Krystallnatten»: statlig organisert program mot jødene i Tyskland.
15.09.	NSDAP's «rikspartidag». Riksdagen vedtar på et ekstraordinært møte de antisemittiske «Nürnberg-lover», «Riksborgerloven» og «loven til beskyttelse av tysk blod og tysk ære».	12.11.	Gøring-konferanse krever «skadeerstatning» fra jødene på en milliard riksmark; utelukkelse fra forretningslivet og fra all kulturell virksomhet. Arrestasjonen av over 26.000 jødiske menn.
14.11.	En forordning til Riksborgerloven fratras jødene stemmeretten og muligheten til å inneha offentlige verv. Jødiske embetsmenn blir avskjediget.	15.11.	Jødiske barn blir utelukket fra allmenn skolegang.
1936		28.11.	Innføring av boligbegrensning for jøder.
1.08.	Under Olympiaden i Berlin blir de antisemittiske skiltene midlertidig fjernet.	3.12.	Jødene fratras førerkortene.
1938		13.12.	Forordning om tvangsavhendelse av jødiske bedrifter og forretninger («arisering»)
28.03.	Jødiske institusjoner som hittil ble styrt i henhold til offentlig rett, blir omgjort til private foreninger.	1939	
22.04.	Forordning mot «kamouflering av jødiske bedrifter».	30.01.	Opphevelse av leieboerloven for jøder.
26.04.	Forordning om innrapportering av jødisk formue: forberedelsene til jødernes utestengning fra næringslivet.	10.04.	Hemmelig Gestapo-rapport registrerer 302.535 politiske fanger i Det tredje riket. Totalt siden 1933: 1 million.
Juni	Politistasjonene begynner å registrere velstående jøder.	18.5.	«Der Stürmer» krever utryddelse av jødene i Sovjet.
		1.09.	Tysk overfall på Polen. Begynnelsen av den 2. verdenskrig. Arrestasjon av alle tidligere KZ-fanger.
		1.—29.9.	SS og Wehrmacht organiserer tallrike pogromer i Polen.
		1.09.	Portforbud for jøder etter kl. 21.00.
		23.09.	Jødene fratras radioapparatene.

12.10.	Første deportasjon av jøder fra Østerrike og Mähren til Polen.	1940	
28.10.	Første innføring av jødestjerne i Wloclawek i Polen.	10. — 12.02.	Første deportasjon fra distriktene Stettin, Stralsund og Schneidemühl til distrikt Lublin i Polen.
23.11.	Innføring av jødestjernen i det okkuperte Polen.	9.04.	Tysk overfall på Danmark og Norge.

vist hvordan Sverige og Sveits i fellesskap presset Tyskland til å merke jødiske pass spesielt, ved å true med visumplikt for alle tyske passinnehavere. Når tyske myndigheter fra og med oktober 1938 merket alle tysk-jødiske pass med en J, var altså dette en følge av svensk og sveitsisk press.

I februar 1939 inngikk Norge en avtale med Tyskland «vedrørende innreise av emigranter m.v.». Denne avtalen fastslo at jøder i realiteten var underlagt visumtvang før de kom til Norge, i motsetning til andre tyskere. Avtalen er identisk med en tilsvarende svensk-tysk avtale som ble inngått noe før. Lindberg viser i sin bok hvordan tyskerne i sitt forslag til avtaleutkast brukte ordet *jøde* om dem det gjaldt, men de svenske forhandlerne nektet å ta dette ordet med i avtalen. I stedet ble det hetende «de passinnhavere hvis pass etter de i Tyskland gjeldende bestemmelser har særlige kjennetegn.» Denne formuleringen gikk igjen også i den norsk-tyske avtalen, så vi må regne med at nordmennene her kunne høste etter svenskens strev. Uansett snirklet formuleringer, åpenbart valgt i den hensikt ikke å utfordre opinionen var realiteten udiskutabel: Tysk-jødiske passinnhavere ble diskriminert.

Det bør også her nevnes at norske myndigheter fra og med desember 1938 innførte visumtvang på tsjekkosllovakiske pass. Dermed hadde man sikret seg kontroll over innreise til Norge fra forfulgte mennesker.

Bakgrunnen for alt dette var fremfor alt frykten for konflikter av rasemessig art i Norge. Dette gikk stadig igjen i argumentasjonen, særlig hos ekspedisjonssjef Platou, politikontorets øverste embetsmann. Stadig vekk understreket han dette: Personlig hadde han intet mot jøder. Men slapp man for mange inn, ville det føre til økt jødehat i Norge. Denne frykten er det

Sjofel optreden av norske firmaer.

Stiller sig til rådighet for den tyske jødeforfølgelse.

Regjeringen vil søke å stoppe trafikken.

Norske firma samarbeidet med tyske diplomater for å finne ut om ansatte var «jøder» eller «arier». Utsnitt fra Sørlandet, 21.1.1939.

Oslo, 23. januar.	fest for at de er asiatiske. Det dreier seg ikke her om bare et enkelt firma, men knapt for presset utenfra, men om en handling som er i aller høyeste grad usolidarisk overfor den norske forretningsstand i sin helhet. Imidlertid kan vi slå fast at storparten av forretningsstanden med den almindelige opinion har reagert sundt og kraftig overfor «ariseringen» og den synkelige undfallenheten innesfor visse forretningskreter. Og formodentlig vil det lykkes å gjøre kort prosess	med trafikken. Etter det direktør Paul Frank i Norges Handelsstands forbund uttaler er det grunn til å tro at denne organisasjon har tatt sine forholdsregler. Og samtidig har regjeringen alt en stund vært opptatt på saken. Utenriksminister Koht uttaler i formiddag på henvendelse fra A. P. firma simpelt hen har henvendt sig til den tyske legasjon i Oslo med opplysninger om sitt personale for å få ut-
-------------------	---	--

all grunn til å tro at han delte med sin sjef, justisminister Trygve Lie.

I denne sammenheng kan det være av interesse å studere myndighetenes syn på barneemigrasjon nærmere. Det var to hjelpeorganisasjoner her i landet som arbeidet for å få jødiske barn til Norge. Det var Nansen-hjelp, som vi tidligere har vært innom, og Jødisk Hjelpeforening, som var utgått av Det Mosaiske Trossamfund her i landet. I juni 1938 kom det 20 jødiske barn hit, på det som var ment å være et ferie opphold. Dette var arrangert av Jødisk Hjelpeforening. Ferieoppholdet ble forlenget. De fleste av disse barna ble her permanent.

I mars 1939 satt også Nansenhjelp i gang en aksjon for å få jødiske barn hit. I august og november 1939 kom det to kvoter med jødiske barn, slik at det alt i alt, inkludert barna fra Wien, befant seg 60 jødiske flyktningebarn her, altså barn uten foreldre.

Men disse barna kom til landet på tross av en meget sterk, og nærmest unison, skepsis hos norske myndigheter. Hva Wienerbarna angår, kom de hit ved en misforståelse. Generalkonsulen i Wien gav dem visa uten å konferere med Centralpasskontoret. Dette medførte at han, for å sitere byråsjef Konstad, ble gjenstand for Centralpasskontorets «misbilligelse».

Nansenhjelps ønske om å få jødiske barn til landet, avfødte et møte hos justisminister Lie, i mai 1939. Myndighetenes argumentasjon på dette møtet kan det være av interesse å studere nærmere. Ved å studere den, lærer vi nemlig endel om synet ikke bare på barneemigrasjon, men på jødisk emigrasjon overhode. Byråsjef Konstad vurderte barneemigrasjon som «den uheldigst tenkelige form for emigrasjon». Det samme sa justisminister Lie: «Barn uten foreldre er meget verre enn barn og foreldre». Ekspedisjonssjef Platou utvikler dette resonnetet: Vi vil ikke bli kvitt barna regnet han med, vi måtte være forberedt på å «brenne inne med» dem. «Vi må regne med at det overveiende antall må bli i Norge, og kommer til å bli et jødisk innslag i folket og næringslivet». Nå understreker Platou at dette etter hans mening ikke er noen ulykke, men han regner ikke med at nordmenn flest er like tolerante og åpne som han selv.

Han var redd man pustet til en «muligens spirende anti-semittisme» ved å tillate for stor innvandring. Denne frykten gjaldt ikke bare for barneemigrasjon. Dette er ekspedisjonssjefens, og jeg tror jeg tør si myndighetenes syn på jødisk innvandring overhode.

Men *samtidig* var Platou klar over at opinionen var delt i spørsmålet om å slippe jødiske flyktninger til landet. Og for å blidgjøre også den liberale del av opinionen, foreslo han at myndighetene tillot en viss kvote jødiske barn å komme. Resultatet har jeg allerede nevnt, det kom 60 barn hit, inkludert de Wienerbarna som altså alt var her da denne konferansen fant sted.

Ekspedisjonssjef Platou henviste til en flyktningevennlig opinion, og naturligvis fantes det en slik opinion. Nansenhjelps eksistens er jo nettopp et bevis på dette. Personlig har jeg imidlertid blitt slått av hvor svak denne opinonen til fordel for jødiske flyktninger tross alt var. Et enormt menneskelig drama ble utspilt rett sør for våre grenser. Tanken på at vi kunne gjøre noe særlig for å hjelpe, virket uendelig fjern. Jeg har systematisk gått gjennom Aftenposten, Dagbladet og

Uten aktiv og engasjert hjelp fra norsk side hadde mange flyktninger neppe kommet til Norge eller klart seg hos oss.

Tove Filseth var sekretær i Nansenhjelp

Odd Nansen grunnla og ledet Nansenhjelp

Liten interesse i norske aviser for flyktingenes skjebne.

Jan Fjalestad var sekretær i Arbeidernes Justisfond.

Eivind Rasten var sekretær i Arbeidernes Justisfond.

Nationen, og mer tilfeldig Arbeiderbladet, for denne perioden, og jeg fant liten interesse for norsk flyktningepolitikk i avisenes spalter. Endel artikler, en sjelden gang en leder, ellers intet. De tre avisene kan man gruppere etter aksen «liberal, restriktiv, fiendtlig», med Dagbladet som liberal, Aftenposten som restriktiv og Nationen som fiendtlig. Det kan provosere en med sans for historisk moralisme å lese Nationen i denne perioden, det liksom lukter harskt fett og selvgodhet av de femti år gamle spaltene.

Men mitt poeng i denne sammenheng er at ingen av avisene, heller ikke Dagbladet, var særlig opptatt av flyktningespørsmål. Jødernes skjebne — javel, den dekket man, Krystallnatten ble f.eks. omfattende dekket, men tanken på at lille Norge kunne gjøre noe vesentlig for å lindre jødernes nød, må ha vært meget fjern for de fleste.

Naturligvis finnes det unntak. Man kan finne et relativt sterkt personlig engasjement hos politikere som Hambro og Mowinckel, og også folk som Johan Scharffenberg, som i Arbeiderbladet i 1936 foreslo at Norge skulle ta i mot 5.000 tyske jøder. Dette forslaget ble overhode ikke tatt seriøst.

Denne manglende engasjementet, eller kanskje manglende tro på vår mulighet til å hjelpe, forteller oss sikkert noe om at man i Norge den gang, i langt større grad enn nå, oppfattet seg som et lite, isolert og relativt fattig land. Man må altså passe seg for å legge nåtidens mål på datidens handlingslammelse. Og denne beskjedenheten, nærmest unnseligheten, finner vi i veldig stor grad hos dem som kanskje framfor noen kunne blitt en pådriver, nemlig det norske jødiske miljøet. Da som nå var imidlertid dette et meget lite miljø, ved folketellingen i 1930 var det i underkant av 1.400 mennesker som tilhørte Det Mosaiske Trossamfunn. Og det er beskjedne, små mennesker det er snakk om. Leser man Mendelsohns første bind av jødernes historie i Norge, får man inntrykk av en relativt isolert minoritet, med liten mulighet, eller liten kraft, til å kunne være noen opinionpådriver.

Et spørsmål har ligget i luften, nemlig dette: Kan man, i

Norske politikere og embetsmenn var ikke anti-semitter, men fryktet «etnisk disharmoni».

myndighetenes restriktive holdning til jødiske flyktninger, avlese jødefiendtlige, anti-semittiske holdninger?

Under landsviksaken mot byråsjef Konstad, en sak som kun hadde sin bakgrunn i hans forhold under krigen, ble hans etterfølger som sjef på Centralpasskontoret, byråsjef Stilloff, spurt om Konstads forhold til jødiske flyktninger i den tid han var sjef for Centralpasskontoret. Stilloff svarte at Konstad så på jødene som et «fremmedartet element, som vi ikke burde slippe inn i landet». Stilloff tilføyde at han «personlig var enig heri, og det samme gjaldt vel hele det norske folk».

Forøvrig har jeg ikke funnet noe indisier på at Konstad, eller andre embetsmenn eller politikere med ansvar for å meisle ut en norsk flyktningepolitikk, på noe som helst vis kan kalles anti-semitter etter tyske mål. En viss skepsis til jøder, uttalt eller uuttalt, sammen med en frykt for etnisk disharmoni og en følelse av å være en liten, fattig og betydningsløs nasjon i en stor og farlig verden, her ligger etter min oppfatning hovedgrunnene til den restriktive norske politikken.

Samtidig bør vi minne om hva vi vurderer politikken på bakgrunnen av. Vi vet om Auschwitz. De norske embetsmenn og politikere som den gang satt med ansvaret visste — eller burde vite — mye, jeg har alt nevnt at norske aviser ga en utførlig dekning av Krystallnattens overgrep. Men Auschwitz, gasskamrene, masseutryddelsen — kunne de ikke forventes å forutse. I denne sammenhengen kan det være interessant å merke seg at da landet i 1956 fikk en ny fremmedlov, ble rasemessig og politisk forfølgelse sidestilt. Man hadde lært *noe*, men noen form for oppsummering av fortidens erfaringer finner man ikke, verken i komitébehandlingen eller i debatten. Det var vel greiest slik — for alle partier.

NOTER

Denne artikkelen bygger på min hovedoppgave fra Universitetet i Oslo, *En flyktningepolitikk tar form. Norsk politikk overfor tyske flyktninger, 1933 — 1940*.

Jeg bygde hovedoppgaven min på følgende kildegrunnlag:

- 1) Arkivene til Justisdepartementets politikontor.
 - 2). Et kortarkiv over alle tyske, østerrikske og tsjekkosllovakiske flyktninger. Kortarkivet befinner seg i det nåværende Statens Utlendingskontor, som før het Centralpasskontoret.
 - 3). En egen fortegnelse over jødiske flyktninger som befinner seg samme sted. Dette arkivet ble ført videre inn i krigstiden, og er meget dystert lesning. Arkivet er faktisk ført helt inn i frigjøringen, så her kan man følge den enkelte jødes skjebne fram til deportasjon eller flukt. Centralpasskontorets arkiver gikk for det meste tapt under krigen. Det som angikk flyktninger ble fjernet 9. april 1940, og er senere ikke kommet til rette. De to største hjelpeorganisasjonene, Arbeidernes Justisfond og Nansenhjelp, ødela også sine arkiver 9. april 1940.
1. Nürnberglovene, vedtatt i 1935, innførte et riksborgerskap i Tyskland. Lovene fastslo at bare personer av tysk eller dermed beslektet «blod» kunne være tyske statsborgere med full statsborgerrett. En «lov til beskyttelse av det tyske blod og den tyske ære» forbød alle ekteskapelige og ikke-ekteskapelige forbindelser mellom jøder og «ariere».
 2. Natta mellom 9. og 10. november 1938, da det ble iverksatt en statlig organisert terrorbølge mot jødene i Tyskland. Synagoger ble brent, kirkegårder skjendet, privat eiendom ødelagt og mer enn 26.000 jøder arrestert.

En av de mest utbredte fordommer er at flyktningene og innvandrerne tar «våre» arbeidsplasser og lever et godt liv på vår bekostning. Virkeligheten ser helt annerledes ut: De fleste emigranter opplever et kultursjokk i sine nye omgivelser og de kommer i en stressende livssituasjon. Hovedproblemet de må løse, er isolasjonen og en generell utrygghet overfor de nye omgivelsene. Begge disse problemene kan føre til psykiske lidelser, til og med til paranoide tilstander og forfølgelsesideer.

Leo Eitinger, selv flyktning, og internasjonalt kjent som ekspert på miljøets innflytelse på de psykiske helsen, påpeker at flyktninger har minst dobbelt så mange vrangforestillinger med forfølgelseskarakter som den innfødte befolkningen. Frykten for forfølgelsen og angsten for spioner i egne rekker preger mange politiske flyktningers liv.

Leo Eitinger

Flyktingenes psykologiske problemer*

I den siste tid er begrepet flyktning blitt noe utvannet, jeg vil helst bruke det i den mer snevre betydning, dvs. om personer som er i livsfare, enten fordi de gjør aktiv motstand mot et regime eller fordi de hører til en folkegruppe som regimet misliker og søker å eliminere. Selv i denne noe avgrensede gruppe vil man kunne finne mennesker som bare meget perifert har vist sin misnøye overfor landets politiske ledere, mennesker som av mer personlige grunner har foretrukket å forlate sitt hjemland, eller som nevnt, mennesker som p.g.a. sin tilfeldige tilhørighet til en religion, rase, befolkningsgruppe var i livsfare, og endelig de virkelig aktive politikere som regimet både frykter og forfølger. Det som disse flyktningegrupper har til felles, stort sett, er at de *ikke* kan vende tilbake til sitt hjemland så lenge det bestående regime ikke har forandret seg. Dette er i motsetning til den, i alle fall teoretiske, mulighet som de såkalte økonomiske migranter har.

Med alle forbehold om enkeltmenneskers ulikhet kan man si at den første umiddelbare tilpasning til det nye vertsland vil være avhengig av hvilke *motiver* som har drevet en flyktning fra sitt hjemland. Mennesker som har klart å unnsnippe en *meget reell* livsfare vil erfaringsmessig ha det man kaller en høy frustrasjonsterskel, dvs. de kan tåle også meget alvorlige påkjenninger i sitt nye vertsland. Dette både fordi de er glade og takknemlige for å være i live og fordi de vil benytte sin nyervervede frihet til å kjempe aktivt mot regimet i hjemlandet.

Den enkeltes motivasjon er imidlertid bare en av de mange faktorer som bestemmer tilpasningen. Andre faktorer kan være av like stor betydning. Det er f.eks. ikke likegyldig om en emigrant kommer alene eller sammen med sin familie. Også personlighetens modningsgrad, utdanning og intellektuelle utstyr har meget å si. Det samme gjelder for avstanden til vertsbefolkningens kultur, språk, utseende osv. I det siste har vi dessverre igjen sett at flyktingenes rasetilhørighet er blitt

* Opprinnelig holdt som foredrag på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987.

En emigrasjon kan sammenlignes med en alvorlig sykdom som en hjerneblødning.

av utslagsgivende betydning for hvordan de blir tatt imot i sine nye vertsland.

Det var forskjellene — nå til likhetene:

Alle emigranter, politiske flyktninger eller økonomiske asylsøkere har nemlig *noe* til felles. De har alle sin fortid og sin gamle kultur med seg. De verdinormer vi har ervervet oss er blitt en del av vår personlighet. Det samme gjelder også kjennskap til litteratur, eventyr, nasjonale og religiøse merkedager, omgangstone og adferdsmønster både overfor voksne, barn, personer av det annet kjønn, familiemedlemmer osv. Kort og godt alt det vi sammenfatter under begrepet kultur i videste forstand.

Det som de fleste emigranter opplever er et kultursjokk i større eller mindre grad. Enhver nykommer oppdager, noen meget hurtig, noen langsommere, at alle de tilsynelatende sikre kunnskaper, erfaringer og forventninger som hun eller han bringer med seg til sitt nye oppholdssted, alt det man har ansett som riktig og naturlig, plutselig er blitt nærmest uten betydning. Selv om man intellektuelt er forberedt på det, er det litt vanskelig å forstå at ingen f.eks. kjenner til, eller er interessert i ens nasjonale fest- og helligdager. Alle mennesker har jo en dyp forankret tendens til å se på sin egen livsform, sin egen religion, sine egne oppfatninger som det mest naturlige. Å oppleve at det som har vært «naturlig» plutselig ikke er det mer, er en ganske alvorlig frustrasjon.

Ufrivillig emigrasjon omfatter en lang rekke stressende livssituasjoner: tap av mange av sine kjæreste, skifte av hjemsted, skifte av arbeidsplass, tap av viktige mennesker i ens omgivelser og ofte tap av ens kulturelle forankring. Man har sammenlignet det å emigrere med å ha gjennomgått en alvorlig sykdom som for eksempel hjerneblødning. Etter denne må man lære på nytt å gå riktig, å snakke, å arbeide osv. Det vanskeligste er imidlertid å finne et nytt og riktig forhold til sine medmennesker i de mange nye situasjoner man møter dem.

For noen politisk aktive emigranter, således også for de tyskspråklige i mellomkrigsårene, kommer en ekstra påkjenning i

tillegg: faren for forfølgelser fra hjemlandet. Jeg skal komme tilbake til dette punkt i forbindelse med sykelige reaksjoner som emigranter kan være utsatt for. Her skal vi foreløpig konsentrere oss om de problemer som oppstår på grunn av de grunnleggende forandringene i de mellommenneskelige forhold som man har vært vant til, og som man altså ikke har lagt merke til.

De fleste mennesker tilbringer jo den største del av sitt liv i samvær med andre. Dette samvær og kommunikasjonen med andre, bidrar i meget høy grad til å påvirke og opprettholde karakteren hos hvert menneske. Når man som nykommer plutselig opplever at man blir isolert fra alle andre, at samværet og samhandlingen er blitt forstyrret, at selv de basale språkkunnskaper — og av og til også den såkalte nonverbale kommunikasjon som gester og uttrykksformer — ikke blir forstått «riktig», kan resultatet nærme seg den totale isolasjon. Disse er beskrevet ved flere eksperimentelle undersøkelser som er nå forholdsvis velkjente, men kanskje tåler å bli gjenfortalt en gang til.

I det daglige liv forekommer jo ikke virkelig fullstendig isolerte individer. De finnes kanskje etter skipbrudd eller andre ekstraordinære situasjoner og forteller oss lite hvordan normale gjennomsnittlige mennesker vil reagere på fullstendig isolasjon.

For å undersøke dette nærmere har man foretatt en rekke forsøk, bl.a. ved Mc Gill University i Montreal i Canada. Der ble frivillige forsøkspersoner plassert i et lite avlukket rom. De fikk ugjennomsiktige briller på seg, og ble lagt på bløte gummiputer med armene i gummimansjetter og ullvotter på hendene, rommene var lydisolert og det ble ved hele forsøksanordningen gjort alt for å unngå at ytre stimuli skulle trenge inn til forsøkspersonene. Det var som regel studenter som fikk betaling for å stille seg frivillig til disposisjon for dette meget krevende eksperiment. En annen forsker i Washington i USA gikk enda mer radikalt til verks. Her ble forsøkspersonene hengt opp på bæreseler i en tank som inneholdt langsomt rin-

nende vann med en slik temperatur at det hverken kjentes kaldt eller varmt. De var helt uten klær og hadde bare en tett-sittende pustemaske på seg. Bortsett fra berøringskontakten med bæreselene og masken hadde forsøkspersonen absolutt ingen kontakt med utenverdenen og var ikke utsatt for noen som helst ytre stimuli. Omgivelsene var de mest monotone man kunne tenke seg, fortalte en av forsøkspersonene jeg snakket med en gang og jeg hadde ikke vanskelig for å tro ham. Det som er av interesse for oss her er at alle forsøkspersoner, etter relativt meget kort tid, opplevde klare og ganske alvorlige mentale forstyrrelser i form av forskjellige sansebedrag og vrangforestillinger, ikke sjelden som forfølgelsesideer. Heldigvis forsvant alle disse psykiske forstyrrelser ganske kort tid etter at eksperimentet var blitt avsluttet. Det viste seg videre at jo strengere isolasjonen var, desto hurtigere kom de sykelige forandringer. I vanntanken, som regel før en time var gått. I de små lydtette rom kom de sykelige forandringer først etter noen timer. Denne deprivasjon er senere dessverre blitt brukt som en av de mange raffinerte torturmetoder i diktaturstater.

For oss her er det bare av betydning å presisere hvor uriktig det er å se på mennesker som isolerte vesener. Den posisjonen man innehar og de kontakter man har med sine medmennesker er en integrert del av hver person. Og alle mennesker har en bestemt posisjon, ikke bare de fremtredende i samfunnslivet som har tillitsverv, men uten unntakelse hver eneste en. Hver og en har, eller har hatt sin familie, sin omgangskrets, sine venner og sine arbeidskamerater. Hver og en har hatt betydning for alle disse medmennesker og alle har de hatt betydning for ham/henne.

Det å bli flyktning betyr også, eller kanskje først og fremst, å bli revet bort fra sine sosiale kontakter, sin betydning for andre mennesker eller som det heter i sosiologien, fra sin rolletaging i en gruppe. I de gamle omgivelser har vi vært vant til at visse holdninger er gitt, at man ikke behøver å reflektere over dem, at de er der, så å si automatisk. Denne selvfølghet gir individet trygghet og sparer oss for mange psykiske anstren-

gelsler. Det faktum at man ikke uavbrutt behøver å ta stilling til sine omgivelser fordi adferd og forventninger er innlært, frigjør energi til andre formål.

Vi går, stopper og beveger oss i trafikken uten at vi behøver å tenke oss våre handlinger. En god bilkjører reagerer, som vi sier, automatisk på alle hindringer i trafikken uten at han er seg det helt bevisst at han trår på bremsepedalen eller manøvrerer girstangen. Bare en nybegynner må tenke omhyggelig på hva han skal gjøre. Skulle vi istedenfor å reagere mekanisk, slippe alle stimuli inn i vår bevissthet, behandle dem i vår hjerne, overveie reaksjonene og endelig utføre dem ville vårt liv blitt adskillig vanskeligere. Men det er nettopp det en migrant må gjøre.

Jeg har i min bok «Fremmed i Norge» gjengitt historien om en padde og et tusenben som hadde vært gode venner, men som en dag røk uklar, enten det nå var personlige, politiske eller religiøse årsaker. En lang stund snakket de slett ikke med hverandre. Så en dag fant padden ut at den ville ta den endelige hevn over tusenbenet. Den foreslo falskt at de skulle være gode venner igjen, og stilte innsmigrende tusenbenet et spørsmål som tilsynelatende var både vennlig og harmløst: «hvordan kunne det ha seg,» spurte den «at tusenbenet beveget seg fremover med alle sine 1.000 ben på en så ubesværet og elegant måte. Var det slik at den alltid startet med venstre forben, så 3. ben på høyre side og tok den alltid høyre bakben til slutt?» Til da hadde tusenbenet klart å bevege seg uten noen gang å tenke på hvordan det foregikk. Det ble smigret og glad over paddens oppmerksomhet og interesse og ville svare med en gang. Men det var umulig fordi det slett ikke visste i hvilken rekkefølge bena pleide å flytte seg. Det begynte omhyggelig å studere seg selv og registrere sine bevegelser, men det var ikke mulig å finne noe mønster. For første gang begynte det å snuble i alle bena sine og det gikk helt surr av all tellingen. Til slutt slo det fullstendig krøll på seg og døde en elendig død fordi det overhode ikke kunne klare å komme seg fremover. Padden hadde fått sin hevn.

En liten reise med trikken kan bli et problem.

Nykommernes situasjon er ikke helt ulik tusenbenets, alle hittil innlærte mekanismer er blitt ubrukelige. Enkle ting som f.eks. hvordan man svarer på en hilsen blir til et problem som må avgjøres bevisst. En liten reise med trikken som i ens vante miljø kan foretas uten at man reflekterer over det blir i et fremmed miljø et problem som må løses fra detaljhandling til detaljhandling, man må tenke på om det er tillatt å gå inn gjennom bakkdøren, eller bare gjennom den forreste dør, om man betaler ved inngangen eller om konduktøren kommer med en billett, eller man må kanskje ha løst billetten på forhånd osv.

Meget alvorligere enn denne tekniske usikkerhet er utryggheten overfor de mennesker man møter og de sosiale situasjoner man blir stillet overfor. Den grupperolle man hittil har innehatt, den samhandling man er blitt vant til med sine omgivelser duger ikke mer. Til å begynne med må man improvisere, føle seg frem, og lære seg nye roller etter hvert. Man kan aldri være helt sikker på hvordan enkeltindividet eller gruppen i det nye miljøet vil reagere på improvisasjonene. Trygghet i det gamle miljø besto jo nettopp i at handlingsmønstre kom naturlig og at man i stor grad kunne forutsi omgivelsenes reaksjoner. I eksilsituasjonen blir forutsigbarheten forandret til det uforutsigbare, utrygge.

Denne stadige utryggheten medfører en økning av antall situasjoner som må tas under løpende overveielse, som man må ta stilling til og som man må avgjøre. I migrantsituasjonen blir antall stimuli som rammer enkeltindividet og antallet avgjørelser som det må ta, mangedoblet. Heldigvis har de fleste mennesker en bedre evne til å løse nye situasjoner enn tusenbenet og dette hjelper dem til å overleve den uhyre vanskelige tilpassingsperioden i nye omgivelser.

I tillegg til alle psykologiske vansker innebærer en emigranttilværelse ofte også at nykommeren må være villig til å akseptere en lavere sosio-økonomisk status enn den han har vært vant med hittil, dvs. at de yrkesmessige erfaringer hjemmefra som oftest ikke kan utnyttes, man føler seg nedvurdert og manipulert. Man får innrykk av at det man har prestert hittil

i sitt liv er uten betydning, den ervervede utdannelse teller ikke. Man er blitt berøvet sin fortid og de frukter ens tidligere innsats burde bære. Dersom individet har tilstrekkelige psykiske ressurser eller møter grupper og situasjoner som ikke er fundamentalt forskjellige fra tidligere kjente forhold vil de nye situasjoner ikke by på uovervinnelige vansker. Dette var nok tilfellet med de tyske flyktingene i 30-årene.

Man kan vel si at mange av de politiske, særlig sosialdemokratiske og kommunistiske flyktinger fra Nazi-Tyskland har møtt situasjoner hvor deres innlærte roller *ikke* måtte forandres grunnleggende på alle områder av tilværelsen og at det derfor var *lettere* for dem å finne seg til rette i de nye omgivelser. Andre flyktinger med mindre klart politisk profil har adskillig større psykologiske og yrkesmessige vansker. Dette gjelder særlig de som ikke kan finne noen som helst forbindelse mellom de gamle og de nye omgivelser. De må virkelig lære nye roller på alle områder og under alle forhold. Alle nye stimuli må bearbeides og dette kan bli så komplisert at resultatet blir et totalt sammenbrudd pga. en oversvømmelse med stimuli.

Nå vil man kunne si at det er en motsetning mellom de eksperimentelle undersøkelser av ekstrem isolasjon og den sosiale isolasjon som her beskrevet, idet den første reduserer stimuli til et minimum mens den siste, som nevnt, fører til en oversvømmelse med stimuli. Motsetningen er imidlertid bare tilsynelatende, idet det mest overveldende og umiddelbare inntrykk av et fremmed miljø nettopp består i en opplevelse av fullstendig isolering, ensomhet og nærmest oppgitthet. Mangfoldigheten av de ytre inntrykk skaper ingen følelse av meningsfullhet eller tilhørighet, gir ingen forståelse for situasjonens rikdom eller inntrykkes indre mening. Den enkelte er ikke i stand til å plassere seg selv i dette ukjente og overveldende system. Nettopp den manglende evnen til å ta imot, å forstå, bearbeide og reagere meningsfylt på omverden er det som fremkaller denne tilsynelatende paradokse følelse av å være isolert. Man er like ensom som forsøkspersonen i vann-tanken, samtidig som man kan befinne seg blant mange pra-

Det mest overveldende inntrykk av et fremmed miljø er opplevelsen av isolering, ensomhet og nærmest oppgittethet.

tende, handlende mennesker på Karl Johans gate i Oslo, eller på 5. Avenue i New York.

Tredveårenes flyktninger har i tillegg til de nevnte psykologiske problemer også måttet stri med arbeidsledigheten som har vært dominerende i mange europeiske land, også de som har tatt imot flyktninger. Det er kanskje ikke så vel kjent at Nansenhjelp, og de fleste andre organisasjoner som hjalp flyktningene her i Norge, måtte påta seg det økonomiske ansvar for «sine» flyktninger. Dette betydde at flyktningene på den ene siden ikke skulle falle staten til byrde og på den andre siden at de ikke hadde lov til å konkurrere på det frie arbeidsmarkedet. Betingelsene for at en flyktning skulle få arbeidstillatelse var særdeles strenge og kompliserte.

Arbeidsledighet, 30-årenes mareritt, har vært meget omtalt i datidens sosial-psykologiske litteratur. De viktigste forandringer man kunne påvise hos arbeidsledige var en trykkende følelse av nedverdighet og overflødighet, økt sensitivitet, en særegen følelse av stump aggressivitet rettet mot ingen og alle. Hos mange arbeidsledige kunne man finne en forskyvning av klassefølelsen, de så bare to klasser, arbeidsledige og ikke arbeidsledige. I tillegg til dette kom det en nedsettelse av den moralske standard. Mange av de undersøkte arbeidsledige utviklet betydelig mindreverdighetsfølelse, de ble svært labile, mistet sin selvtilitt og ofte sin moral. Tidsfaktoren spilte en stor rolle. Man kunne finne en viss lovmessighet i utviklingsstadiene fra optimisme, overpessimisme til en fullstendig oppgittethet med økning av mindreverdighetsfølelse, ødeleggelse av familielivet og sterk innsnevring av alle interesseområder. Det er således ikke få alvorlige problemer av psykologisk natur som flyktningene har vært utsatt for.

Av det jeg har sagt vil fremgå at det er 2 hovedproblemer emigrantene må søke å løse. Det ene er isolasjonsproblemet, det andre den generelle utrygghet overfor omgivelsene. Begge fører de, psykiatrisk sett, til en gruppe sinnslidelser som man har kalt «de reaktive», som uttrykk for at det er en reaksjon på ytre opplevelser. De oppstår altså ikke på grunn av arvelige

anlegg eller andre overveiende medfødte egenskaper. De reaktive lidelser, som er relativt hyppigst hos emigranter, er de såkalte paranoide tilstander, vrangforestillinger preget av forfølgelsesideer, eller som det heter i vår fagterminologi persekutoriske paranoide forestillinger.

Den isolerte tilværelse kan føre til manglende erfaringsutveksling mellom den enkelte isolerte person og omgivelsene. Det er ingen mulighet til de vanlige småkorreksjoner som vi utsettes for ved feiltolkninger i vårt daglige miljø. Misforståelser kan lett oppstå i en situasjon hvor man føler seg særlig utrygg, hvor den enkelte er preget av tvil om sitt forhold til omverden. Man vil da kunne oppleve at omverdenen er rettet mot en selv og forfølgelsesforestillinger vil derfor lett oppstå.

Alle undersøkelser foretatt i de mest ulike land viser at flyktninger har minst dobbelt så mange vrangforestillinger med forfølgelseskarakter som innfødte sammenlignbare pasienter. Dette gjelder også for flyktninger i Norge, særlig de som kom etter krigen.

Ved siden av denne mer indirekte form for oppståen av forfølgelsesforestillinger må man også regne med mer direkte, umiddelbare årsaker. Jeg nevnte tidligere at dette gjelder i ikke liten grad også den tyskspråklige antifascistiske emigrasjon i 30-årene. Det er 2 altoverskyggende fryktskapende faktorer i nesten alle emigrantmiljøer, 1) forfølgelsen fra regimet hjemme og 2) angsten for spioner i egne rekker. Alle som har opplevd 30-årene vil sikkert huske eksempler på politiske drap utført av nazister i utlandet. Jeg kan i denne forbindelse ikke la være å nevne 2 eksempler fra Tsjekkoslovakia.

Professor Theodor Lessing, en kjent humanist og sosialdemokrat hadde søkt tilflukt i Marienbad i Tsjekkoslovakia. Nazistene kunne ikke tilgi ham dette. Hans fotografi var publisert i en bok som het «Juden und Verbrecher schauen dich an». Teksten under bildet meddelte at han «hadde unndratt seg rettferdigheten». Den 31. august 1933 ble han skutt gjennom vinduet i sitt arbeidsrom av drapsmenn som ikke hadde noen lang vei fra Marienbad til den tyske grensen. Det andre

Gestapoagent i Bergen.

Han vil bli sendt hjem til sine opdragsgivere.
På vakt mot de brune spioner.

De viktigste faktorer som emigrantene fryktet var forfølgelsen fra regimet hjemme og angsten for spioner. Nazispioner og agenter kom også til Norge. Utsnitt fra Arbeideren, 16.9.1935 og Arbeiderbladet, 25.5.1935.

En østerriker ved navn Rudolf Boehm er i forrige uke i Bergen blitt avslørt som Gestapoagent. Vedkommende fyr er født i Wien 1913 og kom til Bergen 9. september og blev få dager etter arrestert av politiet. Han vil bli utvist for å ha betlet og drevet med falsk. Den arresterte opgav å være politisk flyktning, men ved nærmere eftersyn i hans papirer viste det seg at han hadde anbefalingskrivelser fra høitstående kretser i nazipartiet.

Bergens Røde hjelp har samtidig avslørt en kamerat av ham, en tysker som har oppgitt å hete Josef Schoenmaier. Denne har også benyttet seg av navnet Richard Gestering og har forsøkt å komme i forbindelse med emigrantkretser. Overfor Røde hjelp har han måttet underskrive en erklæring hvori det heter at han ved hjelp av falske papirer og opplysninger har

forsøkt å bli anerkjent som politisk emigrant. Mannen er fremdeles på frifot og alle advares mot ham.

Disse opplysninger gir et interessant supplement til vår artikkel forleden om de 2400 Gestapoagenter som befinner sig i utlandet for Nazitysklands regning. De har som spesielt oppdrag å drive spionasje, skaffe opplysninger om emigranter og går endelig så langt som til kidnapping og mord på politiske flyktninger. Det er således ikke lenge siden at Gestapoagenter i Prag fikk lokket med sig tre flyktninger som blev myrdet på tysk side av grensen.

Avsløringene i Bergen viser at det brune spionasjenett utstrekker sine fangarmer også til Skandinavia. Man kan være overbevist om at der finnes en central for nazispionasjen også i Norge.

La flyktingene ifred!

Centralpasskontoret i aktivitet.

EN FLYKTNING I TRONDHEIM TRUES MED UTVISNING
TIRSDAG. POLITIMESTEREN I STAVANGER VIL IKKE VITE
AV EMIGRANTER.

Fra Trondheim og Stavanger kommer samtidig meddelelse om at politiet har laget vanskeligheter for flyktninger som opholder sig på disse steder. I Stavanger blev en flyktning ganske enkelt arrestert og under tvang blev det tatt fingeravtrykk og fotografi av vedkommende. Politimesteren lot kringkaste at det opholdt sig en

flyktning i distriktet og har uttalt at han ikke vilde tåle emigranter i sitt distrikt.

I Trondheim har en eldre emigrant fått beskjed fra politiet om at han må forlate landet innen tirsdag.

Ved henvendelse til politiadjuntanten i Trondheim opplyser denne at skrittet er foretatt efter ordre fra Centralpasskontoret i Oslo, som

Nazi-spioner.

I den senere tid har en rekke tilfelle vist at naziene og det tyske hemmelige statspoliti driver en ganske omfattende virksomhet i utlandet. Vi minner om mordet på ingeniøren Formis i Tsjekkoslovakia, bortførelsen av Berthold Jacob, bortførelsen av Lampersberger i Tsjekkoslovakia, bortførelsen av Gutzelt i Holland, det mystiske selvmord til Dora Fabian og Mathilde Wurm i London, forsøk på å lokke Ernst Toller i fellen o.s.v.

Mange ting har tydet på at det er nazispioner her i byen også. Det er først og fremst tyskere, men så vidt man kan forstå er det også nordmenn som ikke undslår sig for å være med på denne skitne trafikk.

En tysk emigrant som lever her i byen, har gitt oss en detaljert beskrivelse av på hvilken måte han nå allerede i flere måneder til stadighet forfølges av spioner. Han forteller at han har forsikret sig meget bestemt om at hans antagelser er riktige før han har gitt meddelelsene videre. Det må dreie sig om en større krets av personer som ofte skifter. Den tyske emigrant er blitt fulgt av disse folkene gjennom byen som i de bibliotek hvor han har arbeidet, de har ventet der hvor han bor til sent om kvelden.

Det er forståelig at det blandt den krets av flyktinger som lever her i Oslo, har bredt sig utover disse iakttagelser.

Flyktingene frykter for at man her vil forsøke å bringe i anvendelse de samme metoder som man har benyttet sig av i andre land.

Det er derfor på sitt plass å advare de nazistiske provokatører og spioner mot å fortsette sin trafikk. Myndighetene kunde ellers komme til å gå dem litt nærmere etter sømmene.

En dramatisk utvisning av en tysk familie i Nittedal.

Måndag den 25. mai hendte noe i Nittedal som skaket op sindene. 6 politioolk møtte op i Skytta, Nittedal, hvor der bor en tysk flykting med sin familie og forlangte at de skulde pakke sine saker da de skulde sendes til Tyskland. Da mannens hustru blev gjort bekjent med at de skulde utvises til Tyskland fikk hun et nervesammenbrudd og læge måtte hentes. Familien blev beordret til ikke å forlate stedet og 2 lensmannsbetjenter blev satt til å holde vakt. De fikk ikke engang tillatelse til å ringe op sine slektinger i Oslo for å be dem om å ta bryggen så de kunne få ta avskjed med dem før de reiste. Deres lille datter på 9 år fikk heller ikke forlate stedet, heller ikke deres eldste datter og hustruens søster som var på besøk fra Sverige fikk lov å fjerne sig fra huset. Bygdens folk kunne heller ikke få snakke med dem.

Da utvisningen tok så hårdt på familien sier den ene lensmannsbetjent at han skulde ringe op politimesteren i Romerike for om mulig å få endret denne beslutning. Betjenten kom tilbake og sa at han hadde fått utvirket at de bare skulde sendes til Danmark og at de burde være takknemlig for det.

Da de ved 19.30 tiden kom til Møllergaten 19, Oslo, fikk de beskjed om at de skulde utvises til Tyskland og

Flyktingene i Norge var i de fleste tilfeller kommet til et trygt land, men det forekom også trusler om utvisning og direkte utvisninger. Utsnitt fra Arbeideren, 22.11.1935 og 1.6.1938.

Flyktninger ble drept eller bortført.

eksemplet jeg vil trekke frem gjelder Otto Strasser som hadde en illegal sender på et lite, bortgjemt sted i Tsjekkoslovakia. Regjeringen i Berlin gjorde flere henvendelser til myndighetene i Praha for å få stanset disse sendinger som ble oppfattet som en fornærmelse mot det tyske rike. Tsjekkerne enten ikke kunne, eller ville finne senderen og en natt kom tre mann i en bil fra Tyskland, hvor man tydeligvis hadde peilet inn senderen, og skjøt ned de to personer som akkurat da betjente senderen. Det som ved siden av det kaldblodige drapet, så å si for åpen scene, gjorde mest inntrykk på oss den gangen, var en liten detalj. Drapsbilens nummer var kjent og en Praha-avis ringte til det politikammeret hvor bilen var registrert, jeg tror det var Lübeck, for å spørre etter navnet til bilens eier. De fikk som svar at protokollen med bilens registreringsnummer var innelåst i et skap, men *nøkkelen* til skapet kunne ikke finnes. Som sagt, det var den gangen, da vi enda var uskyldige og naive forferdet over at politiet og alle offentlige myndigheter skulle være med i velorganiserte drapsforberedelser. Vi har lært mye siden da. Dessverre.

Men i trettiårene var det altså ikke forbausende at politisk aktive flyktninger var preget av frykt og usikkerhet og at dertil tilbøyelige personer kunne reagere med forfølgelsesangst og omsider med generaliserte forestillinger om å bli forfulgt av alle og enhver.

Mens jeg holder på med minner kan jeg ikke la være å trekke frem en egen opplevelse som ikke er så dramatisk, men det belyser spørsmålet om den politiske pålitelighet hos medemigranter. Da jeg høsten 1939 kom som flyktning fra Tsjekkoslovakia til Norge hadde jeg nær kontakt med den tsjekkiske sosialdemokratiske flyktningegruppen. En mann som jeg ikke kjente fra før var særdeles aktiv, meget militant antikommunistisk i sine uttalelser og — etter det han sa — ivrig etter en anmodning fra den tsjekkiske eksilregjering i London om at tsjekkiske statsborgere skulle be om å få gjennomgå en legeundersøkelse og de dertil skikkede skulle gjøre alt de kunne for å komme til Storbritannia og melde seg der som fri-

De færreste regjeringer var villige til å ta flyktingenes beretninger alvorlig nok.

villige til de tsjekkosllovakiske styrker. Jeg ble da bedt om å foreta noen av disse legeundersøkelser. Den hittil meget aktive og militante medflyktning viste seg plutselig å ha de mest usannsynlige lidelser man kunne tenke seg. Jeg kunne ikke påvise noen av dem og fortalte ham det. Han bad meg da innstendig om å erklære at han likevel var udyktig til militærtjeneste, fordi hans nærvær i Norge var absolutt påkrevet av familie-ære og andre grunner. Jeg syntes nok det hele var litt merkelig, men glemte både ham og hele episoden pga. historiens utvikling. Jeg tenkte heller ikke på ham da jeg kom tilbake til Norge fra Tyskland i 1945 og først i 1950 møtte jeg noen av de tsjekkiske sosialdemokratiske venner som jeg hadde vært sammen med her i Oslo i 1939. De var blitt politiske emigranter igjen. Jeg fikk da vite at vår felles emigrantkamerat og ivrige kommunistmotsander var kommet tilbake til Tsjekkoslovakia under store æresbevisninger som fremtredende og ledende funksjonær i kommunistpartiet — og gjett hvilken avdeling han ledet. Enhver fremstilling av flyktingenes psykologiske problemer ville være meget ufullstendig dersom man i ikke i alle fall nevner den fastboende befolknings holdning. Alle mellommenneskelige forhold, ikke minst forhold mellom menneskegrupper, er gjensidige, dvs. begge grupper påvirker hverandre. Dette hadde ikke minst betydning for den politiske emigrasjonen i mellomkrigsårene. De politiske hendelser i Nazi-Tyskland var av overveldende betydning for alle land som hadde tatt imot flyktinger, men de færreste regjeringer var villige til å ta flyktingenes beretning alvorlig nok og å trekke konsekvensene av dem, men dette er en annen historie som nok ligger utenfor rammen av dette foredraget.

«Strengt tatt burde man vel imidlertid skille sig av med ham.» Dette var kommentaren fra Justisdepartementets politikon- tor til Willy Brandts søknad om oppholdstillatelse i Norge. For «Morgenbladet» var han en «agitator» som «nu boltrer sig i de kommunistiske celler», for «Arbeideren» en «eventyrer», «salongradikaler» og «bohem», og på AUFs landsmøte i 1934 ble det advart mot hans «muldvarpsarbeid».

Hvem var denne mannen og hva gjorde han som kvalifi- serte til slike utsagn? Einhart Lorenz har i forbindelse med sitt forskningsprosjekt om de antifascistiske emigrantene funnet kilder som kaster nytt lys over Brandts rolle i Arbeiderpartiet, AUF og Mot Dag.

Einhart Lorenz

Willy Brandt i Norge*

Ifølge Willy Brandts biograf Terence Prittie fant Willy Brandt seg raskt til rette i Norge. Han oppdaget at det sosialistiske tyske arbeiderparti (SAP) og Det norske Arbeiderparti hadde «mye til felles», og han satte pris på at det norske partiet førte sin form for pragmatisk politikk «inn i de små kommunene og inn i folkets liv». Han vant raskt de ledende politikere i DNA som venner, og «hadde den gave å komme ut av det med mennesker». ¹ Hans Ludwig Beelte slår fast at Brandt bestemte seg for å arbeide aktivt i DNA og AUF, og dette «falt ikke vanskelig for ham på grunn av det politiske fellesskapet» mellom DNA og SAP.² I sin SAP-historie hevder Jörg Bremer at den beskjedne økonomiske støtten Brandt fikk i begynnelsen, førte til en «politisk avhengighet». Dette gjorde at den unge tyskeren «i mange spørsmål skilte lag med SAP-ledelsen i Paris og kunne bli et vanlig, norsk sosialistisk partimedlem». ³ Historikeren Hans Georg Lehmann nevner i sin studie om Brandt at Arbeiderpartiets formann Oscar Torp holdt «en beskyttende hånd» over Brandt, og SAPs forventninger om å motta «støtte» fra DNA ikke var «blitt gjort til skamme». ⁴ Utsagnet om Torp er riktig, men ellers gir også Lehmann inntrykk av at det var et harmonisk forhold mellom Arbeiderpartiet på den ene sida og SAP og Brandt på den andre.

Ingen av forfatterne støtter seg på norske kilder, og dessuten tolker de Brandts egne utsagn vedrørende dette emnet på en svært egensindig måte. Den som er fortrolig med den norske arbeiderbevegelsens historie, vet at det kom til heftig diskusjon ved begynnelsen av AUFs landsmøte i mai 1934. Det ble snakket om spionasje og undergraving, og Einar Gerhardsen rådet delegatene til ikke å la seg misbruke som «visegutter» for enkelte intellektuelle. ⁵ Den mannen som her ble betegnet som «spion» og «fraksjonsmaker» satt som tilhører på galleriet og het Willy Brandt. Han ble beskyldt for å ha bedrevet fraksjonelt samarbeid med gruppa Mot Dag.

Artikkelen er en bearbejdet og oversatt versjon av innlegget på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987.

Nå kan man riktignok ikke bare laste Prittie, Lehmann og andre eksil-forskere for å tegne et uriktig bilde av Brandts første år i Norge. Også motdagister gir et svært ufullstendig bilde. Ifølge Trygve Bull tok Mot Dag bare vare på tyske emigranter. Det gjaldt «først og fremst Max Strobl («Max Berlin»), men dernest også Herbert Frahm (Willy Brandt) — inntil han etter Falks råd sluttet seg til Arbeidernes Ungdomsfylking.»⁶ Verken hos ham eller hos Trond Hegna⁷ er det tale om noen form for politisk samarbeid. Her betegnes forholdet til Brandt som upolitisk og reduseres til humanitær og sosial hjelp. Dette trenger en korleksjon. I det følgende vil jeg ta for meg Brandts forbindelser med Arbeiderpartiet og Mot Dag i åra 1933 til 1935.

Etter at han kom til Norge måtte Willy Brandt bevege seg innenfor et terreng som såvel i hans egen selvbiografiske framstilling som hos hans biografer og hos Jörg Bremer forblir uklart. En nærmere definisjon av dette terrenget er imidlertid nødvendig for å kunne fastslå Willy Brandts handlingsbetingelser i Norge — det spillerom han fikk av sitt eget parti i Norge, hva de norske organisasjonene tillot, og hva han selv kunne eller ville erobre.

Brandt førte ikke bare en dobbelt-tilværelse i Norge. Det var snarere et mangedobbelt liv som utspilte seg mellom åtte politisk-organisatoriske kraftfelt:

1. SAPs riksledelse i Berlin
2. SAPs eksilledelse (utenlandssentral) i Paris
3. det sosialistiske tyske ungdomsforbundet (SJVD), der han ledet utenlandskontoret i Oslo
4. det Internasjonale Arbeidsfellesskap for venstresosialistiske partier (senere også kalt «London-byrået»)
5. Det norske Arbeiderparti
6. Arbeidernes Ungdomsfylking og dens venstrefløy, særlig laget «Frihet» i Oslo
7. gruppa Mot Dag
8. fra våren 1934 det Internasjonale byrå for revolusjonære

ungdomsorganisasjoner, som ble støttet av SJVD, Mot Dag og den trotskistiske ungdommen.

Som medlem av SAP og SJVD var det hans oppgave å bygge opp et støttepunkt for sitt parti hos DNA og AUF. Det betød likevel ikke at riksledelsen i Berlin og utenlandssentralen i Paris hadde identiske interesser med hensyn til dette støttepunktet. Mens riksledelsen i Tyskland måtte arbeide illegalt og under ekstreme betingelser, og var henvist til materiell hjelp utenfra, var det utenlandssentralens oppgave å føre SAPs internasjonale politikk. Det betydde at de to SAP-ledelsene hadde forskjellige rammebetingelser for sitt arbeid, og at de derfor også kunne prioritere oppgavene forskjellig. Gjennom Walcher fra eksiledelsen kom Brandt i kontakt med gruppa Mot Dag. Med dens hjelp ville SAP — dette var Walchers kortsiktige strategi — styrke Arbeiderpartiets venstrefløy, for så på lang sikt å revolusjonere det norske partiet. Vi må i denne sammenheng huske det ekstremt dårlige forholdet mellom Arbeiderpartiet og Mot Dag. Så sent som i november 1932 hadde AUFs landsstyre pålagt lagene ikke å bruke medlemmer av gruppa Mot Dag som foredragsholdere eller studieleidere. Brandt kom mellom barken og veden: På grunn av SAPs internasjonale interesser skulle han samarbeide med Mot Dag, men på den annen side skulle han også arbeide innen Arbeiderpartiet og AUF. I tillegg kom at han delte mye av Mot Dags kritikk av Arbeiderpartiets utvikling. Konfliktene som på denne måten oppsto mellom ham og SAP på den ene sida og DNA- og AUF-ledelsen på den andre, påvirket igjen mulighetene for å oppnå Arbeiderpartiets støtte til fordel for SAP-riksledelsen og generelt for tyske flyktninger. Dessuten kom det en rekke faktorer som forsterket konfliktene: På grunn av medlemskapet i det opposisjonelle AUF-laget «Frihet» i Oslo, på grunn av en utstrakt reisevirksomhet og ikke minst på grunn av et stadig større engasjement i Mot Dag, ble Brandt mistenkt for å drive fraksjonsvirksomhet. Da det internasjonale byrået for revolusjonære ungdomsorganisasjoner ble

Brandt representerte den ytterste grensen for det Arbeiderpartiet kunne tolerere.

opprettet sommeren 1934 og fikk kontor plass hos Mot Dag, økte denne mistanken ytterligere. I en periode da DNA- og AUF-ledelsen krevde samling, disiplin og framfor alt lojalitet og oppslutning om den ideologiske nyorientering, representerte Brandt yttergrensen for det en var villig til å tolerere. Konflikten mellom Brandt og Arbeiderpartiet i åra 1933 og 1934 ble til en belastning som også varte lenge etter at Brandt hadde brutt med Mot Dag.⁸ Konflikten er til nå ikke blitt framstilt og diskutert i den historiske litteraturen.

Brandts oppgave var ikke lett, og den ble enda vanskeligere fordi en rekke av SAPs eksilgrupper og også andre organisasjoner og grupper med tilknytning til «London-byrået» følte seg kallet til å si sitt om «det norske spørsmålet».⁹ Også Trotskij og den trotskistiske Venstreopposisjonen presset her på SAP og tvang dermed partiet til å ta stilling i «det norske spørsmålet». Også dette presset forplantet seg videre til Norge og hadde innvirkning på Brandts holdninger og handlinger vis-à-vis Arbeiderpartiet og Mot Dag.

Endelig må vi ta i betraktning Brandts egne politiske erfaringer fra Weimarrepublikkens sluttfase. Han var vokst opp i et

«Det er vår plikt å gjøre alt vi evner for å gjøre de norske arbeidere kjent med de tyske erfaringene, slik at de kan unngå den tyske arbeiderbevegelsens lidelsesvei. Det er vår oppgave å vise dem den revolusjonære veien.

Det er påkrevd å utarbeide en utførlig stillingtagen angående den norske arbeiderklassens nærmeste oppgaver. Resultatene av denne stillingtagen må utgis på norsk i en brosjyre.

Det er påkrevd å bygge opp en venstre fløy i nært samarbeid med gruppa Mot Dag. I hele landet må det bygges et omfattende nett med revolusjonære tillitsmenn for å få en levende og kampkraftig revolusjonær fløy i DNA.

Utdrag av en uttalelse fra SAP-gruppa i Praha, des. 1933

land med en splittet arbeiderbevegelse og tallrike smågrupper. Disse hadde aldri fått anledning til å få gjennomført politiske saker, men var til gjengjeld desto mer opptatt av teoretisk og ideologisk «klarhet». SAPs søken etter ideologisk renhet kunne i Arbeiderpartiet lett vekke minner fra 20-åras «teseteologi». Den norske partiledelsen var i motsetning til den tyske ikke opptatt av teoridebatter, heller ikke av en dyptpløyende fascismeanalyse som SAP, men assosierte snarere slike debatter med splittelse og organisatorisk svekkelse.

Vi må heller ikke glemme at Brandt ikke var eldre enn 19 år da han kom til Norge. Disse faktorene, som her bare er kort nevnt, bestemte og begrenset Brandts handlingsmuligheter både overfor Arbeiderpartiet og overfor sitt eget parti.

Da Brandt kom til Norge, måtte han først og fremst orientere og informere seg. Ikke bare skulle han opprette et støttepunkt for sitt parti og skaffe penger til SAPs illegale arbeid. Han skulle også informere om fascismen. I denne sammenheng var det uungåelig å komme inn på grunnene for den tyske arbeiderbevegelsens nederlag. En av hovedårsakene var for Brandt de tyske sosialdemokraters reformisme, deres oppfatning av statens rolle, deres tro på at klasse-motsetningene kunne overvinnes på fredelig vis og at en kunne vokse seg inn i sosialismen.

Hvordan løste Brandt oppgavene sine?

Vi vet lite om hans forventninger da han kom til Norge. Antakelig delte han den illegale riksledelsens håp om en storstilet hjelp¹⁰ fra Arbeiderpartiets side. Hans første skritt var åpenbart preget av tilbakeholdenhet, forsiktighet og beskjedenhet. I allfall måtte han få en oppmuntring fra Walcher¹¹ før han opptrådte mer selvbevisst. Men deretter har denne selvbevisstheten utfoldet seg ganske fort. Senest etter seks uker i Norge begynte han å se meget nøkternt på mulighetene for SAP. Til Walcher skrev han: «Folkene her er ikke bare skrekkelig likegyldige og trege, men også pinlig formelle.»¹² Denne bebreidelsen rettet seg mer mot mentaliteten og var egentlig

ikke et uttrykk for politiske motsetninger. Brandts rapport om Arbeiderpartiets landsmøte i mai 1933 var overraskende positiv, om en tenker på den nyorientering som arbeidsprogrammet innebar.¹³ Riktignok konstaterte han fraværet av en venstreopposisjon som en «sterk ulempe», han kritiserte også manglende klarhet i en rekke spørsmål, men han berømmet samtidig også «vesentlige framsteg i forhold til samlingsprogrammet» fra 1927, og understreket at partiets sentrum i stor utstrekning hadde tatt hensyn til venstrebevegelsen.

Mottakelsen av rapporten og den videre bruken av den, viste at riksledelsen i Berlin og eksiledelsen i Paris hadde høyst ulike syn på Arbeiderpartiet. SAP-avisa «Neue Front» i Paris forandret Brandts rapport dithen at utformingen av en venstreopposisjon ble framstilt som den viktigste oppgaven i DNA.¹⁴ Riksledelsen i Berlin gjenga derimot Brandts rapport uforandret i det illegale bladet «Informationen aus Politik und Wirtschaft».

Willy Brandt mellom motpolene i Norge: Erling Falk og Martin Tranmæl.

I begynnelsen av juni 1933, etter et opphold på Vestlandet, var Brandts inntrykk fortsatt i overveiende grad positive, iallfall med tanke på økonomisk støtte til SAP. Men på den annen side hadde han også fått inntrykk av at DNA ikke var overbevist når det gjaldt SAPs muligheter til å bli den samlende kraft i tysk arbeiderbevegelse.¹⁵ Når det gjaldt ham personlig, var en «meget vennlig når det gjelder personlig hjelp», men han hadde inntrykk av at nordmennene «bare meget langsomt blir

klar over at det først og fremst gjelder å komme videre med vårt arbeid i Tyskland.»

En måned senere, den 7. juni 1933, kom Jacob Walcher til Norge.¹⁶ Besøket førte til et vendepunkt i Brandts forhold til Arbeiderpartiet og til en nydefinisjon av hans politiske arbeid i Norge.

Det er tydelig at Walcher visste lite om norske forhold og at han ikke kjente til det spente forholdet mellom Arbeiderpartiet og Mot Dag. Iallfall snublet han fra den ene tabben til den neste. Da den illegale riksledelsens organisatoriske leder, Max Köhler, kort tid etter Walcher kom til Oslo, måtte han reparere Walchers tabber.¹⁷ Offisielt var Walcher Arbeiderpartiets gjest, men hans interesse gjaldt Mot Dag. Det var derfor ikke overraskende at partiets interesse for gjesten raskt fortapte seg. Walcher ville åpenbart åpne Brandts øyne når det gjaldt Arbeiderpartiet, og han sørget dessuten for at Brandt møtte Falk. Walchers strategi gikk ut på å føre Mot Dag tilbake til

Arbeiderpartiet. Der skulle motdagistene styrke venstrefløyen og erobre partiet for en kommunistisk politikk i SAPs definisjon. Köhler derimot arbeidet iherdig for å etablere gode kontakter med arbeiderbevegelsens hovedstrøm, og hadde lite til overs for «sektererne» i Mot Dag. På grunn av Walchers oppreden i Oslo, så Köhler Brandts oppgave «meget vanskeligjort».

Brandt var dermed blitt kjent med hovedretningene innen

Willy Brandt mellom Jacob Walcher, lederen for SAPs eksilstyre i Paris, og Max Köhler, den organisatoriske lederen for SAPs illegale styre i Berlin.

SAP, og han kunne danne seg et bilde av SAPs videre utvikling i tida etter at han selv hadde forlatt Tyskland. Også SAP og DNA hadde fått vite mer om hverandre. Endelig hadde Brandt gjennom sine samtaler med Walcher og Köhler kunnet danne seg et inntrykk av de to ulike oppfatningene som fantes innen SAP i «det norske spørsmålet». Fordi politikken i dette spørsmålet i siste instans måtte utformes i Norge, lå avgjørelsen hos ham. Riktignok måtte han innrømme at klimaet var blitt mer kjølig etter Walchers opphold, mens Köhlers samtaler plutselig hadde forandret det totalt — noe som også fikk umiddelbar innvirkning på hans personlige livssituasjon — men han valgte likevel Walchers vei.¹⁸ Dette skjedde få dager etter at Köhler og hele riksledelsen var blitt arrestert i Berlin. Walchers vei innebar at han «i nærest [mulig] forståelse med Mot Dag [skulle arbeide] for DNAs revolusjonering».¹⁹

Fra senhøsten 1933 kom Brandt stadig sterkere under den eksterne og interne opposisjonens innflytelse. I november overbeviste Falk ham om at de avgjørende kampene innen DNA «antakelig ville starte om få måneder» og at «en omstrukturering i retning av et nytt parti kommer opp på dagsorden». Falk rådet til at SAP skulle bryte med Arbeiderpartiet.²⁰ Med Tranmæls gamle motstander Olav Scheflo diskuterte Brandt om det var mulig å erobre Arbeiderpartiet ved å samle alle antitransmælistene.²¹

Det endelige skrittet ut i et konspirativt og fraksjonelt arbeid som var rettet mot DNA-ledelsen ble tatt ved månedsskiftet november/desember 1933, da det på Brandts initiativ ble dannet en komite som besto av ham selv, tre motdagister og to AUF-medlemmer. Til å begynne med skulle komiteen diskutere det internasjonale ungdomsarbeidet. Men en begynte også «systematisk» å forberede et organisatorisk kontaktnett «for den dagen hvor vi offisielt er ferdige med DNA».²²

Brandt gikk stadig sterkere inn for aktivt å påvirke utviklingen i Norge. Han var ikke interessert i bare å utføre riksledelsens eller eksiledelsens oppdrag. Dette ønsket om større selvstendighet var samtidig en indirekte kritikk av partiledelsen.

Brandt var kommet til den prinsipielt riktige innsikten at en verken i Berlin eller Paris visste nok om den spesifikke norske situasjonen. Overfor Berlin nektet han enhver forsiktighet, som etter hans syn bare ville ha negative følger for det videre arbeidet i Norge, Sverige og Danmark.²³ Walcher fikk høre at Brandt betraktet det som sin oppgave «for en stor del å gripe aktiv inn i diskusjonen», og ikke bare i å informere partiledelsen for så å avvente dens avgjørelse.²⁴ Skulle han «for det meste» være passiv, så ville han heller dra tilbake til Tyskland for å arbeide illegalt der.

Begynnelsen av året 1924 ble en hektisk og dramatisk tid for Brandt. Det var samtidig en periode hvor forholdet til Arbeiderpartiet ble drastisk forverret. I januar og februar dro han til Telemark, Kristiansand, Stavanger og Bergen for å koordinere AUFs venstreopposisjon foran fylkingens landsmøte.

Jo nærere Brandt samarbeidet med Mot Dag, desto mer kritisk, men også udiffersiert, ble hans stillingstaken til partiets og AUF-ledelsens nye kurs. Etter hans oppfatning fulgte partiet «stadig tydeligere og åpent» en «ren sosialdemokratisk linje».²⁵ Han mente derfor at det «vår plikt til å støtte og fremme alt som kan tjene til en sterk og bevisst opposisjons vekst i Norge.» Metodene som ble tatt i bruk for å oppnå dette målet, harmonerte dårlig med partiets takt og tone. Fra slutten av 1933 var Brandt det sentrale forbindelsesleddet mellom Mot Dag og AUF-opposisjonen.²⁶ Han var det eneste medlemmet av den nevnte opposisjonskomiteen, som var medlem i alle organisasjoner. Han var AUF-medlem gjennom laget «Frihet» og fra oktober 1933 også medlem av Mot Dag.²⁷ Foredragene han holdt utenfor Oslo om Tyskland og fascismen, ble samtidig brukt til «fraksjonsrådslagning».²⁸

Hvilken rolle spilte Brandt hos Mot Dag? Var det virkelig slik at man utelukkende «tok vare på» en emigrant? Til å begynne med var det åpenbart samtalene mellom Walcher og Brandt som hadde definert Brandts rolle. Han skulle arbeide for at

Willy Brandt var styremedlem i Mot Dag

Mot Dag kunne vende tilbake til Arbeiderpartiet.²⁹ Et ledd i dette arbeidet var å skape et positivt klima for Mot Dag innen AUF. For Walcher var dette samtidig en del av SAPs internasjonale strategi. Men på den annen side later det til at Mot Dag ble meget fort klar over at Brandt kunne brukes til organisasjonens egne formål. For en gruppe som var overbevist om å være det revolusjonære og teoretisk best skolerte element i norsk arbeiderbevegelse, kunne Studentersamfundet i lengden ikke være nok. Gruppas planer om å stifte et nytt parti,³⁰ dens internasjonale kontakter og også dens forsøk på å få et bein inn i AUF for å dirigere opposisjonen, indikerer at den søkte etter en større ramme for sin politiske virksomhet. Brandt med sine kontakter kunne i denne sammenheng brukes av motdagistene. Dessuten var en hos Mot Dag uten tvil blitt klar over at Brandt både var en usedvanlig personlighet og at han hadde en veldig arbeidskapasitet.

Det er tvilsomt om Brandt i begynnelsen var klar over hvilken rolle Mot Dag hadde tiltenkt ham i gruppas egen politiske kalkyle, og om han ante de konsekvensene hans politiske engasjement kunne få.

Brandts entré hos Mot Dag skjedde på et medlemsmøte 17. november 1933 med en rapport fra de svenske ungkommunistenes kongress.³¹ Det er ikke mulig å fastslå nøyaktig når han ble styremedlem hos Mot Dag. I protokollene nevnes han fra 29. juni 1934 regelmessig som styremedlem, men det er mulig at han satt i styret helt fra februar 1934.³² Hans engasjement hos Mot Dag skal her bare skisseres: Han ble organisasjonens forretningsfører,³³ dessuten som nevnt styremedlem, dessuten medlem av en hjelpekomité for Tyskland,³⁴ medlem av det internasjonale utvalget,³⁵ styremedlem i Fram forlag³⁶ og medlem i et utvalg for arbeidet blant realskoleelevene.³⁷ En del av utvalgene arbeidet riktignok bare sporadisk, men likevel viser dette at han ikke bare var et vanlig medlem, men at han tvertimot tilhørte den ledende indre kjernen i gruppa. Hans arbeid overskred langt det Arbeiderpartiet kunne tillate for et parti- og AUF-medlem.

AUFs manifest var «uten overdrivelse 50 — 80 % fascistisk»

Brandts daglige kontakt med Mot Dag bidro til at han fort fikk innblikk i foreningens politikk, arbeidsmetoder og holdninger. I motsetning til mange norske medlemmer satt han ikke «foran Falks føtter som disiplene i en middelalderorden»,³⁸ men opptrådte selvstendig overfor Falk og andre eldre motdagister. De få Mot-Dag-protokollene som sier noe om debattenes innhold, viser en selvstendig Brandt.³⁹

Det later til at han på et tidlig tidspunkt ble klar over Mot Dags svake punkter. Han hadde hele tida inntrykk av⁴⁰ at Mot Dags isolerte stilling ikke bare kunne tilskrives Arbeiderpartiets effektive mottiltak, men også kunne skyldes gruppas elitepreg. Denne isolasjonen fra arbeiderbevegelsens hovedstrøm og den manglende kontakten med arbeiderklassen, ble våren 1935 sammen med andre innvendinger som kom underveis, hovedgrunnen til hans brudd med gruppa.

I tida fram til AUFs landsmøte medio mai 1934 var han inne i en periode hvor slagord, fraser og overdrivelser avløser de tidligere politiske analysene. Han oppdaget «kapitulasjonstendenser» i DNA og mente at «nesten alle små og store pamper» var overbevist om «at fascismen regjerer neste år i Norge».⁴¹ Hos «folk av Finn Moes type» fant han ut at de «bærer den fascistiske ideologien inn i bevegelsen.»⁴² Om manifestutkastet til AUFs landsmøte erklærte han at det «uten overdrivelse var 50—80% fascistisk.»⁴³ Det må tilføyes at han ikke sto alene med denne dommen. Ordvalget var ikke uvanlig i opposisjonelle AUF-kretser.

Det ble fort klart på landsmøtet at opposisjonen var i mindretall. Et forslag om å innby Brandt som gjest og å gi ham talerrett, ble nedstemt. Når fylkingens ledelse likevel var nødt til å komme med innrømmelser, viste dette at det virkelig fantes en opposisjon av betydning. Men mange var ikke villige til å akseptere de metodene Brandt og Mot Dag hadde tatt i bruk. I et brev til Walcher var Brandt likevel fornøyd med kongressens resultat. Han mente at «Tranmæl-sentralen hadde lidt sitt største nederlag siden 1925.»⁴⁴ Men trass i optimistiske ordlag i en Skandinavien-Korrespondenz⁴⁵ måtte han innrømme

Arbeiderpartiets ledelse duger «bare til fraser, ikke til det virkelige framstøt»

at målet ikke var nådd, og at han selv befant seg i en prekær situasjon. Til Walcher beskrev han problemet slik: «Det avgjørende spørsmålet er nå: Er det viktigere å holde kontakt med Mot Dag — selv om jeg risikerer snart å bli kastet ut av DNA (noe som ville bety en avgjørende svekkelse av fraksjonens ledelse), eller skal jeg konsentrere meg helt om arbeidet innen DNA?»⁴⁶

Men Walcher hadde ikke noe råd. Det eneste han hadde å si var: For å kunne avgjøre om en midlertidig distansering fra Mot Dag var opportunt, måtte en kjenne situasjonen «meget nøyaktig».⁴⁷ Brandt var altså nødt til å tenke nøye gjennom situasjonen og så treffe avgjørelsen selv.

Han begynte igjen å se nøkternt på Mot Dag. Hans opprinnelige skepsis mot gruppas arrogante holdning meldte seg på ny, han så klarere Arbeiderpartiets innvendinger mot den, og han ble klar over at et nytt revolusjonært parti måtte ha sitt utspring i arbeiderbevegelsens masseorganisasjoner, ikke i en randgruppe som Mot Dag.⁴⁸ Men han var enda ikke kommet dithen at han trakk organisatoriske konsekvenser av denne kritikken. Han så fortsatt med stor skepsis på Arbeiderpartiet. Partiledelsen dugde etter hans oppfatning «bare til fraser, men ikke til virkelige framstøt.»⁴⁹

I brevene framhevet han uroen på grunnplanet i kontrast til ledelsens passivitet. Misnøyen lot seg heller ikke overse. Tydeligst kom den fram foran LO-kongressen i 1934 og i forbindelse med debatten om det internasjonale faglige samarbeidet. Men misnøyen hadde ingen klar adresse og det manglet et samlende alternativ. Mot Dag hadde forgjeves prøvd å få fotfeste i den radikale delen av ungdomsbevegelsen. Gruppen hadde mislykkes i forsøket på å få varige kontakter med opposisjonelle faglige tillitsmenn. Og den hadde heller ikke lyktes i å bygge en landsomfattende organisasjon, kanskje til og med et nytt parti. Gruppen forble isolert og Arbeiderpartiet var nesten enerådende. Partiopposisjonen var uensartet og uten ledelse. Likevel trodde Brandt også etter AUFs landsmøte at det var mulig å radikaliserer den norske arbeiderbevegelsen. LO-kongressen i

november 1934 ga ham et nytt håp på «en revolusjonær nydanning». ⁵⁰

Håpet holdt seg ikke lenge. ⁵¹ Det var i grunnen også et håp uten forankring i virkeligheten. Allerede valget av det nye sekretariatet kunne ha gjort det klart for ham at den gamle politikken fortsatte med nye ledere. Trass i at han måtte innse at håpet brast og at det ikke kom til et nytt oppsving, fikk LO-

«Det grunnleggende elementet er, at Mot Dag isolerer seg bevisst. Det viste seg tydeligst under en diskusjon, som jeg førte i slutten av siste året i studentergruppa. Der ble det helt entydig sagt at en føler seg som en slags intellektuell avantgarde. Av dette følger at umodne studenter seg ned på «dumme» arbeidere. Og av dette følger igjen at Mot Dag virkelig er forhatt i de brede lag av arbeiderklassen.

Vår feil ligger ikke i vår opptreden vis-à-vis Mot Dag i den nåværende situasjon, men vår feil er at vi i det hele tatt har innlatt oss med denne gruppa.

Utdrag av et brev fra Willy Brandt til SAPs partiledelse, 18.5.1935

kongressen ham på nye tanker, og han begynte å se på nytt på sine kontakter med Mot Dag.

På et møte i den utvidede utenlandsledelsen i Paris i februar 1935 framla Brandt for første gang en omfattende kritikk av SAPs samarbeidspartner Mot Dag. For de fleste tilstedeværende må dette ha kommet som en overraskelse. Han understreket, som tidligere, Mot Dags manglende innflytelse innen arbeiderbevegelsen, for så å tilføye: «Det arrogante standpunktet, viljen til å være arbeiderbevegelsens 'skolemester', blir avvist av partiets sunne opposisjonelle elementer. Derfor er det nødvendig å distansere seg fra dem og å vende ansiktet mot arbeiderne, mot DNA-opposisjonen.» ⁵³ Det lyktes Brandt å overbevise utenlandsledelsen om den nye linjen. Men det var ikke lett å få godtatt distanseringen. En rekke av SAPs eksil-

grupper kom i de følgende måneder med skarp kritikk.⁵⁴ Også Walcher fikk sine tvil og mente at Brandt hadde vært for «steil» i sin framgangsmåte.⁵⁵ Grunnen til denne skepsisen var tydelig: SAP fryktet at de svenske Kilbom-kommunistene ville stille seg internasjonalt på Mot Dags side.

Brandts brudd med Mot Dag var avsluttet våren 1935. Bruddet innebar at han innstilte fraksjonsvirksomheten i Arbeiderpartiet, men ikke at han innstilte sin kritikk av partiets politikk. Forholdet til Arbeiderpartiet forandret seg først i positiv retning etter at han kom fra Spania sommeren 1937.

Kort sammenfattet: Brandt var den av emigrantene som engasjerte seg sterkest innen den norske arbeiderbevegelsen. Hans kritikk av Arbeiderpartiet og hans intime samarbeid med Mot Dag var blitt programmert av Walcher og ble bestemt av SAPs internasjonale interesser. Brandt hadde riktignok på et tidlig tidspunkt påpekt at SAPs politikk for Norge måtte utformes i Norge og med nøye kjenneskap til den norske situasjonen. Denne erkjennelsen fikk gjennomslag våren og sommeren 1935. Brandt var dengang bare 21 år og distanseringen fra Mot Dag var samtidig en frigjøring fra de eldre og erfarne politikerne Walcher og Falk.

Brandts fraksjonelle engasjement skapte både et positivt og et negativt bilde av politiske emigranter i Norge. Enda i 1937 måtte SAP-gruppa i Oslo kjempe mot «arven» fra de første åra. I den rapport fra gruppa heter det:

«DNA-ledelsen er mistroisk mot oss og mot flertallet av emigrantene. Vårt arbeid blir på ingen måte offisielt fremmet, antakelig spesielt på grunn av erfaringene fra 1934, da Willy eksponerte seg i den norske bevegelsen.»⁵⁶

Selv 50 år senere var irritasjonen over de unge tyske emigrantene som ville lære nordmennene den «riktige vei til sosialismen» ikke helt forsvunnet.⁵⁷

Omvendt ble Arbeiderpartiet først etter hvert klar over at det fantes én overordnet oppgave for Brandt, nemlig kampen mot fascismen. Brandt kunne, for å låne Hans Georg

Lehmanns ord, «bare forstås som menneske, hvis han samtidig ble forstått som antifascist.»⁵⁸ Hans fraksjonsmakeri var ikke et mål i seg selv, men — slik han så det — et forsøk på å hindre at det tyske nederlaget gjentok seg i Norge.

Brandts og SAPs forhold til Arbeiderpartiet var altså på ingen måte så harmonisk som det er framstilt i den historiske litteraturen, og forholdet til *Mot Dag* var heller ikke bare av humanitær art, som Trygve Bull skriver.

Samtidig må det understrekes at Brandt og hans SAP-gruppe også ga et positivt bilde: De var ikke som «nederlagets menn». De førte ikke endeløse diskusjoner, men de var unge antifascister som også var villige til å ofte sitt eget liv. Brandts illegale opphold i Berlin i 1936 vitner om det. Når alt kommer til alt, overbeviste denne innsatsviljen mer enn et fraksjonelt engasjement.

NOTER

Forkortelser som er brukt i fotnotene:

ARBAK = Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo; AsD = Archiv der sozialen Demokratie Bonn/Friedrich Ebert Stiftung; W-B-A = Willy Brandt-Depositem i: Archiv der sozialen Demokratie
AZ = SAPs eksillemning i Paris; PL = SAPs illegale partistyre i Berlin
Ibid. = sammesteds

- 1 Terence Prittie, *Willy Brandt. Biographie*, Frankfurt/M. 1973, s. 48 ff.
- 2 Hans-Ludwig Beelte, «Exilpublizistik in Skandinavien», i: Hanno Hardt et al., *Presse im Exil*, München/New York/London/Paris 1979, s. 275
- 3 Jörg Bremer, *Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP). Untergrund und Exil 1933—1945*, Frankfurt/New York 1978, s. 122
- 4 Hans Georg Lehmann, *In Acht und Bann*, München 1976, s. 127, 100
- 5 Arbeidernes Ungdomsfylking, *Protokoll over forhandlingene ved landsmøtet i Oslo 11te—13de mai 1934*, Oslo u.å., s. 5 ff.
- 6 Trygve Bull, *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1968, s. 266
- 7 Trond Hegna, *Min versjon*, Oslo 1983, s. 213
- 8 AsD, W-B-A, Schriftgut aus der Emigrationszeit (ohne Korr.) 1937—1939: Bericht über die Gruppenversammlung der O. Gruppe, 5.1.1937
- 9 Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, kommentarene fra SAP-gruppene AdM [= Praha], Paris og København, kommentar fra IKD-gruppa Paris, 7.11.1933 og korrespondansen Walcher—Trotskij, august og oktober 1933
- 10 Willy Brandt, *Links und frei*, Hamburg 1982, s. 76
- 11 AsD, W-B-A, brev Walcher—Brandt, 23.8.1933
- 12 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 25.5.1933
- 13 ARBAK, SAP-arkiv, Skandinavien-Korrespondenz, 30.5.1933; *Informationen aus Politik und Wirtschaft*, Nr. 11, 13.6.1933

- 14 Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 8.8.1933
- 15 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 6.6.1933
- 16 Cfr. ARBAK, SAP-arkiv, Walchers fortrolige rapporter om Norges-oppholdet, 15.7.1933 og 21.7.1933
- 17 ARBAK, SAP-arkiv, brev Köhler—Walcher, 16.8.1933
- 18 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 31.8.1933
- 19 ARBAK, SAP-arkiv, brev Walcher—Trotskij, 4.9.1933
- 20 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 21.11.1933
- 21 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 5.12.1933
- 22 Ibid. De øvrige medlemmene var Aake Anker Ordning, Klaus Sunnanå og Carl Viggo Lange fra Mot Dag, Jul. Kvale fra Sosialistisk Bondeungdomslag og Birger Aamodt (formann i Jern og metalls stedlige styre i Oslo).
- 23 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—PL [= illegalt SAP-styre i Berlin], 7.11.1933
- 24 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 16.11.1933
- 25 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 2.2.1934
- 26 Ibid.
- 27 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, boks 2: Medlemsliste 1934
- 28 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 2.2.1934
- 29 ARBAK, SAP-arkiv, brev Walcher-Brandt, 11.9.1933; cfr. også Bericht für die Auslandszentralstelle über die Besprechungen mit den MotDag-Genossen 2.—8. September [1933] in Minnesund
- 30 Etter at Mot Dag brøt med NKP i 1928, begynte organisasjonen å bygge opp en rekke kontakter utenfor Oslo. Særlig NKP fryktet at disse skulle danne spiren til et høyrekommunistisk parti i Norge. I 1932 understreket Mot Dags utsending på Kilbom-kommunistenes landsmøte nødvendighetene av et nytt kommunistisk parti (cfr. ARBAK, Mot-Dag-arkiv, boks 8: Brev Falk—Gleditsch, 24.5.1932). Også AUF-sentralstyret antok at Mot Dag planla et nytt parti og fryktet at opposisjonelle AUFere ville slutte seg til dette nye partiet; cfr. Dagsorden for Arbeidernes Ungdomsfylkings landsmøte i Oslo 11—13 mai 1934, s. 34
- 31 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat nr. 14 medlemsmøte, 17.11.1933
- 32 ARBAK, SAP-arkiv, Protokoll der [SAP-]Konferenz vom 4.—9. März 1934 in Paris, s. 173
- 33 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat nr. 23 styremøte 21.6.1934
- 34 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat nr. 24 styremøte 29.6.1934
- 35 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat styremøte 31.8.1934
- 36 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat styremøte 7.9.1934
- 37 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat styremøte 4.1.1935
- 38 Willy Brandt, *Mein Weg nach Berlin*, München 1960, s. 73
- 39 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Referat medlemsmøte 12.10.1934; Referat medlemsmøte 9.11.[1934]
- 40 ARBAK, SAP-arkiv, Willy Brandt, Einige Bemerkungen zur Diskussion über die Norwegische Arbeiterpartei, 6.10.1933; Protokoll der Sitzung der erweiterten A-Z., s. 26
- 41 ARBAK, SAP-arkiv, Zur Situation in der NAP [brev Brandt — AZ, 11.4.1934]
- 42 Ibid.
- 43 ARBAK, Mot-Dag-arkiv, Protokoll medlemsmøte 20.4.1934
- 44 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 14.5.1934
- 45 ARBAK, SAP-arkiv, Skandinavien-Korrespondenz, Mitte Mai 1934
- 46 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 14.5.1934
- 47 ARBAK, SAP-arkiv, brev Walcher—Brandt, 19.5.1934

-
- 48 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 27.5.1934
 - 49 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 29.1.1935
 - 50 ARBAK, SAP-arkiv, Norwegen-Korrespondenz, Ende Dezember 1934
 - 51 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 29.1.1935
 - 52 ARBAK, SAP-arkiv, brev Brandt—Walcher, 9.12.1934
 - 53 ARBAK, SAP-arkiv, Protokoll der Sitzung der erweiterten A-Z., s. 26
 - 54 ARBAK, SAP-arkiv, Konferenz der skandinavischen Auslandsgruppen in Stockholm (21./22.4.[1935])
 - 55 ARBAK, SAP-arkiv, brev Walcher—Brandt, 7.5.1935
 - 56 som note 8
 - 57 Samtale med Einar Gerhardsen, 9.10.1984
 - 58 Lehmann, op.cit., s. 96

«Fascismen begynner ikke når Hitler kommer, den har alt begynt», erklærte den tyske kommunistlederen Ernst Thälmann i 1930 — enda mens sosialdemokratene satt i regjeringen. Med parolen «Etter Hitler kommer vi!» bagatelliserte de også i 1933 nazistenes maktovertakelse. Den sosialdemokratiske fagbevegelsen oppfordret sine medlemmer til å delta i nazistenes 1. mai-demonstrasjoner i 1933. Dagen etter ble fagbevegelsen knust.

Nazistenes terror gikk i første omgang verst ut over de to store arbeiderpartiene. Deres medlemmer ble torturert og kastet i konsentrasjonsleier. Mange måtte flykte til utlandet. De dannet hovedtyngden i den politiske emigrasjonen. Hvilke muligheter fikk de til å overleve og arbeide politisk i emigrasjonsland som Frankrike, Tsjekkoslovakia og Sovjetunionen? Hermann Webers artikkel gir oss mulighet til å vurdere Norges flyktningepolitikk i kontrast til andre lands praksis.

Hermann Weber

Tyske sosialdemokrater og kommunister i eksil

Om emigrasjonens årsaker og omfang

Nasjonalsosialistenes terror etter Hitlers maktovertagelse i januar 1933 drev omkring en halv million mennesker på flukt fra Tyskland. Det store flertallet av dem som forlot landet var jøder som på denne måten forsøkte å unngå å bli utryddet.

Fram til krigens slutt flyktet omkring 30 000 politiske motstandere av Hitler-regimet til utlandet, altså i eksil. I tillegg var det våren 1939 omkring 300 000 nazi-motstandere i tyske fengsler, tukthus og konsentrasjonsleirer.

Eksil: Med ansikt mot Tyskland

Årsaken til den anti-fascistiske emigrasjonen var forfølgelsen av politiske motstandere i Hitler-Tyskland. Kommuniste, sosialister og demokrater flyktet til utlandet for å unngå å bli arrestert av diktaturet. Her skal vi bare se på to av de politiske eksilgruppene, nemlig sosialdemokratene, organisert i Tysklands sosialdemokratiske Parti (SPD), og kommunistene i Tysklands kommunistiske Parti (KPD). Men for å kunne forstå de to arbeiderpartienes emigrasjonstilværelse (de små sosialistiske gruppene behandles i en annen artikkel), må vi også ha et videre perspektiv. Såvel partienes begrepsforestillinger som deres organisatoriske forutsetninger må trekkes inn.

Etter revolusjonen i 1918 fikk Tyskland med Weimar-republikken et demokrati som med sin liberale forfatning garanterte både menneskerettigheter og politisk virksomhet. De 14 åra med denne republikken viste riktig nok at det nye tyske demokratiet ikke var stabilt. Store befolkningsgrupper avviste den nye staten som hadde sitt grunnlag i en halv hjertet revolusjon, som i sin tur var vokst fram av nederlaget i krigen.

* Artikkelen er en bearbejdet og oversatt versjon av innlegget på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987.

Høyre-kreftene lengtet tilbake til keiserrikets «orden», og sørget over det forgangne «Stor»-Tyskland. Staten ble holdt oppe bare av de politiske partiene i midten, som foruten det sosialdemokratiske flertallspartiet omfattet det liberale tyske demokratiske parti samt — med visse begrensninger — det katolske sentrumpartiet. Denne Weimar-koalisjonen mistet imidlertid hurtig flertallet.

Sosialdemokratiet var blitt splittet under krigen. På grunn av flertallets tilslutning til forsvaret av «das Vaterland» hadde en fløy gått ut av SPD og i 1917 dannet Tysklands Uavhengige sosialdemokratiske Parti (USPD). USPD vokste etter revolusjonen til et stort masseparti, men falt sammen på slutten av 1920. Partiets venstrefløy gikk til det svake KPD, som dermed ble et sterkt, radikalt kommunistisk parti. Under republikkens kritiske periode fram til 1923 sto SPD og KPD fiendtlig overfor hverandre. SPD var det partiet som sterkest identifiserte seg med Weimar-republikken, mens KPD ville opprette sovjetmakt gjennom en revolusjon i Tyskland. I virkeligheten viste allerede det høyre-radikale Kapp-kuppet i 1920 at hovedtrusselen mot Weimar-demokratiet sto til høyre.

Etter en fase med stabilisering fra 1924 til 1928, brakte den økonomiske verdenskrise fra 1929 republikken i fare. Makten lå nå hos regjeringen utpekt av den høyreorienterte rikspresidenten Hindenburg. I 1930 oppnådde Hitlers NSDAP stor suksess ved valget og ble i 1932 Tysklands største parti foran SPD. Da Hindenburg utnevnte Hitler til rikskansler 30. januar 1933, betydde det slutten for republikken. Nå begynte de politiske forfølgelsene som tvang mange til å emigrere.

De sosialdemokrater, kommunister og fagforeningsfolk som emigrerte var innstilt på å videreføre kampen mot Hitler fra utlandet. De politiske — og særlig de sosialdemokratiske og de kommunistiske — eksilgruppene skilte seg derfor klart fra de øvrige emigrantene. Emigrasjonen var ikke bare en flukt fra terrorregimet, men en bevisst videreføring av den organiserte motstanden utenfra.

SPD- og KPD-emigrantenes virksomhet var rettet mot

Tyskland. Forsåvidt er tittelen på boka til Matthias og Link¹ svært treffende: «Med ansikt mot Tyskland». For de fleste sosialdemokrater og kommunister betydde emigrasjonen fra Tyskland etter 1933 med andre ord ikke bare en flukt fra forfølgelse, men også en forpliktelse om å fortsette kampen mot Hitler-regimet «utenfra».

De enkelte emigranter flyktet på grunn av trusselen fra det nasjonalsosialistiske voldsherrredømmet. Straks etter makt-overtakelsen forfulgte nazistene alle motstandere som før 1933 hadde kjempet aktivt mot NSDAP, SA og SS. Dette var i første rekke sosialister og kommunister, og de ble nå jaget som fiender av Hitler-regimet. Mange partiledere og funksjonærer som var i fare flyktet derfor allerede i februar fra trusselen om å bli satt fast av politiet eller «hjelpepolitiet», SA. Denne emigrasjonen til utlandet skjøt fart umiddelbart etter riksdagsbrannen. En stadig større gruppe av personer kom i såkalt «Schutzhaft» og mange av disse NS-motstanderne forlot også Tyskland straks de ble løslatt fra konsentrasjonsleire i 1933 og 1934.

Ved siden av denne spontane flukten organiserte begge partier fra sommeren 1933 selv illegal utreise for sine kadre. For det første ville de beskytte ledere og funksjonærer som var utsatt og særlig truet. Men for det andre trengte de å bygge opp en infrastruktur i utlandet for å kunne samordne og lede motstandsarbeidet utenfra.

Stabiliseringen av NS-regimet, skjerpingen av diktaturet i 1933 og 1934, utbyggingen av overvåkingsstaten, samt perfektioneringen av Gestapo og dets angiversystem, gjorde det illegale motstandsarbeidet i Tyskland stadig vanskeligere. Stadig flere tillitsvalgte som var kjent og ettersøkt av politiet, så seg tvunget til å emigrere. På denne bakgrunn befant det seg allerede i 1935 omkring 5000—6000 sosialdemokrater og 6000—8000 kommunister som flyktninger i eksil. Tusener fulgte i åra etter.²

KPD og SPD knuses

Det første partiet som ble smadret av Hitler-regjeringen etter riksdagsbrannen, var KPD. Allerede brannnatta (fra 27.—28. februar 1933) ble tusener av kommunistiske funksjonærer arrestert, bl.a. partiledere og riksdagsmedlemmer. KPD hadde riktig nok praktisert illegalitet siden 1930. Men partiets undervurdering av NSDAP hadde ført til feilaktige forestillinger om det forbud som var i vente. Verken partiets ledere eller medlemmer var forberedt på nazistenes brutale terror.³ KPDs organisasjon var faktisk knust våren 1933, og måtte derfor gjenreises i illegalitet.

I forskningskretser er det allment akseptert at den raskt økende NS-terroren etter januar 1933 i første rekke rettet seg mot KPD. Forfølgelsen rammet kommunistene med full brutalitet. Og dette skjedde straks i 1933, på en tid da det brune diktaturet ennå holdt seg avventende overfor såvel borgerlige og konservative som kirkelige kretser.

KPD antok feilaktig at Hitler-diktaturet hurtig ville bryte sammen. Derfor mente partiet at illegaliteten ikke ville vare altfor lenge, og satte alle disponible krefter inn i motstandskampen. Emigrasjon ble i første omgang ansett som et unntak. Som Beatrix Herlemann har påvist⁴, ga den kommunistiske ledelsen i løpet av 1933 ordre til tallrike emigranter om å vende tilbake til illegalt arbeid i Tyskland.

KPD gikk så langt som til å vedta at alle kommunistiske emigranter som var truet av mindre enn fem års tukthus skulle sendes tilbake til Tyskland. Først da det ble klart hvor sterkt Gestapos arrestasjonsbølger svekket den illegale kampen, endret KPD holdning. Da enkelte medlemmer av politbyrået gikk i eksil i mai 1933, fikk emigrasjonen en selvstendig og livsviktig betydning for den kommunistiske bevegelsen.

Den sosialdemokratiske ledelsen var i første omgang i splid med seg selv. Det partistyret som var valgt i april 1933, besluttet på sitt siste møte 4. mai 1933 å sende enkelte SPD-ledere til utlandet for å organisere et sted å arbeide. Men Berlin skulle

fortsatt være sete for partiledelsen. Under trykket fra omstendighetene ble det så, etter flere måneders usikkerhet og resignasjon tatt et første skritt til aktivt å lede motstanden utenfra. Likevel var det meningsforskjeller blant SPD-lederne, helt fram til det endelige forbudet mot partiet den 22. juni 1933. Gjennom en forsiktig taktikk — ja, til og med en tilpasningspolitikk — håpet en gruppe partiledere rundt Paul Löbe på fortsatt legale arbeidsmuligheter for SPD.⁵

Forbudet mot SPD førte til klare fronter. Fra nå av fikk eksilet en avgjørende vekt også for dette partiet. Da var alt et stort antall sosialdemokrater flyktet fra nazistenes terror til utlandet. Samtidig må vi gå ut fra at blant de 20 000 konsentrasjonsleirfangene i året 1933 var 10—20 prosent sosialdemokrater.

Både SPD og KPD var store tyske massepartier, som helt til Weimar-republikkens slutt hadde betydelig velger- og medlemstilslutning. 7,2 millioner velgere stemte på det sosialdemokratiske partiet den 6. november 1932, og 7,1 millioner den 5. mars 1933. SPD hadde mot slutten av 1932 stadig nesten en million medlemmer fordelt på knapt 10 000 lokalforeninger. En stor del av medlemmene hadde tillitsverv for partiet. De kjempet mot NSDAP, og var dermed særlig utsatt etter at Hitler var blitt rikskansler. Den frie fagbevegelsen med over 3,5 millioner medlemmer (i 1932) sto SPD nært, på linje med en hel rekke andre politiske, kulturelle og sportslige arbeiderorganisasjoner.

Også kommunistene hadde på slutten av Weimar-republikken utviklet seg til å bli et sterkt parti. KPD fikk den 6. november 1932 knapt 6 millioner stemmer og den 5. mars 1933 stadig 4,8 millioner, trass i forfølgelsen. Omkring 300 000 medlemmer var da organisert i det kommunistiske partiet. Av disse hadde 100 000 tillitsverv.

Såvel omfanget av den illegale motstandskampen i Tyskland som den voksende emigrasjonen fra 1933 og i åra som fulgte, må ses på bakgrunn av dette store antallet tilhengere og medlemmer.

Kommunistene kalte alle sine motstandere for «fascister», og undervurderte på denne måten Hitler.

Partienes virkelighetsforståelse

Den politiske forståelsen i de to arbeiderpartiene i 1932 og 1933 hadde også betydning for emigrasjonen og den illegale motstandskampen.

Til emigrasjonens årsaker i videste forstand må vi regne den kjensgjerning at Hitler i det hele tatt kom til makten i Tyskland og opprettet sitt terrorregime. Mange har i ettertid vært av den mening at en enhet i arbeiderklassen, det vil si et forbund mellom SPD og KPD, hadde kunnet hindre NSDAPs maktovertagelse og fascismens ulykke for Tyskland og Europa. Nyere forskning stiller seg skeptisk til denne tesen. Alt i 1932 var det nok for sent å stoppe Hitlers vei mot makten.

Det er likevel interessant å spørre om hvorfor et slikt forbund ikke kom i stand. Hatet mellom sosialdemokrater og kommunister som hadde bestått siden 1919 var utvilsomt en viktig hindring for en felles kamp. Likevel hadde det vel vært mulig å overvinne hatet da de sto ansikt til ansikt med den felles trusselen. Historieskrivningen i DDR gir SPD hovedskylden for at det ikke kom i stand noen «enhetsfront», selv om det også innrømmes at KPD begikk feil. Det er en sterkt utbredt, men likefullt feilaktig, oppfatning at det aktive antifascistiske KPD ledet kampen mot Hitler, mens SPD sviktet kampen. I følge denne oppfatningen hadde SPD med sin orientering mot «det minste ondets» politikk, «størst skyld» i NSDAPs framvekst. KPD var i virkeligheten verken den eneste konsekvente motstander av Hitler-fascismen eller en konsekvent forkjemper for enhetsfront med SPD. Tvert om, KPDs strategi rettet seg — i samsvar med direktivene fra den Kommunistiske Internasjonale — mot Weimar-republikken og SPD. Fra 1929 gikk KPD som seksjon av Komintern, inn for en ultra venstre linje. Partiet bekjempet sosialdemokratiet som den «sosialfascistiske» hovdfienden og slo fast at situasjonen i Tyskland var revolusjonær.⁶ Ledelsen sto fast på denne politikken selv om det på grunnplanet førte til forbitrete og

Sosialdemokratiet var ikke voksent for nazistenes massive angrep og demagogiske metoder.

ofte blodige konfrontasjoner mellom kommunister og nazister.

Til tross for sin daglige innsats mot NSDAP og SA, forhindret KPDs skjebnesvangre strategi partiet fra en effektiv forståelse av kampen mot Hitler. Partiet angrep alle sine motstandere for «fascister», og undervurderte på denne måten Hitler. Men denne farlige feilbedømmelsen av NSDAP var ingen nødvendig konsekvens av den kommunistiske ideologien. Det viser KPD-opposisjonens realistiske vurdering av fascismen. Feilbedømmelsen var derimot et resultat av bindinger til Komintern, som umuliggjorde en KPD-politikk tilpasset situasjonen i Tyskland.

Også SPD undervurderte nazistene. Etter NSDAPs nederlag i riksdagsvalgene i november 1932 håpet SPD at den fascistiske faren var over. Dette var bare noen få måneder før Hitler ble utnevnt til rikskansler. Etter å ha gått ut av regjeringen i 1930 begrenset sosialdemokratiet seg til det såkalte «minste ondets» politikk. Det vil si, SPD forsøkte å stoppe Hitler ved å tolerere regjeringen Brüning. Dermed hadde partiet ikke lenger noen innflytelse på regjeringens politikk, men ble likevel i vide kretser gjort ansvarlig for denne politikken.

Som republikansk og statsbærende parti forsøkte SPD å redde demokratiet ved hjelp av organisasjoner som Riksbanneret og Jernfronten. Dermed ble partiet identifisert med republikkens svakheter og havnet i en stadig vanskeligere situasjon. Sosialdemokratiet var ikke voksent for nazistenes massive angrep og demagogiske metoder. Også etter Papens statskupp mot den sosialdemokratiske regjeringen i Preussen den 20. juli 1932, holdt partiet fast ved sin defensive og legalistiske innstilling. Denne holdningen provoserte fram motsetninger særlig til yngre tilhengere og medlemmer. SPD befant seg dessuten i en «to-frontskrig». Partiet følte seg truet også av kommunistene, som etter 1930 tappet SPD for tallrike velgere i konkurransen om arbeiderbefolkningen. Likevel var SPD det eneste tyske parti som like til det siste opptrådte mot nazistene ut fra

Hitler seiret fordi arbeiderbevegelsens tradisjonelle fiender sluttet opp om ham. Bevegelsens egne feilgrep er annenrangs i forhold til dette.

et republikansk-demokratisk standpunkt og som forsvarte Weimar-republikken.

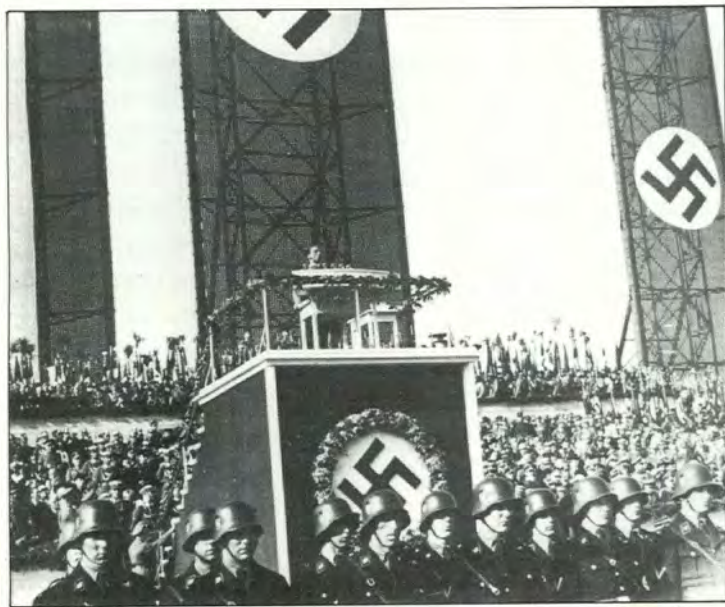
Hitlers maktovertakelse lammet partiledelsen. Den holdt seg uvirksom og konsentrerte seg deretter om riksdagsvalgkampen i mars 1933. SPD ga riktignok et modig signal i riksdagen den 24. mars 1933, da Otto Wels holdt sin velkjente, uredde tale mot NSDAP. Den sosialdemokratiske riksdagsfraksjonen var alene om å stemme mot Hitlers fullmaktslov. KPD var allerede forbudt, og 26 av de 120 SPD-representantene var alt arrestert eller i eksil⁷.

Likevel feilvurderte fortsatt SPD det totalitære Hitlerdiktaturet som holdt på å etablere seg. I første omgang trodde partiet at det var i samme situasjon som under «sosialistlovene» i keiserriket. Da ble SPD tvunget i illegalitet, men makttet likevel å bevare organisasjonen og øke oppslutningen. Partiet kunne ikke forestille seg Hitler-fascismens brutale terror. Som alle andre av nazistenes motstandere, var SPD dessuten av den feilaktige oppfatning at Hitler raskt ville skape økonomisk kaos, og at demokratiet dermed ville bli gjenopprettet. Dette førte til en avventende holdning. Forvirringen blant partilederne fikk i mai farlige virkninger på grunnplanet. Tallrike lokale foreninger oppløste seg selv, og mange medlemmer forlot partiet⁸.

Den frie fagbevegelsens vurdering av den tyske fascismen var enda mer naiv. Den vaklet i sin holdning til NSDAPs maktovertakelse. Fagbevegelsen håpet å kunne fortsette sitt legale arbeid ved å tilpasse seg Hitlers regjering. Fagforeningene oppfordret til og med til deltakelse i de offisielle demonstrasjonene 1. mai, men ble forbudt den 2. mai.⁹

Naturligvis må det fastholdes at Hitler i første rekke seiret fordi han fikk oppslutning hos arbeiderbevegelsens tradisjonelle fiender. De konservative gruppene og de såkalte elitene støttet ham. Arbeiderbevegelsens feilgrep var annenrangs i forhold til dette.

Trass i Hitlers seier, og trass i SAs terror, endret ikke kommunistene i 1933 sin tidligere linje. Så lenge partiet var en lojal

Nazistene misbrakte arbeiderbevegelsens kampdag og laget sitt opplegg for 1. mai 1933. Den tyske LO deltok i arrangementet — og ble dagen etter knust og forbudt.

seksjon av Komintern måtte det holde fast på ultra venstreposisjonen. Til ut i 1934 sto derfor KPD-ledelsen fast på en politikk som skulle vise seg å være katastrofal for de tyske kommunistene¹⁰.

For det første utviklet sentralkomiteen tesen om at Hitlers maktøvertakelse ikke betydde noe nederlag for arbeiderbeve-

gelsen. Den talte om en «ordnet tilbaketog», trass i at KPD var hardest rammet og en rekke av partiets ledere og tillitsvalgte arrestert.

For det andre betvilte KPD stabiliteten av systemet i Hitler-Tyskland. Kommunistene undervurderte fortsatt nasjonalsocialismen. De talte fortsatt om fascismens «krise», og gikk stadig like illusorisk ut fra at Hitler-diktaturet bare ville få kort levetid.

For det tredje sluttet partiet av dette at det slett ikke behøvde å endre sin grunnlinje, dvs. ultra venstre-politikken. KPD fortsatte dermed å propagandere for revolusjon og kamp for et «Sovjettyskland» ved en «væpnet oppstand», som det i 1934 ennå satte som aktuelt mål.¹¹

For det fjerde holdt partiet fremdeles fast på sin fiendtlige holdning til sosialdemokratene og fagbevegelsen. På slutten av 1933 karakteriserte Wilhelm Pieck fortsatt sosialdemokratiet som borgerskapets «sosiale hovedstøtte», trass i at forfølgelsen av sosialdemokrater forlengst var begynt. Tilbudene om enhetsfront innskrenket seg til oppfordringer til enkelte sosialdemokratiske grupper om å samarbeide med KPD.

For det femte regnet KPD med at det kunne overføre sine masseorganisasjoner til illegaliteten og holde fast ved de gamle kampformene. Den kommunistiske motstanden kom dermed inn i en konflikt mellom to prinsippielt uforenlige mål som den likevel etterstrebet samtidig: På den ene siden gjaldt det utad å demonstrere motstand og masseaktivitet, på den andre siden måtte motstanden på grunn av forfølgelsen føres illegalt og være konspirativ. Denne motsigelsen kunne ikke KPD løse, og motstandskampen førte til store tap for partiet. Hyppige arrestasjonsbølger førte til at mange illegale flyktet til utlandet. Også på denne måten fikk eksiltilværelsen stadig større betydning for KPD. Der ble den politiske linja diskutert, og der bygde partiet opp et personalapparat.

Etter forbudet i juni 1933 begynte sosialdemokratiet nølende å befeste det illegale arbeidet organisatorisk. Her spilte forbindelsen til eksilmiljøene en stor rolle. (Da dette blir

Sosialdemokratiets motstand var mindre full av tap enn kommunistenes.

behandlet i en annen artikkel, kan jeg la det ligge her.) Sosialdemokratiets motstand førte til færre tap enn kommunistenes. SPD la nemlig i første rekke vinn på å holde sine organisasjoner sammen, mens kommunistene med sine oppsiktsvekkende aksjoner (til å begynne med også demonstrasjoner) i tillegg ville bevise at de ennå var «til stede». Likevel ble det også eneste utvei for stadig flere sosialdemokrater å forlate Tyskland og gå i eksil.

Ledelser i eksil

Allerede 28. mai 1933 etablerte emigrerte SPD-ledere et eksilstyre (SOPADE), med Otto Wels som formann og Hans Vogel som vise-formann. SOPADE arbeidet først i Saarbrücken og deretter i Praha, der det i juni oppholdt seg 200 tyske sosialdemokratiske flyktninger. Sannsynligvis befant seg på slutten av 1933 3000 sosialdemokrater i eksil. De sosialdemokratiske emigrantenes hensikt var klar. De ville opplyse utlandet om Hitler-regjeringen, bringe sine politiske skrifter inn i Tyskland, og gjennom grensesekretariater holde forbindelsen med illegale organisasjoner i Tyskland. Alt i juli 1933 utkom første nummer av «Neuer Vorwärts», med Friedrich Stampfer som sjefsredaktør. I tida som fulgte, lyktes det å utgi flere aviser og tidsskrifter i eksil og smugle dem inn i Tyskland. Svært hurtig utviklet emigrerte sosialdemokrater også en teoretisk diskusjon, der de forsøkte å analysere årsakene til Hitlers seier og sosialdemokratiets nederlag. Således utkom i januar 1934 det radikale «Praha-manifestet», en programmatisk erklæring fra partiledelsen i eksil. Det beskrev selvkritisk SPDs feil under Weimar-republikken og bekjente seg til den revolusjonære sosialismen. «Gjennom frihet til sosialisme, gjennom sosialisme til frihet», var parolen til SOPADE, som innså at Hitler bare kunne styrtes på revolusjonært vis. Med de radikale tesene ville den samtidig gjenvinne de forskjellige sosialistiske gruppene for SPD. I åra som fulgte, ble den teoretiske diskusjonen videreført i eksil-SPD.¹³

KPD hadde i første omgang bare sendt utsatte toppledere i eksil. De tillitsvalgte på lavere nivåer fortsatte motstanden i Tyskland. Men fordi politbyrået ledet partiet fra utlandet, måtte også eksiltilværelsen gjennomorganiseres. Etter at arbeidet i Berlin i økende grad viste seg å være farefylt og vanskelig, flyttet samtlige medlemmer av politbyrået høsten 1933 til Paris. Bare en såkalt landsledelse ble tilbake i Berlin, som en operativ stab. Utenlandsledelsen måtte produsere alt materiale, også sentralorganet «Rote Fahne», og sende det inn i Tyskland. Via kontaktpunkter i København, Amsterdam, Saalouis, Praha og Basel organiserte utenlandsledelsen forbindelsene med Tyskland samtidig som den avgjorde den politiske linjen. Samtidig måtte eksilledelsen opprettholde forbindelsen til Kominterns eksekutivkomite i Moskva og informere utenverdenen om tilstandene i Hitler-Tyskland. Dessuten gjaldt det å trygge det voksende antallet kommunistiske emigranter. Det lyktes KPD-lederen Willi Münzenberg å bygge opp et nytt propaganda-apparat i Paris. I august 1933 bidro han med «Brunboka om riksdagsbrannen og Hitlers terror» til å opplyse verdens offentlighet om Hitler-diktaturet. Boka tilbakeviste også anklagen om at kommunistene hadde stått bak riksdagsbrannen.

Mens KPD ikke endret noe på ultra venstre-politikken i 1933, kom det til heftige konfrontasjoner innen ledelsen i 1934. Flertallet i politbyrået ville holde fast ved den tidligere generallinja. Men etter at Komintern korrigererte kursen og gikk over til folkefrontpolitikken, måtte også KPD gå inn på den nye linja.¹⁴ Wilhelm Pieck og Walter Ullrich var nå partiets ledere. Dette var riktig nok viktig for emigrasjonen, men i Tyskland, der Gestapo knuste motstandsgruppene etter hvert som de stadig ble dannet på ny, hadde kampen for å overleve prioritet for kommunistene. Etter 1934 var bare få ledende kadre igjen i Tyskland. På en partikonferanse i Moskva i oktober 1935 forklarte Wilhelm Pieck at av 422 ledende partifunksjonærer var 24 myrdet og 219 i varetekt. Ytterligere 125 levde i eksil og 41 var utelukket fra partiet. Altså kunne bare 13

Hitler som megler.

Hitler til den tyske arbejder: Du kan da ikke mere teile på min ærlige vilje.

Hitlers politiske taktikk narret dessverre mange også innen den tyske arbeiderbevegelsen. Innen kort tid var den kneblet, lenket og bundet. Tegningen fra Arbeider-Ungdommen, 29.1.1934.

ledende funksjonærer ta aktivt del i den illegale kampen i Tyskland.¹⁵ Dette katastrofale tap av ledende kadre og tillitsvalgte tvang KPDs politibyrå i 1935 til å legge om arbeidsmetodene.

Sammenbruddet av det illegale arbeidet hadde flere årsaker. For det første feilvurderte KPD situasjonen i Tyskland, for det andre opprettholdt partiet den hierarkiske organisasjonsstrukturen og for det tredje var Gestapo svært effektiv i sitt arbeid. KPD mislyktes både med sitt forsøk på å føre et masseparti over i illegalitet og med å opprettholde sine tradisjonelle organisasjonsformer. Nyere forskning har vist at det nettopp var partiets hierarkiske oppbygging som var en av grunnene til dets svære tap. Det sentrale partiapparatets ledelse av distriktene og distriktenes ledelse av grunnplanet gjorde det lett for Gestapo å knuse den illegale organisasjonen. Det var også negativt for det illegale arbeidet at partiet fortsatte med de «klassiske» arbeidsformene som medlemskontingent, åpen spredning av flygeblad og lansering av paroler. KPD forsøkte

Emigrantene førte et liv i sjelelig og materiell nød, for det meste uten arbeidstillatelse, avhengig av solidariteten fra likesinnede.

derfor etter 1935 å organisere motstanden i små grupper. Virksomheten skulle føres videre ved avsnittsledelser i grenseområdene i nabolandene og ved å sende inn instruktører fra utlandet. Samtidig gjorde solidariteten fra broderpartiene i eksillandene det mulig for de tyske kommunistene bedre å holde gruppene sine sammen og gjøre dem enhetlige. Også «Rote Hilfe», den kommunistiske hjelpeorganisasjonen for politisk forfulgte, støttet opp under de tyske kommunistenes sentralistiske sammenslutning i emigrasjon.

Eksillandene

Mens Gestapo etter 1936 klarte å knuse alle SPDs og KPDs forsøk på organisert motstand i Tyskland, kunne begge partiene befeste sine eksilorganisasjoner. Dette gjaldt naturligvis bare innen visse grenser. For det første var nemlig SPDs og KPDs emigranter splittet, flyktningene fordelte seg på en rekke land. For det andre var arbeidsmulighetene i de enkelte statene svært forskjellige. Likevel hadde SPDs og KPDs medlemmer visse fordeler framfor uorganiserte flyktninger i utlandet. Gjennom medlemskapet i partiene nøt de ikke bare solidaritet fra sine kamerater, men også fra broderpartiene i de forskjellige eksilland.

Første etappe i landflyktighet for de sosialdemokratiske og kommunistiske flyktningene og mange andre emigranter, var Saarområdet. Området sto inntil 1935 under Folkeforbundets forvaltning. I 1935 førte en folkeavstemning til at Saar ble innlemmet i Hitler-Tyskland. En rekke politiske emigranter ble i Saarområdet for derfra å understøtte motstanden i Tyskland og ta del i folkeavstemningen i 1935.

Våren 1934 befant det seg ca. 600 sosialdemokrater og 800 kommunister fra Tyskland som emigranter i Saar. Derfra måtte de flykte videre etter Anschluss i januar 1935.¹⁶

Hovedstrømmen av politiske flyktninger, også sosialdemokrater og kommunister, vendte seg etter 1933 først til Frankrike og Tsjekkoslovakia. Også i disse to landene måtte emigran-

tene kjempe med store vansker. De førte et liv i sjelelig og materiell nød, for det meste uten arbeidstillatelse, avhengig av solidariteten fra likesinnede. Likevel viste Tsjekkoslovakia endel forståelse for politiske flyktninger. Her kunne særlig sosialdemokratene arbeide forholdsvis uforstyrret uten store inngrep fra myndighetene. Derfor var det ingen tilfeldighet at SPDs partistyre (SOPADE) forflyttet seg fra Saarområdet til Praha allerede forsommeren 1933. Den skrittvis tyske besettelsen av den tsjekkoslovakiske republikken etter München-avtalen 1938/39 tilføyde emigrasjonen et tungt slag. I mai 1938 flyttet SPDs partistyre til Paris. Her arbeidet allerede KPDs politbyrå, bortsett fra kjernen, som hadde residert i Moskva helt siden 1935. Frankrike mottok før krigen ca. 10 000 politiske emigranter, for det meste medlemmer av SPD og KPD. I Tsjekkoslovakia oppholdt det seg fram til 1938 ca. 1500 politiske flyktninger.¹⁷

Situasjonen for politiske emigranter var langt vanskeligere i andre land som forfulgte sosialdemokrater og kommunister i første omgang søkte tilflukt i Sveits tillot ingen politisk virksomhet av utlendinger på sitt territorium. Derfor bodde mange illegalt i landet. Bare 51 politiske flyktninger var offisielt registrert i hele kantonet Zürich i 1937. Antallet sosialdemokratiske og kommunistiske emigranter var betydelig i Sverige og Storbritannia, særlig etter 1938. I 1940 fantes det ca. 5000 politiske flyktninger i England. Sterke sosialdemokratiske og kommunistiske emigrantgrupper prøvde å virke bevisst og organisert inn på Tyskland fra Belgia, Holland og Danmark.¹⁸

Fram til utbruddet av verdenskrigen forsøkte eksil-SPD og eksil-KPD å etablere seg i land som muliggjorde direkte kontakt med Tyskland, det vil si i nabolandene. Krigen gjorde dette umulig. Den tvang emigrantene til å søke tilflukt overalt i verden, blant annet i oversjøiske land. Den sosialdemokratiske landflyktigheten i USA eller den kommunistiske landflyktigheten i Sovjetunionen, er eksempler på at det ikke lenger var mulig å oppfylle det egentlige formålet med SPDs og KPDs

Muligheten til å emigrere var ofte bestemt av tilfeldigheter.

virksomhet i eksil. Dette formålet hadde vært aktivt å understøtte den illegale motstanden i Tyskland. Fra nå av sto emigrantene fullstendig på egne ben.¹⁹ Hovedoppgaven for flyktningene ble på den ene siden å hjelpe allierte i krigen mot Hitler-regimet, blant annet som soldater. På den andre siden utviklet eksilpartiene planer for et demokratisk etterkrigs-Tyskland.

Emigranter

KPDs og SPDs ledere i eksil representerte bare i begrenset grad et tverrsnitt av de tidligere partiene. Muligheten til å emigrere var nemlig ofte bestemt av tilfeldigheter. Det fantes ikke noe mønster for hvem som emigrerte og hvem som forble i Tyskland. Riktig nok hadde en stor del av de politiske flyktningene befundet seg i utsatte posisjoner under Weimar-republikken. Disse var nødt til å flykte fordi det var umulig for dem å gå i dekning i Tyskland. Susanne Miller har likevel rett i at det ikke var «tale om at hele ledelsen for arbeiderbevegelsen flyktet til utlandet, verken i begynnelsen eller senere. Ledende sosialdemokrater, også medlemmer av partiledelsen, og kommunister ble værende i Tyskland. Det var få fagforeningsformenn og fagforeningssekretærer som dro i eksil». Susanne Miller konkluderer med at selv om kvinner og menn som tidligere hadde spilt en framtreddende rolle utgjorde en forholdsvis stor andel av de politiske emigrantene, så var «de politiske flyktningegruppene sammensatt av mennesker fra høyst forskjellige funksjoner i det offentlige liv, forskjellige yrker, utdanningsnivå og sosiale lag»²⁰.

Selv om «Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration» omfatter 4000 personer, mangler vi fremdeles en fullstendig oversikt over emigrantene fra KPD og SPD²¹. Her kan vi gi en oversikt over ledende tillitsvalgte skjebne. Dermed kan vi vise hvor stor andel av partiledelsene som emigrerte og som deretter ledet organisasjonene i eksil.

SPDs rikskonferanse i april 1933 valgte et partistyre med 20

medlemmer. Av disse emigrerte 12 allerede i 1933, mens én dro senere. Blant de som reiste i 1933 var Karl Böchel som kom til Norge i 1938. Et medlem av partistyret ble myrdet en gang i 1933. Seks medlemmer ble altså værende i Tyskland og var tidvis internert. At et så høyt antall partistyrede medlemmer emigrerte må uten tvil tilbakeføres til den spesielle utsatte stilling de sto i.

Skjebnen til KPDs toppledelse var tilsvarende. Av politbyråets 15 medlemmer og kandidater emigrerte 10 stykker i 1933, fire ble arrestert og en, Wilhelm Hein, forlot KPD.

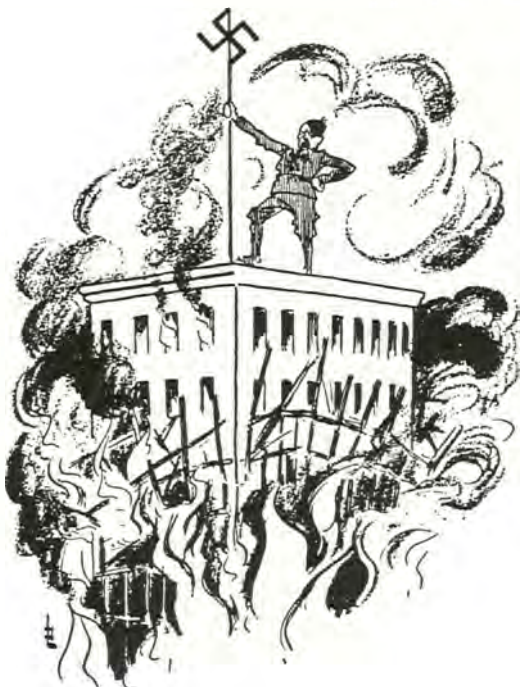
Ser vi på riksdagsrepresentantenes skjebner får vi en nøyaktigere oversikt over den andelen av de ledende tillitsvalgte som dro i eksil. Gerhard Finn har påvist²² at av samtlige medlemmer av riksdagen under Weimar-republikken mistet 30 sosialdemokrater og 38 kommunister livet som ofre for Hitlerdiktaturet. I tillegg falt 10 kommunistiske riksdagsmedlemmer som ofre for Stalins utrenskninger. Her skal vi nøye oss med å se på representantene i den siste fritt valgte riksdagen fra november 1932. Der satt 121 sosialdemokrater og 100 kommunister.

Politiet arresterte alt i 1933 omkring halvparten, det vil si 57, av de sosialdemokratiske representantene. 33 representanter dro straks i eksil. Senere emigrerte ytterligere 8. Tilsammen emigrerte altså ca. en tredjedel av representantene. 2 arbeidet etter 1933 illegalt i Tyskland og ble senere arrestert. De øvrige forsvant, og vi kjenner ikke deres skjebne.

På riksdagsplanet, som var sammensatt av såvel sentrale partiledere som regionale ledere, utgjorde emigrantene altså et mindretall. Flertallet ble værende i Tyskland, enten frivillig eller fordi de ble arrestert. Av de 121 SPD-representantene i riksdagen fra november 1932 mistet 21 livet som offer for Hitlers terror.

Av de 100 kommunistiske representantene som ble valgt inn i riksdagen, emigrerte 29 i 1933. Ytterligere 2 fulgte etter, tilsammen knapt en tredjedel. I 1933 ble 41 kommunistiske riksdagsrepresentanter internert. 19 som arbeidet illegalt, arre-

Efter oprydningen.

Hitler er herre i sitt eget hus.

Hitler ble fort herre i sitt eget hus. Arbeiderbevegelsen ble knust og mange ble drevet i landflyktighet. Tegning fra Arbeider-Ungdommen, 7.7.1934.

sterte politiet senere. Det er dessuten kjent at ytterligere 4 levde skjult i Tyskland. Også et mindretall av de kommunistiske representantene kom seg unna i eksil. 27 av de 100 riksdagsrepresentantene som KPD fikk valgt i november 1932 falt som ofre for Hitlers terror. 8 representanter mistet livet i Sovjetunionen under Stalins utrenskninger.

Både i SPD og i KPD emigrerte flertallet av den øverste toppledelsen. Men bildet endrer seg allerede på nivået «nedenfor», blant riksdagsrepresentantene. Her gikk ca. en tredjedel i eksil, eller *kunne* gå i eksil. Vi må kunne anta at på nivåer nærmere grunnplanet var andelen emigranter enda lavere. Ser vi på det totale medlemstallet og det totale antall tillitsvalgte, finner vi følgende. Av SPDs knapt 1 million medlemmer var

Emigrasjonens enkelte etapper kan bare vanskelig rekonstrueres.

ca. 200 000 tillitsvalgte, og av disse emigrerte høyst 10 000. Av KPDs 300 000 medlemmer var 100 000 tillitsvalgte, hvorav 10 000 emigrerte. Grovt regnet betyr dette altså at for SPD emigrerte hver 20. tillitsvalgt, mens hele hver 10. tillitsvalgt i KPD forlot landet.

Det er vanskelig å få oversikt over emigrasjonens enkelte etapper. Storparten av emigrantene fra SPD og KPD kan ha dradd allerede med den første fluktbølgen i 1933 og 1934. Etter hvert som forbindelsene mellom motstandskampene i Tyskland og eksilmiljøene avtok, sank også antallet på flyktninger drastisk. Den spanske borgerkrigen og etableringen av den internasjonale brigaden førte riktignok ikke bare til at mange flyktninger, særlig kommunister, reiste til Spania, men også til at unge kommunister dro direkte fra Tyskland til Spania. Men dette var et særtilfelle, fordi flyktningene i Spania ble hilst velkommen som medkjempere mot den felles fienden, fascismen. Rundt 5000 tyskere kjempet i alt i militsen, og 2000 av dem falt i kampene²³.

Forsøkene blant de tyske emigrantene på å danne en folkefront er beskrevet mange ganger²⁴. KPD og SPD sto i sentrum for forsøkene, og vi må derfor se litt nærmere på dette. De første samtalene mellom ledende sosialdemokrater og kommunister i eksil mislyktes. Standpunktene var like uforenelige som før. Men etter Kominterns kursendring til enhets- og folkefrontpolitikken i 1935, endret også KPD sin taktikk. Kort etter Kominterns 7. verdenskongress gikk KPDs såkalte «Brüssel-konferanse» i Moskva i oktober 1935 helt og fullt inn for den nye linjen. Konferansens deltagere var KPDs eksildelse og enkelte representanter for motstanden i Tyskland, og den forlangte ettertrykkelig at KPD måtte aksjonere sammen med sosialdemokrater og «borgerlige» mot Hitler. KPD øvde i denne sammenheng selvkritikk. Wilhelm Florin, som var en av partiets ledere, konstaterte at tidligere hadde enhetsfront for KPD betydd «å slutte rekkene i vårt parti», og at denne «feilen ved vår enhetsfrontpolitikk har sterke virkninger den dag i dag»²⁵.

Etter Stalin-Hitler-pakten ble et par hundre tyske kommunister utlevert fra Sovjetunionen til Nazi-Tyskland.

I første omgang så det ut til at enhets- og folkefrontstrategien skulle bringe resultater. I januar 1937 skrev kjente sosialdemokrater som Rudolf Breitscheid, Toni Sender og Siegfried Aufhäuser, lederne for det venstreorienterte SAP og kjente forfattere sammen med KPD-lederne under på «Oppropet fra den tyske folkefronten»²⁶. Heinrich Mann var leder for det forberedende utvalget. SOPADE derimot, avviste folkefronten, og KPD demonstrerte snart sin tvetydige rolle ved å satse på taktiske resultater og lureri overfor samtalepartnerne. Dette gjaldt særlig for Walter Ulbricht, partiets nye sterke mann. Mens folkefronten i Frankrike og Spania var en politisk faktor man måtte regne med, fikk den ingen betydning for de tyske eksilgruppene. Grunnen til at det ikke kom i stand noe samarbeid mellom de to tyske eksilpartiene var blant annet kommunistenes holdning i den spanske borgerkrigen og særlig utrenskningene i Stalins Sovjet.

Utrenskninger i Sovjetunionen

Dette var et mørkt kapittel i den tyske kommunistiske emigrasjonshistorien. Stalins blodige utrenskninger 1936—1938 rammet også medlemmer av eksilpartiene.

Etter 1935 residerte KPDs egentlige ledelse, med Wilhelm Pieck, Wilhelm Florin og Fritz Heckert i spissen, i Moskva. Der vokste også tallet på deres medarbeidere i partiapparatet og også mange andre kommunister befant seg i eksil i USSR. Under utrenskningene ble antakelig tusener av tyske kommunister som hadde søkt beskyttelse for Hitler i USSR arrestert. Spesielt tragisk var det at etter inngåelsen av Stalin-Hitler-pakten ble et par hundre tyske kommunister utlevert fra Sovjetunionen til det fascistiske Tyskland. Et stort antall tillitsvalgte i KPD mistet livet som offer for Stalins utrenskninger. For første gang i 1962 offentliggjorde man i vest en svært ufullstendig liste med navn på 160 tyske tillitsvalgte som ble myrdet i USSR etter 1937²⁷. KPDs topporgan, politbyrået, led større tap i Stalins utrenskninger enn under Hitlers terror. I Tyskland

ble fem politbyråmedlemmer fra Weimar-republikkens tid myrdet mellom 1933 og 1945: i 1934 John Scher, i 1939 Walter Stoecker (som riktig nok bare tilhørte politbyrået i tre måneder i 1924), i 1943 Konrad Blenkle og i 1944 Ernst Thälmann og Ernst Schneller. Werner Scholem som ble myrdet i 1940, tilhørte riktig nok politbyrået i 1924, men ble ekskludert fra KPD alt i 1926. I Sovjetunionen mistet fem medlemmer og to kandidatmedlemmer av politbyrået fra Weimar-republikken livet under Stalins utrenskninger: Hugo Eberlein, Leo Flieg, Hermann Remmele, Hermann Schubert, Fritz Schulte, Heinz Neumann og Heinrich Süsskind. Ser vi på medlemmene av det politbyrået som ledet KPD i 1932 og 1933 — på slutten av republikken og ved overgangen til illegalitet — er situasjonen enda verre. I Hitler-Tyskland ble John Scher og Ernst Thälmann myrdet, i Stalins Sovjet Leo Flieg, Hermann Remmele, Hermann Schubert, Fritz Schulte og Heinz Neumann.²⁸

Naturligvis tar denne sammenlikningen ikke sikte på å bagatellisere Hitler-regimets terror. Hadde disse kommunistiske lederne falt i Gestapos vold, ville de sannsynligvis blitt myrdet i Tyskland. Likevel var Stalins utrensking skjebnesvanger for det kommunistiske eksilet.

Krig og slutt på eksil-KPD og -SPD

Under krigen kunne verken KPD eller SPD opprettholde sine eksilorganisasjoner. Med den tyske okkupasjon av nesten hele Europa forfulgte Gestapo emigrantene og tvang anti-fascistene på flukt på ny, nå særlig til oversjøiske land. Dette førte til sammenbrudd for eksil-gruppene. Utenom i Sovjetunionen dannet det seg imidlertid også nye kommunistiske eksilorganisasjoner (ofte under andre navn, som «Freies Deutschland») i forskjellige land, som i Mexico, Sverige og Sveits.²⁹ Sosialdemokratiske grupper var like aktive i USA som i England. Folk i eksil medvirket også i motstanden mot de tyske okkupasjonshærene, ca 1000 politiske tyske emigranter skal ha kjempet i den franske motstandsbevegelsen.³⁰ Men det var knapt mulig

for KPD og SPD å få til organisert arbeid under de tyske okkupasjonsbetingelsene.

Under krigen deltok igjen sosialdemokrater ledende i motstanden i Tyskland, også i 20. julkretsen 1944. Fra 1941 ble flere større kommunistiske motstandsgrupper aktive i Tyskland.

Historieskrivningen i DDR hevder at også disse gruppene ble ledet av eksilledelsen i Moskva. Men den vestlige forskningen regner med at de illegale organisasjonene ikke bare opererte uavhengig av KPD-ledelsen i Moskva, men også utviklet andre politiske forestillinger enn emigrant-KPD.³¹ KPD-ledelsen hadde etter undertegningen av den tysk-sovjetiske ikkeangrepspakten i 1939 igjen heftig angrepet sosialdemokratiet, men igjen begynt å videreutvikle sine antifascistiske teser etter det tyske overfallet på Sovjetunionen i 1941. Med «Nationalkomitee Freies Deutschland», som ble dannet i 1942, skaffet KPD seg et redskap til å mobilisere nasjonale kretser mot Hitler, på oppdrag av Sovjets hær og militære.

På denne tida kunne emigrantene bare operere i de allierte stater og under svært forskjellige betingelser. De arbeidet i deres arméer, i kringkastingen, men også som partisaner bak de tyske linjene. Motstandsgruppene i Tyskland ble knust i 1944, og deres ledere og mange medlemmer myrdet.³² Disse motstandskjemperne var borte da Tyskland skulle gjenoppbygges, i likhet med de tallrike emigrantene som enten var blitt offer for fascismen eller — frivillig eller nødtvunget — ikke kunne vende tilbake til Tyskland i 1945.

NOTER

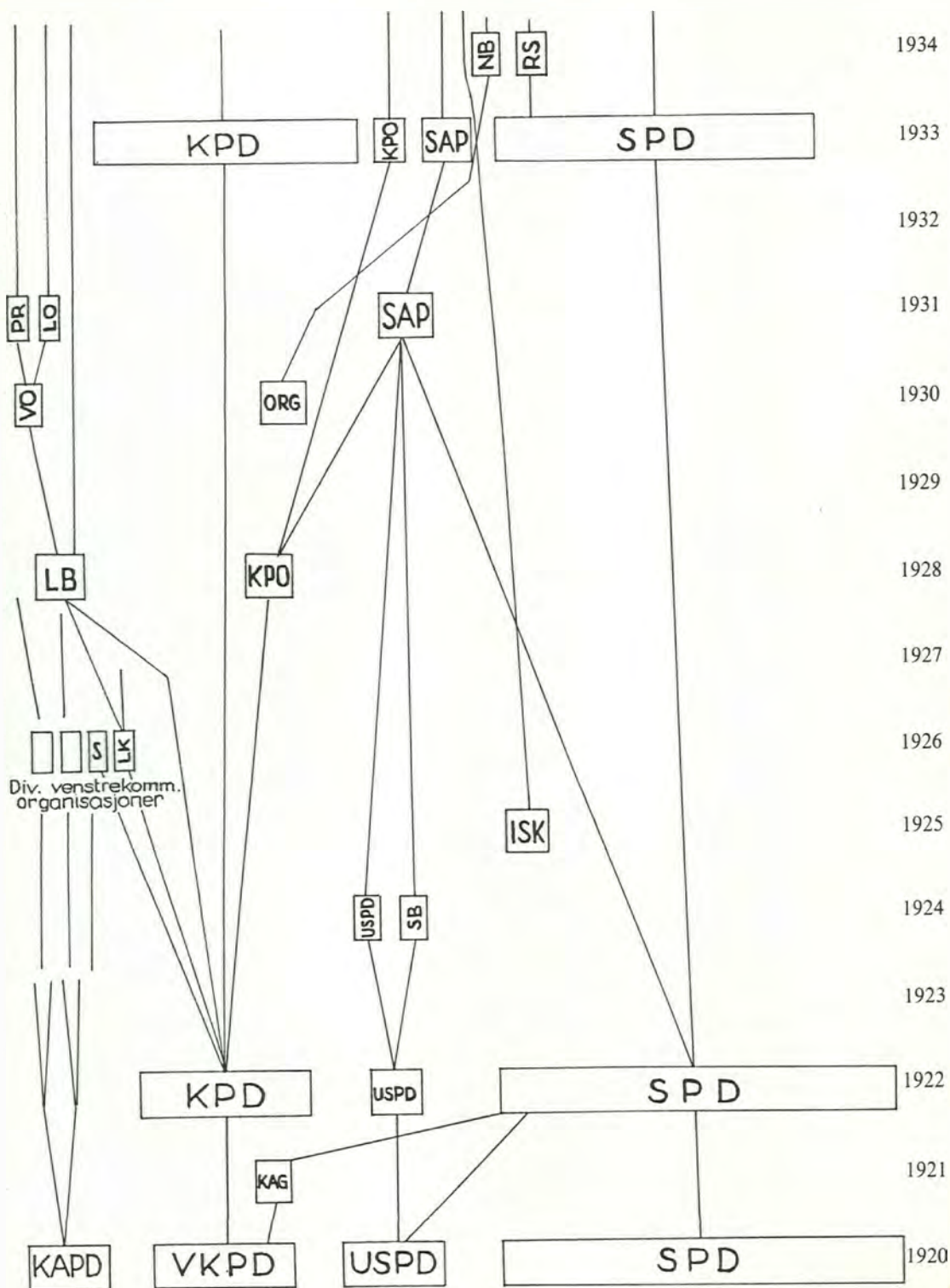
- 1 Erich Matthias (red.), Werner Link (bearb.), *Mit dem Gesicht nach Deutschland. Eine Dokumentation über die Sozialdemokratische Emigration. Aus dem Nachlaß von Friedrich Stampfer, ergänzt durch andere Überlieferungen*, Düsseldorf 1968.
- 2 Werner Röder, *Die deutschen sozialistischen Exilgruppen in Großbritannien 1940—1945*, Bonn-Bad Godesberg 1968, s. 17f. Jfr. også *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*, bd. 1, red. av Werner Röder og Herbert A. Strauß, München/New York 1980, s. XXXVII.
- 3 Jfr. for dette Johann Wachtler, *Zwischen Revolutionserwartung und Unter-*

- gang. *Die Vorbereitung der KPD auf die Illegalität in den Jahren 1929—1933*, Frankfurt/Bern 1983.
- 4 Beatrix Herlemann, *Die Emigration als Kampfposten. Die Anleitung des kommunistischen Widerstandes in Deutschland aus Frankreich, Belgien und den Niederlanden*, Königstein i.T. 1982, s. 52ff., 72 ff.
 - 5 Jfr.: Patrik von zur Mühlen, «Die SPD zwischen Anpassung und Widerstand», i: *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, red. av Jürgen Schmädke, Peter Steinbach, München 1985, s. 94f.
 - 6 Jfr. for dette *Die Generallinie. Rundschreiben des Zentralkomitees der KPD an die Bezirke 1929—1933*. Innledet av Hermann Weber, bearb. av Hermann Weber under medvirking av Johann Wachtler, Düsseldorf 1981.
 - 7 Susanne Miller, Heinrich Potthoff, *Kleine Geschichte der SPD. Darstellung und Dokumentation 1848—1980*, Bonn 1981, s. 142f. — Patrik von zur Mühlen, «Sozialdemokraten gegen Hitler», i: Richard Löwenthal, Patrik von zur Mühlen (red.), *Widerstand und Verweigerung in Deutschland 1933—1945*, Bonn 1982, s. 58f.
 - 8 P.von zur Mühlen, *Die SPD*, (note 5), s. 95.
 - 9 Henryk Skrzypczak, «Die Ausschaltung der Freien Gewerkschaften im Jahre 1933», i: Erich Matthias, Klaus Schönhoven (red.), *Solidarität und Menschenwürde. Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bonn 1984, s. 255ff. — Gerhard Beier, *Das Lehrstück vom 1. og 2. Mai 1933*, Frankfurt 1975.
 - 10 Jfr. for dette Hermann Weber, «Die Ambivalenz der kommunistischen Widerstandsstrategie bis zur «Brüsseler Parteikonferenz»», i: *Der Widerstand* . . . (note 5), s. 76ff.
 - 11 *Faschismus in Deutschland*, Moskau/Leningrad 1934, s. 49. — *Rundschau über Politik, Wirtschaft, Arbeiterbewegung*, Nr. 9 (1934), s. 229. — Wilhelm Pieck, *Wir kämpfen für ein Rätendeutschland*, Moskau/Leningrad 1934, s. 67. — *Die Rote Fahne*, Sentralorgan for KPD, begynnelsen av mars 1934, s. 1, 7.
 - 12 W. Pieck, (som note 11), s. 5.
 - 13 Susanne Miller, «Rahmenbedingungen für das politische Wirken im Exil», i *Widerstand und Exil der deutschen Arbeiterbewegung 1933—1945. Grundlagen und Materialien*. Med bidrag av Manfred Geis o.a., Bonn 1982, s. 451ff. — Miller/Potthoff (note 7), s. 154ff. — Georg Schwinghammer, «Im Exil zur Ohnmacht verurteilt», i *Widerstand und Exil 1933—1945*. Utgitt av Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn 1985, s. 241ff.
 - 14 På grunnlag av arkivmateriale framstilte Vietzke i 1966 for første gang enkeltheter ved kampene innen ledelsen: Siegfried Vietzke, *Die KPD auf dem Wege zur Brüsseler Konferenz*, Berlin (Ost) 1966. For forskningsnivå ang. KPD i tida 1933 til 1945, jfr. Hermann Weber, *Kommunismus in Deutschland 1918—1945*, Darmstadt 1983.
 - 15 Bericht Wilhelm Pieck, gjengitt i Klaus Mammach (red.), *Die Brüsseler Konferenz der KPD (3.—15. Oktober 1935)*, Berlin (Ost) 1975, s. 131.
 - 16 Patrik von zur Mühlen, «Schlagt Hitler an der Saar». *Abstimmungskampf. Emigration und Widerstand im Saargebiet*, Bonn 1979, s. 170.
 - 17 *Biographisches Handbuch*. (note 2), s. XLIVff.
 - 18 Jfr. for dette Beatrix Herlemann (note 4). — Werner Röder (note 2), s. 22ff. — Susanne Miller (note 13), s. 471. — Helmut Müssener, *Exil in Schweden*, München 1974. — Albert Walter, *Deutsche Exilliteratur 1933—1950*, bd. 1, Darmstadt 1972. — Hans Teubner, *Exilland Schweiz*, Berlin (Ost) 1975.
 - 19 Jfr. for dette Werner Röder (note 2).
 - 20 Susanne Miller (note 13), s. 465 f.

- 21 Biographisches Handbuch (note 2).
- 22 Gerhard Finn, «Schicksale von Reichstagsabgeordneten in der Weimarer Republik nach 1933», i *Beiträge zur Konfliktforschung*, 15. årg., mai 1985, s. 129ff. — Jfr. også Max Schwarz, *MdR. Biographisches Handbuch der deutschen Reichstage*, Hannover 1965.
- 23 Særlig foregikk det også i Spania utrenskninger av venstresosialister ved stalinistene. Jfr. Patrik von zur Mühlen, «Säuberungen unter deutschen Spanienkämpfern», i *Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch*, bd. 1, München 1983, s. 165 ff.
- 24 Jfr. Ursula Langkau-Alex, *Volksfront für Deutschland? Vorgeschichte und Gründung des «Ausschusses zur Vorbereitung einer deutschen Volksfront» 1935—1036*, Frankfurt 1977 — Babette Gross, «Die Volksfrontpolitik in den dreißiger Jahren», i *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Beilage *Das Parlament*, B. 43, 24.10.1962.
- 25 Wilhelm Florin i *Die Kommunistische Internationale*, Nr. 20, 30. november 1935, s. 1769ff.
- 26 *Rundschau über Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung*, Basel, Nr. 2, 14. januar 1937.
- 27 *Der dritte Weg*, Köln, 4. årg., Nr. 1, januar 1962. — Jfr. også David Pike, *Deutsche Schriftsteller im sowjetischen Exil. 1933—1945*, Frankfurt 1981, s. 417ff.
- 28 KPD-ledernes biografier i: Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt 1969, bd. 2. — *Biographisches Handbuch*, (note 2). Jfr. også *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Biographisches Lexikon*, Berlin (Ost) 1970.
- 29 Jfr. Wolfgang Kießling, *Alemania Libre in Mexiko*, 2 bind, Berlin (Ost) 1974. — Karl Hans Bergmann, *Die Bewegung «Freies Deutschland» in der Schweiz 1943—1945*, München 1974.
- 30 Hartmut Mehringer, Marc Schneider, «Deutsche in der europäischen Resistance», i Löwenthal, v.z. Mühlen (note 7), s. 269.
- 31 Jfr. George Kennan og Hermann Weber, «Aus dem Kadematerial der illegalen KPD 1943. Dokumentation», i *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 20. årg. 1972, s. 422 ff.
- 32 Jfr. for dette Horst Duhnke, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Köln 1972. — Til spesiallitteraturen: Hermann Weber (note 14), s. 171 ff.

Veiviser gjennom en splittet arbeiderbevegelse

KAG	Kommunistisk Arbeidsfellesskap Kommunistische Arbeitsgemeinschaft
KAPD	Tysklands kommunistiske arbeiderparti Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands
KPD	Tysklands kommunistiske parti Kommunistische Partei Deutschlands
KPO	Kommunistiske parti (Opposisjon) Kommunistische Partei Deutschlands (Opposition)
ISK	Internasjonalt sosialistisk kampforbund Internationaler sozialistischer Kampfbund
LB	Leninforbund Leninbund
KL	Ortodokse marxister og leninister («venstreorienterte kommunister») Orthodoxe Marxisten und Leninisten («Linke Kommunisten»)
LO	Venstreopposisjon Linke Opposition
NB	Ny begynnelse Gruppe Neu Beginnen
ORG	Organisasjonen Gruppe Leninistische Organisation/Organisation
PR	Gruppa Permanente Revolusjon Permanente Revolution
RS	Revolusjonære Sosialister Revolutionäre Sozialisten Deutschlands
S	Spartakusforbund nr. 2 Spartakusbund Nr. 2
SAP	Sosialistisk arbeiderparti Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands
SB	Sosialistisk forbund Sozialistischer Bund
SPD	Tysklands sosialdemokratiske parti Sozialdemokratische Partei Deutschlands
USPD	Uavhengig sosialdemokratisk parti Unabhängige sozialdemokratische Partei Deutschlands
VKPD	Forenede kommunistiske parti Vereinigte kommunistische Partei Deutschlands
VO	Kommunistpartiets forenede opposisjon (bolsjeviker-leninister) Vereinigte Opposition der KPD (Bolschewiki-Leninisten)

Fascismen kunne bare seire i Tyskland fordi arbeiderbevegelsen var splittet i et utall partier og grupper. Dette mente mange i 30-åra. I dag vet vi bedre. Fascismen seiret fordi maktelitene ønsket det.

Småpartiene på venstresida var noe annet enn en flokk sekter som ikke kunne tilpasse seg de store partiene. Det var tvertimot disse partier og grupper som klarest analyserte fascismen og som var de mest aktive i den antifascistiske kampen.

Det bildet som den norske arbeiderbevegelsen fikk av utviklingen i Hitler-Tyskland etter 1933, var sterkt preget av to av disse småpartiene. Willy Brandt representerte det sosialistiske arbeiderpartiet (SAP), DNAs internasjonale samarbeidspartner, og Max Strobl den kommunistiske opposisjonen (KPO), som Mot Dag samarbeidet med. Hva sto disse partiene og gruppen for? Hvilken betydning hadde de og hvordan arbeidet de? Jan Foitziks artikkel svarer på disse spørsmålene.

Jan Foitzik

Venstresosialistiske småorganisasjoner i motstand og eksil*

Vi kan kalle dem splittelsesgrupper, mellomgrupper, politiske sekter, «fraksjoner» eller politiske småorganisasjoner. Det er uansett bare synonymymer for politiske småpartier, eller — generelt sett — for selvstendige organisasjoner som er grunnleggende beslektet med de politiske partiene, men med forholdsvis få medlemmer eller tilsvarende ubetydelig politisk innflytelse. Som politiske partier er de vanligvis ikke representert i parlamentene, og tar heller ikke på annen måte umiddelbart del i politisk maktutøvelse. Likevel underkaster de seg som regel den demokratiske konkurransens betingelser. Bare unntaksvis melder de seg samtidig med konspirative formål inn i flere politiske organisasjoner.

I den grad de oppviser en viss stabilitet — ved særlig å ha en formell organisasjonsstruktur, klart definerte medlemskapskriterier og en hierarkisk intern ordning — oppfyller de de grunnleggende betingelser for et politisk parti. I den foreliggende sammenheng danner bare den såkalte *Org.* eller *Neu Beginnen*-gruppen (NB) et unntak. Alle de andre gruppene som her kommer på tale, har denne organisasjonsstrukturen: *Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands* (SAP), *Kommunistische Partei Deutschlands/Opposition* (KPO), *Revolutionäre Sozialisten Deutschlands* (RSD), og de tyske trotskistene.

Vi må her huske at den moderne politiske arbeiderbevegelsen selv oppsto av små grupper som i første omgang var uavhengige av hverandre politisk og organisatorisk, og som først smeltet sammen på grunnlag av utviklingen av parlamentarismen. I hvert fall i den europeiske parlamentarismens moderland, England, forløp utviklingen i denne klassiske formen. Og den engelske arbeiderbevegelsen bærer den dag i dag alle «fødselsmerkene» av denne utviklingen. Innflytelsen fra Marx og Engels på den mindre utviklede arbeiderbevegelsen på konti-

* Artikkelen er en bearbejdet og oversatt versjon av innlegget på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987.

mentet, eller fra Lenin på Russlands utviklede arbeiderbevegelse, skal vi ikke diskutere her. Henvisningen tjener bare til å utfylle bildet. Denne kjensgjerningen er bare i all korthet en støtte for den omvendte konklusjon: Mindre eller lav parlamentarisk innflytelse for politiske partier, eller synkende betydning av parlamentet som instrument for politiske avgjørelser, fører til en destabilisering av politiske organisasjoner som bare — eller i første rekke — driver sin interesserepresentasjon innen parlamentet. En slik utvikling ble innledet i Weimarrepublikken der sosialdemokratiet tolererte regjeringen Brüning. Regjeringens politikk, basert på en permanent unntakstilstand, førte til at riksdagen ble omgått som redskap for politiske avgjørelser.

De indre organisatoriske friksjonene i KPD var eldre enn Weimar-parlamentarismens døds Krise. Dette spesielle aspektet skal vi i denne forbindelse ikke undersøke nærmere. Det er her tilstrekkelig å føre årsakene til KPDs organisatoriske splittelse tilbake til den globale utviklingen av den internasjonale kommunistiske bevegelsen som et instrument for sovjetisk politikk, kombinert med det kommunistiske partiets stivt hierarkiske organisasjonsstruktur.

I 1933 utgjorde de ca. 22 000 medlemmene i de «venstre» orienterte småorganisasjonene i Tyskland 1,7% av medlemsstokken i SPD og KPD (1,3 millioner). I rammen av et demokrati var dette et «forsvinnende lite mindretall».

Den venstre-kommunistiske *Leninbund* oppnådde en stemmeandel på 0,26% i riksdagsvalget i 1928, og SAP 0,2% i juli 1932. Men under illegalitetens betingelser i midten av trettiåra — da anslagsvis 20 000 mennesker gjorde aktiv politisk motstand i Tyskland mot det nasjonalsosialistiske regimet¹ — må vi på grunnlag av kildene gå ut fra at halvparten av disse motstandsfolkene handlet innen rammen av de små venstreorganisasjonene. Disse gruppene representerte altså den mest aktive faktor innen motstanden, i hvert fall innen den politiske arbeiderbevegelsen. Enkelte av KPDs motstandshandlinger var utvilsomt mer oppsiktsvekkende, og partimedlemmenes

De venstresosialistiske gruppene representerte den mest aktive delen innen motstanden mot Hitler

menneskelige ofre usammenliknbart mer tragiske. Trass i dette må bidraget fra smågruppene sterkt framheves også i forhold til KPDs tapsrike motstand. Kvaliteten på medlemmene og motstandsarbeidet kompenserte for at de var så få. Feks. lå andelen av akademikere (folk med universitets- eller høyskoleeksamen, lærere, studenter hos de gruppene det er tale om (SAP, KPO, RSD, NB og trotskistene) på klart over 40%-merket av medlemsstokken (SAP 41,9, KPD-venstre 51,4, NB 62,4, RSD 47,3), med unntak av KPO med 21,8%. Derimot hadde ca. en tredjedel av medlemmene bare avsluttet en yrkesutdanning. Her utgjør særlig KPO igjen et unntak, med en kvote på 2/3. — Denne organisasjonssosiologiske statistikken kunne føres videre for ytterligere å bekrefte det vi har konstatert ovenfor.

De små venstre-organisasjonenes topografi

Etter splittelsen i arbeiderbevegelsen i første halvdel av tjue-åra, gjorde to partier krav på å representere Tysklands arbeiderbefolkning. Sosialdemokratiet på parlamentarisk-demokratisk basis, kommunistene med en anti-parlamentarisk økonomisk og sosial revolusjon som mål. I begynnelsen av tjue-åra øvde konflikt- og konkurranseforholdet mellom SPD og KPD stadig en tiltrekning på tallrike nonkonformistiske politiske grupper. Men etter at KPD hadde oppnådd massebasis ved å smelte sammen med de uavhengige sosialdemokraters (USPDs) venstrefløy, og seinere i staliniseringens kjølvann blitt direkte avhengig av Komintern og det sovjetiske kommunistparti skjøv partiet på ny store deler av arbeiderbevegelsens frihetlige og demokratiske fløy fra seg. Allerede fra 1925 ekskluderte KPD-ledelsen målbevisst kritiske partimedlemmer, slik at i 1928 var omkring 30—35 000 såkalte venstre-kommunister organisert utenfor KPD i flere opposisjonelle kommunistiske grupper.²

Den betydeligste organisatoriske samling av den tyske venstre-kommunismen skjedde i 1928 forbigående i *Lenin-*

bund. Forbundet fikk 5—6000 medlemmer. Av de grupper som seinere igjen skallet av, la imidlertid bare de opprinnelige trotskistene i *Permanente Revolution* — med ca. 600 medlemmer i 1932 — for dagen noen større organisasjonspolitisk stabilitet.

Kominterns VI. verdenskongress i 1928 innledet en ultra-venstre politikk. Som følge ble «høyre»-kommunistene renset ut av partiet. Grunnen var at denne fløyen var beredt på enhetsfront med sosialdemokratiet og dets angivelige «sosialfascisme». Omkring 3500 av de ekskluderte organiserte seg dermed som «organisert fraksjon» i *Kommunistische Partei Deutschlands (Opposition)* (KPO). Hovedpunktet i KPOs politiske program var kritikken av KPDs skjevnesvangre splittelsespolitikk.

I forbindelse med den nevnte Kominternkongressen og dens politikk, oppsto også en av de mest spesielle gruppene i tysk arbeiderbevegelse. *O* eller *Org.*, som den bevisst navnløse organisasjonen ble kalt opprinnelig, eller *Neu Beginnen*, som var slagordet de ble kjent under etter den nasjonalsosialistiske maktovertakelsen. Også her tok opposisjonelle eller tidligere kommunister initiativet. *Org.* reflekterte særlig KPOs første politiske forsøk på å holde seg på beina, samt de erfaringer som deler av Levi-gruppen hadde gjort innen SPD i tjue-åra. Resultatet var at gruppen mente at bare en strengt konspirativ arbeidsmåte var politisk mulig og riktig. Gjennomorganisert som et klassisk hemmelig forbund, svoren til leninismen, og strengt hierarkisk ledet, strebet *Org.* — ved hjelp av en systematisk og sentralt koordinert konspirativ erobring av SPDs og KPDs tillitsverv — på lang sikt å gjenforene de to partiene til et klassekampens enhetsparti. På denne måten ville de også overta ledelsen av dette forente partiet. De omkring 100 kadermedlemmene *Org.* hadde i 1933 hovedsaklig sitt virke i Berlin. Her kontrollerte *Org.* ved sine tillitsvalgte distriktsledelsen i *Sozialistische Arbeiterjugend*, hadde dessuten en viss forankring i SPD, samt en mindre i KPD. Som konspirativt hemmelig forbund hadde gruppen optimale forutsetninger for illegal

De små organisasjonene innså mer konkret enn de store partiene den faren som nasjonalsosialismen utgjorde

virksomhet.

Etter USPD skallet av under første verdenskrig, var SPD i stor grad organisatorisk stabilt innad. Partiets demokratiske struktur utjevnet politiske motsetninger. Men i slutten av 1920-åra gjorde sterke opposisjonelle strømninger med bakgrunn i det tidligere USPD seg gjeldende i partiet. De samlet seg rundt tidsskriftet *Der Klassenkampf*. Under den økonomiske krisa økte konfliktene i styrke. I 1931 førte de til eksklusjon av opposisjonens ledende talsmenn og dannelsen av SAP, som ble det småpartiet med flest medlemmer. Under den økonomiske og politiske depresjonen diskuterte SAP riktig nok den reelle muligheten for en sosio-økonomisk omveltning av staten. Men partiet drøftet også faren for et annet svar på verdensøkonomiens strukturelle krise, nemlig trussel mot den parlamentarisk-demokratiske regjeringsformen. Som de andre gruppene etterstrebet SAP en revolusjonær løsning på de politiske oppgavene gjennom et mellomfase med et proletarisk enhetsparti, som det nye partiet oppfattet seg som kimen til. Visjonen om et klassekampforpliktet enhetsparti tiltrakk seg omlag 1000 medlemmer av KPO, som sluttet seg til det nye partiet i den hensikt å overta ledelsen, for å befri det unge partiet for dets «sentristiske tendenser». Det ca. 25 000 medlemmers sterke SAP maktet ikke å få gjennomslag under demokratiet, verken på det parlamentariske eller det utenomparlamentariske planet. I tida etter 1933 sikret det seg imidlertid et navn for å være fritt for organisasjonsegoistiske og taktiske manøvrer, ved sin troverdige innsats for en aksjonsfront av arbeiderpartiene.

Den delen av venstre-opposisjonen som ikke gikk med i SAP i 1931, skallet av fra sosialdemokratiet først i eksil. Den etablerte seg under ledelse av Böchel, Aufhäuser og Seydewitz som den uavhengige gruppen *Revolutionäre Sozialisten Deutschlands* (RSD). Det sentrale nøkkelordet for RSD var enhetsfronten som en etappe fram mot enhetspartiet.

Revolusjonær visjon, revolusjonær optimisme, revolusjonær fart. Utvilsomt. Men ikke på bekostning av realitetene. De

små gruppene innså mer konkret enn de to store partiene den fare som nasjonalsocialistene utgjorde for stat og samfunn. Denne erkjennelsen varierte bare i liten grad fra gruppe til gruppe. De gikk alle ut fra at tyngden av den økonomiske verdenskrisen — i den spesielle sosiale og politiske situasjonen i Tyskland — ville kunne utløse antiparlamentariske og antidemokratiske tendenser i en grad som kunne føre til opprettelsen av et totalitært diktatur. De forutså og innstilte seg på at dette diktaturet i første omgang og i første rekke ville rette støtet mot arbeiderbevegelsen. Og de gikk enda et skritt videre: De advarte mot å overdrive den faktiske kampkraften og potensialet i den organiserte politiske arbeiderbevegelsen. Den ville nemlig ikke være voksen for å motstå et frontalangrep. Uten illusjoner konkluderte de med at et fascistisk diktatur ville få lang varighet, og aldri frivillig gi fra seg makten. Å velte diktaturet kunne ikke være et partis verk, ikke en gang en enhetlig arbeiderbevegelses verk, uten politiske forbundsfeller.

I motstand

20. juli 1932 avsatte rikskansler Papen den sosialdemokratiske delstatsregjeringen i Preussen. SPD satte seg ikke til motverge mot kuppet. Senest fra denne hendelsen startet gruppene konkrete forberedelser for å sikre og fortsette sin virksomhet under illegale vilkår. Den massive terroren som satte inn fra Hitlers maktovertakelse 30. januar 1933 og etter riksdagsbrannen, rammet ingen av de venstreorienterte smågruppene uforberedt. Men heller ikke de ble helt forskånet for tap i den første fasen. Likevel lyktes det dem i det store og det hele — med forholdsvis små tap — å omstille seg mye raskere til illegalitetens vilkår og politifølgelse enn KPD og SPD, og dessuten vinne tallrike nye medlemmer og sympatisører fra disse partienes desorienterte rekker.

Under første fase av motstanden fram til ca. 1935/36 fortsatte gruppene sin virksomhet vesentlig innen tidligere organisatoriske rammer. Bare i unntakstilfelle og med svært kortsik-

Mye av det illegale arbeidet i Tyskland hadde vært utenkelig uten norsk hjelp

tig formål etterstrebet de utadvendt politisk virke. I sentrum sto arbeidet for å samle de desorienterte kreftene fra SPD og KPD, og konsentrere alle disponible styrker. Denne taktikken var grunnlaget for at de små venstreorganisasjonene fortsatte som mer enn bare et intellektuelt-ideelt undergrunnsmiljø, også etter at KPDs og SPDs illegale etterfølger-organisasjoner var knust i løpet av åra 1935—36. De greide også å være som organisasjoner nærværende. I den andre fasen av motstandskampen, fram til krigsutbruddet, spilte småorganisasjonene en avgjørende politisk og organisatorisk rolle i den tyske motstandsbevegelsen, såvel under jorda som i eksil.

På riksplanet var SAPs illegale ledelse i Berlin riktig nok handlingsdyktig bare til desember 1934. Ved hjelp av et spesielt koordineringspunkt i Berlin lyktes det likevel å fortsette med en sentral samordning av de illegale distriktsorganisasjonene fram til årsskiftet 1938—39. Dette hadde vært utenkelig uten norsk hjelp. To samordningsutsendinger kom nemlig fra norsk eksil til Berlin og bodde der med norske pass: i et halvår i 1936 Willy Brandt, mellom januar 1937 og utgangen av 1938/begynnelsen av 1939 Walter Michaelis.

SAPDs riksorganisasjon med tyngdepunkter i Nord-, Vest- og Sørvest-Tyskland, Sachsen Schlesien og Berlin, ble i begynnelsen av 1937 redusert til områdeenhetene Nord- og Sørvest-Tyskland og Berlin, og talte da fortsatt ca. 1000 aktivister. Den sørvest-tyske organisasjonen med utløpere til Frankfurt, München og Nürnberg brøt sammen under arrestasjoner i 1938—39. I Bremen overlevde den ca. seksti personer sterke SAP-gruppen krigen, integrert i sports- og sangforeninger³. I Berlin synes det ikke under krigen å ha funnet sted noen gruppevirksomhet. Fra enkelte byer i Nord-, Nordvest- og Midt-Tyskland eksisterte det isolerte SAP-kontakter til Sverige helt til 1945.⁴

KPOs riksledelse i Berlin opprettholdt ved starten på diktaturet forbindelser til distriktene Thüringen, Vest-Sachsen, Dresden og Erzgebirge (Chemnitz), Schlesien, Östpreussen, Rhein-Ruhr, Württemberg, Bayern, Hamburg og Bremen.

Gruppen ble rammet svært hardt da Gestapo slo til mot det illegale KPD. Den tidligere politiske konfliktsituasjonen i forholdet til KPD ble skjebnesvanger for det illegale KPO etter Kominterns «høyredreining» fra 1935, da et større antall illegale gikk tilbake til KPD. Disse konfliktene gjorde det lett for Gestapo å knuse KPOs største distriktsgruppe i Vest-Tyskland høsten 1936, og via en kurér å finne fram til riksledelsen i begynnelsen av 1937. I siste fase av krigen samlet tidligere KPO-medlemmer i Leipzig en politisk betydelig motstandsgruppe omkring seg.

En liknende skjebne fikk de tyske trotskistene alt på slutten av 1935. Etter lengre overvåkning foretok Gestapo i november 1935 en rekke arrestasjoner i riksmålestokk. Først ble den ledende gruppen i Berlin revet opp. Høsten 1936 ble resten av kadrene som ennå var frie — av opprinnelig ca. 200 illegalt aktive trotskister, satt fast.

På grunn av sin offensive politikk for samling av den sosialdemokratiske motstanden kom *Org.* alt i 1934 under politiets overvåkning og forfølgelse. Men i første omgang lyktes den å unngå sammenbrudd. Etter systematisk overvåking og ved hjelp av en provokatør — slo Gestapo til mot en del av kjernen i Berlin høsten 1935 og nok en gang våren 1936. I alt ble flere dusin gruppe-medlemmer da arrestert i Berlin. På slutten av 1936 konstituerte det seg en ny innlandsledelse i Berlin, samtidig som utenlandsbyrået i Praha opprettet *10-punktsgruppen* — også kalt *Gruppe Deutsche Volksfront*. Gruppen hadde utenlandskontakter som *Org.* til slutt i hvert fall teknisk kontrollerte og hadde en avgjørende politisk innflytelse på. Med arrestasjonen av medlemmene av *Volksfrontgruppe* i forkanten av Sudet-krisen, ble den daværende politisk mest betydelige sosialistiske undergrunnsgruppen knust. Den hadde tilstrekkelig autoritet til å kunne øve politisk press på SPDs og KPDs eksilsentraler. Kort etter ødela arrestasjoner det organisatoriske samholdet i *Neu Beginnen*-gruppen i Berlin. Isolerte enkeltmedlemmer og kontaktfolk — med forbindelse til knutepunkter i eksil — kunne etterpå bare holde seg på beina

De nordiske land inntok en framtreddende stilling som støttepunkter for eksilarbeidet

fram til krigsutbruddet, da de fleste av de svært unge gruppe-medlemmene ble rullet inn i Wehrmacht. For eksempel forsøkte Hermann Frieb fra München fortsatt — med basis i hæren — å opprettholde det bayersk-østerrikske forbindelses-nettet. På slutten av 1942 ble nettet ødelagt, Frieb dømt til døden og henrettet.

Gestapos vurdering av SAP og *Neu Beginnen* umiddelbart foran annen verdenskrig gir ut fra mitt skjønn en god sammenfatning. Jeg tillater meg derfor et lengre sitat:

«[. . .] i rikets større byer eksisterer (med stor sannsynlighet) ennå mindre grupper, som imidlertid er strengt adskilt fra hverandre og bare driver informasjonsbytte og nyhetsformidling til sin utenlandsledelse [. . .] Faren ved partiet består i at det innen sine rekker — i likhet med de fleste småpartiene — oppviser en stor prosentandel av intelligente folk. Disse personer innehar stort sett gode stillinger og er farlige nettopp fordi de sprer nyheter. Videre er det det eneste partiet hvor vi stadig må konstatere at medlemmene skolerer seg uavbrudt.»⁵

I eksil

Det samlede antall emigranter fra den nonkonformistiske venstresida kom opp i ca. 600, og lå dermed forholdsvis høyt. De første eksilsentralene oppsto i nabolandene, særlig i Frankrike og Tsjekkoslovakia. Praha var sete for utenlandsledelsen for *Neu Beginnen*, for et kortere tidsrom for SAP, og for *Revolutionäre Sozialisten Deutschlands*. Ledelsen for trotskistene, KPO og SAP slo seg ned i Paris. Først i 1938 og 1939 endret bildet seg.

Allerede i startfasen av motstandskampen inntok de nordiske land — Danmark, Norge og Sverige, nevnt i alfabetisk rekkefølge — en framtreddende stilling som støttepunkter for eksilarbeidet. Dette hadde en enkel årsak: De utmerket seg med toleranse i forhold til partipolitiske nonkonformister. Det vil konkret si at emigrantene her ikke ble nektet sosial understøt-

Arbeidet med å gjøre den tyske pasifisten Carl von Ossietzky kjent i Norge og å støtte hans kandidatur til Nobelprisen, var en av de store mobiliseringene mot nazismen. Norske og tyske antifascister sto sammen i dette arbeidet.

telse bare på grunn av at de en eller annen gang hadde vært medlem av den kommunistiske Røde Faglige Opposisjon. Det er velkjent at ortodokse kommunister forsøkte å slå skjeen ut av handa på politiske avvikere ved hensynsløst å framstille dem som Gestapo-agenter. Mindre kjent er det derimot at også sosialdemokratiet av partipolitiske grunner bestrebet seg på å holde særlig tidligere kommunister borte fra de sparsomme bordplassene i eksil.

Den danske sosialdemokraten Hans Hedtoft-Hansen svarte

Forhandlingene Walcher og Brandt førte med norske politikere hører til det morsomste som kilder kan by på

noe uvillig på en forespørsel fra SPD-lederen Otto Wels 20. mai 1935:

«Det er riktig at blant de emigrantene som får støtte her i Danmark, fins det endel SAP-, KPD- og andre «religiøse» folk. Årsaken til dette er at den danske flyktningehjelpen er bygd opp av fagforeningene og partiet.»⁶

I KPOs og SAPs kalkyler hadde det norske eksilet en viktig politisk funksjon. DNA og gruppen *Mot Dag*, samt den svenske Kilbom-gruppen, var på denne tida utvilsomt SAPs viktigste politiske læremestere. Jeg ønsker ikke å kjede noen med detaljdyrking. I juli 1933 forhandlet Jacob Walcher og Willy Brandt med Tranmæl, Finn Moe, Kilbom og Erling Falk om *Mot Dag*-gruppens forsøk på å megle mellom KPO og SAP. Dette hører — med sin detaljerte analyse av alle tenkelige posisjonsmuligheter mellom KPO, SAP og trotskistene — til det morsomste som kilder kan by på. Både Kilbom fra det svenske KPO og de norske forhandlerne talte for et samarbeid mellom KPO og SAP. Ifølge Kilbom mislyktes dette på grunn av KPOs «tyske disiplin» overfor Komintern-beslutninger⁷. Resultatet ble beslutningen om understøttelse av tyske politiske emigranter og Willy Brandts stilling i DNAs pressekontor. I august forhandlet Walcher med Trotskij. På ny en fraksjonshistorie i det

Trotskij og Tranmæl, her på Ringkollen i 1936, var to sentrale skikkelser som spilte en betydelig rolle i de tyske venstresosialistenes politiske diskusjoner.

små. Resultatet var at SAP gikk over til en mer forsiktig kurs mellom KPO og trotskistene, mellom *Internationale Arbeitsgemeinschaft linker sozialistischer Parteien/Internationales Büro für revolutionäre sozialistische Einheit* og trotskistenes planlagte «fjerde» internasjonale. Hensikten med å legge seg opp til KPO var i første omgang å unngå å bli isolert fra trotskistene, for så å overta begge fløyene. Mer konkret var DNAs tilsagn om økonomisk støtte til SAP. Det ble opprettet en såkalt Delsol-komité som skulle fordelen sine midler med 60% til SAP, 20% til KPO, og 20% til andre grupper som sto mellom den II. og den III. Internasjonale.⁸ Arbeidet for å samle gruppenes innenlandsarbeid ga bare små og ofte motsetningsfylte resultater. IVKO, som internasjonal formasjon av «høyre»-kommunistene, falt sammen på kort tid, og trotskistenes manøvreringsevne hadde ødeleggende konsekvenser for alle samarbeidsavtaler og ikke minst deres egen organisasjon. I 1937 oppga SAP sitt arbeid for en ny internasjonal, og begynte å satse på den II. Internasjonale. Som organisasjoner hadde KPO og trotskistene på dette tidspunktet så godt som brutt med «virkelighetens synder», slik en deltaker tolket utviklingen. Årsakene til nedgangen for de kommunistiske splittelsesgruppene i andre halvdel av tretti-åra lå i KPDs politiske gjenopplivning. Omvendt hadde SPDs evne til å hevde seg selv samme virkning på de sosialdemokratiske utbryterne. Også på dette nivået mislyktes alle forsøk på å sammensveise gruppene til en aksjonsdyktig enhet mot eksilstyret, og på denne måten forvandle den organisasjonspolitiske fordelen i illegaliteten til en generell politisk fordel. I like høy grad viste den tyske undergrunnens situasjonsvurdering i Hitler-diktaturets første måneder seg å være forhastet. Den større organisatoriske motstandsevne som småorganisasjonene la for dagen, var av midlertidig betydning. De konkrete organisasjonsvilkårene i den underjordiske motstandsbevegelsen ble på samme måte som de spesielle psykologiske behovene, ikke påaktet. Bare for å bevare sin blotte motstandsevne brukte undergrundsbevegelsen mengder av energi.

Selv for den illusjonsløse realismen i gruppen *Neu Beginnen* — med dens berettigede radikale avvisning av alle spontani-
tetsillusjoner under illegale betingelser — ble de psykologiske
sammenhengene skjebnesvangre, og førte til slutt til at grup-
pen ble splittet i 1935. Som en kraft som beveget den sosialde-
mokratiske motstanden fra kulissene, strebet *Neu Beginnen*
— helt sammenliknbart med utviklingen i SAP — etter å
styrke og stabilisere sin egen politiske retning. Trass i all sin
evne til å manøvrere — dokumentert f.eks. ved sin deltakelse
i eksperimentet med folkefronten i eksil, og trass i sin uegen-
nyttige innsats for en enhetsfront mellom SPD og KPD —
f.eks. i medvirkningen i virksomheten til *10-punktsgruppen* i
Berlin, uttrykte *Org.* allerede i midten av tretti-åra flere ganger
at i hvert fall i eksil var en enhetsbevegelse i den sosialistiske
motstanden illusorisk. Likevel tok den nok en gang på dette
tidspunktet opp forsøket på praktisk å frambringe denne enhe-
ten i illegaliteten. Under ledelse av den pragmatisk tenkende
generalsekretæren i Den internasjonale transportarbeiderfø-
derasjonen, Edo Fimmen, oppsto i andre halvdel av tretti-åra
— med klokt avkall på ethvert politisk-ideologisk program —
en slik praktisk motstands-enhetsfront mellom SAP, gruppen
Neu Beginnen, *Internationales Sozialistischen Kampfbundes*,
enkelte medlemmer av RSD og av KPO, særlig i Vest-Europa
og i Skandinavia. I kraft av å være de viktigste gruppene trakk
SAP og *Neu Beginnen* også politiske konsekvenser av denne
utviklingen. Tendensen mot II. Internasjonale ble tydelig hos
begge. I september 1938 danner begge gruppene i Paris —
sammen med *Revolutionäre Sozialisten Österreichs* — et
Arbeitsgemeinschaft für sozialistische Inlandsarbeit, for å
etterstrebe et sterkest mulig fellesskap mellom organisasjo-
nene i motstandsarbeidet. Sommeren 1938 utarbeidet SAP og
Neu Beginnen en felles programmatisk plattform — *Der kom-
mende Weltkrieg — Aufgaben und Ziele des deutschen Sozia-
lismus. Eine Diskussionsgrundlage*. Men denne plattformen
hadde ikke status av et program. Til slutt satte Stalin-Hitler-
pakten og utbruddet av verdenskrigen nye oppgaver på dags-

Under verdenskrigen ble sosialdemokratiet igjen hjemstedet for venstresosialistene

orden.

Brosjyren *Der kommende Weltkrieg* — for en betydelig del skrevet under medvirkning av *Neu Beginnens* teoretiker, Richard Löwenthal, og offentliggjort i Paris i 1939 — er, sett ut fra i dag, et rørende vitnesbyrd om den såkalte Tredje Veg, en drøm om den europeiske sosialistiske revolusjon og om demokratisering av Sovjetunionen i kjølvannet av denne utviklingen.

Denne drømmen døde ikke i løpet av krigen. Men den var på ingen måte blind for den politiske virkeligheten i Tyskland og i verden. Allerede under krigen ble sosialdemokratiet hjemstedet for splittelsesgruppene demokratiske sosialisme.

I min knappe oppsummering vil jeg stille endel åpne spørsmål: I Tyskland vet vi lite om den skandinaviske og særlig den norske arbeiderbevegelsen som en dreieskive mellom Sovjetunionen og Vest-Europa. Vi må vite mer for å kunne stille spørsmål ut fra mer enn tomme spekulasjoner. Og: Vi vet så godt som ingen ting om planene om å opprette en internasjonal aksjonsenhet innen den sosialistiske bevegelse før den andre verdenskrigen, spesielt ikke noe konkret om forhandlingene med den sovjetiske fagbevegelsen som ble ført i Norge for dette formål. En vurdering av de politiske *outsiderne* avhenger vesentlig av svaret på disse spørsmålene.

Derfor må oppsummeringen begrenses til en beskrivelse:

Det kan slås fast at gruppene fram til omkring 1935/36 fortsatte å forfekte sine politiske mål fra den legale tida, ut fra den antakelse at deres forholdsvis gode organisasjonspolitiske selvheldelse i illegalitet gjorde dem forutbestemte til å innta ledende oppgaver i en ny enhetlig arbeiderbevegelse. I midten av tretti-åra kom man gradvis fram til en realistisk vurdering av de herskende organisasjonsvilkår i Tyskland, forsterket av en frustrasjon i eksil som avspeilte den internasjonale situasjonen generelt og i arbeiderbevegelsen spesielt. Enhetsfrontens politiske linje ble riktignok ført videre både i illegalitet og eksil, ja, delvis til og med gitt ny kraft. Men samtidig viste gruppene allerede at de var beredt til å innordne seg de større politiske

strømningene i det tyske sosialistiske eksil. De ville ikke lenger sette inn sitt politiske potensiale umiddelbart, som i første fase, men på en indirekte måte. Denne utviklingsprosessen kulminerte i krigen. Flertallet av de partipolitiske nonkonformistene sluttet seg til sosialdemokratiet. Her kan vi ikke finne noen nevneverdig forskjell mellom emigranter og ikke-emigranter.

Likevel er hele denne prosessens mange motsetninger bemerkelsesverdig. De kom til syne allerede f.eks. i vurderingen av nasjonalsosialismen: På den ene siden utmerkede sosiologiske (Arkadij Gurland), økonomiske (Fritz Sternberg) og statsvitenskapelige (Franz Borkenau) analyser — og det vesentlige i disse analysene finner vi allerede i Thalheimers og Trotskijs skrifter — hører alle den dag i dag til fundamentet for fascismeforskningen. På den andre siden en «konservatisme» i den politiske strategien, som var fiksert på aksjonsenhet i arbeiderklassen, og organisatorisk på en modell der leninistisk-sentralistiske strukturer dominerte. Denne motsetningen lar seg løse opp ved å vise til hvor alvorlig, realistisk erkjent, trusselen fra nasjonalsosialismen var. Motsetningen kan også vurderes positivt ut fra at det var politisk nødvendig å mobilisere, motivere og formidle aktivistiske impulser. Den henger utvilsomt sammen med en videreføring av revolusjonære impulser fra Weimarrepublikkens første år, og dro derfor veksler på nivået av politisk sosialisering blant medlemmene av småorganisasjonene. I motstandskampen, under betingelsene av konkret politisk praksis, ble denne motsetningen til en «usamtidighet» av teori og praksis. I sin helhet forlenget dette den politiske læreprosessen, og førte til at den delvis var uten kontinuitet og konsistens. Trass i dette mener jeg at det er kortsynt bare å se på småorganisasjonene som utløpere av den gamle arbeiderbevegelsen, slik en kollega så drastisk har formulert det privat. De var like mye forkjempere for en pluralistisk arbeiderbevegelse i teoretisk-ideologisk henseende.

NOTER

- 1 Jfr. Erwin Bauer [= Heinz Ackerknecht], «Über Lage und Aufgaben der SAPD», i *Marxistische Tribüne*, nr. 6, des. 1936.
- 2 Preussische Politische Polizei, Abt. I A, ca. 1928. I: Records of the Reichs Leader of the SS and Chief of the German Police. The National Archives of the United States/Roll 338/2 844 136 — 2 844 138.
- 3 Jfr. Intelligence reports (Britisk) on Left-wing-Opposition Movements in Germany and Austria (March 1945 ?). I: Institut für Zeitgeschichte München/MF 260/AGTS 13/5.
- 4 Brev Irmgard Enderle til Jan Foitzik, 24.6.1979.
- 5 /Gestapa/II A 2/Die marxistische Bewegung im Jahre 1937/Berlin, den 8. Jan. 1938. I: Bundesarchiv Koblenz /R 58/1232. Jfr. også /Gestapa/II A 2/ Illegale Arbeit im Rahmen der II. Internationale gegen Deutschland/Berlin, den 4. mai 1939. I: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn/Inland IIg/27.
- 6 Brev Hansen—Wels, 30.5.1935. I: Archiv der sozialen Demokratie Bonn/Emigration Sopade, mappe 50.
- 7 Jacob [Walcher] und Herbert [= Willy Brandt]/Vertraulich! Brev til: Liebe Freunde, 15. og 21. juli 1933. I: Archiv der sozialen Demokratie Bonn/Willy Brandt-Sammlung, 410.
- 8 Auslandszentrale der SAPD, Rundschreiben Nr. 3, 24.9.1933. I: Samme sted.

Vanligvis er det bare de politisk mest aktive som kan redde seg fra sine forfølgere ved å flykte til utlandet. De blir eksilpolitikere. Det store flertallet av befolkningen kan derimot verken flykte fra diktatorer eller okkupanter.

Jo lenger eksilsituasjonen varer og jo større undertrykkningen er, desto større blir avstanden mellom flyktningene og den indre motstanden. Eksilpolitikernes muligheter til å «veilede» motstandsarbeidet blir redusert og det oppstår motsetninger.

Werner Rödgers artikkel om forholdet mellom eksil og indre motstand har i så måte betydning langt utover det tyske eksempel. Den drøfter en problematikk som også er aktuell for dagens politiske flyktninger.

Werner Röder

Om forholdet mellom eksilledelse og indre motstand i Tyskland*

«Tysklands kommunistiske parti var den eneste politiske kraft som bar fram arbeiderklassens og nasjonens interesser i Tyskland. Sentralkomiteen styrte og ledet partiets kamp [. . .] Ved siden av å styre partiorganisasjonen innenlands og i emigrasjon, bestrebet partiledelsen seg på å etterprøve og perfektionere strategien og taktikken. Dette var en stor og vitenskapelig oppgave [. . .]».¹ Dette står å lese i leksjoner fra det østtyske kommunistpartiets sentralkomités partihøyskole, Karl Marx. I det følgende vil det bare bli tale om den første delen av oppgaven, dvs. de ledende eksilgrupper og forholdet til den indre tyske motstand.

Et leksikon definerer ledelse som «en spesiell menneskelig handlingsmåte, som går på å regulere og få utført aktiviteter av andre personer. Det dreier seg om at lederne gjennom en vesentlig intellektuell virksomhet fastsetter mål og tiltak, og virkeliggjør disse.»² Et forsøk på kritisk å vurdere forbindelsene mellom de politiske eksilgruppene og de illegale organisasjonene i det nasjonalsosialistiske Tyskland, har få forskningsresultater å støtte seg til. Dette trass i den bibliografiske overflod som preger motstands- og emigrasjonshistorien.

Dette er på en måte en overraskende konstatering. Kommunikasjonsveiene mellom eksilgruppene og de indre opposisjonsgruppene har jo lenge vært klare. Snart etter den nasjonalsosialistiske maktovertakelsen følte SPD, KPD og venstreorienterte smågrupper seg tvunget til å utvide sitt aksjonsfelt ved å opprette representasjoner i utlandet. Etter at organisasjonene ble forbudt i Tyskland, betraktet disse representasjonene seg før eller seinere som partiledelser i eksil. Langs grensen opprettet de et nett av støttepunkter som tjente som tilfluktsentra for informanter og flyktninger. Eksilorganisasjonenes oppgaver besto dessuten i å skolere funksjonærer

* Artikkelen er en bearbejdet og oversatt versjon av innlegget på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987.

Arbeidermotstanden bygde på et kontaktnett mellom eksilgrupper og motstandsgrupper innen Tyskland

for illegalt arbeid og sende folk inn i Tyskland på oppdrag, samt å organisere kurer- og transportsystemer for propagandaskrifter og internt informasjonsmateriale. Mengden av litteratur som ble brakt inn i Tyskland, viser størrelsen av disse forbindelsene. SPDs eksillemning i Praha (SOPADE) noterte fram til juni 1936 en transport av over 1,2 millioner eksemplarer av «Sozialistischer Aktion», av over 100 000 brosjyrer og interne informasjonsblad, samt mer enn 1,5 millioner flygeblad og klebelapper for spredning innen Tyskland.³ Informasjonsstrømmen i motsatt retning var like omfattende. Beretningene fra de til-litsvalgte inne i Tyskland og rapportene fra grensepostene la, iallefall i de ikke-kommunistiske sentralene, grunnlaget for detaljerte situasjons- og opinionsbilder. Disse ble for en del brukt i pressearbeidet og la grunnlaget for de politiske eksilavise-ene. Et framstående eksempel er «Deutschland-Berichte der Sopade», som mellom 1934 og 1940 vant anerkjennelse også i de kretser som ellers — og ikke uten grunn — stilte seg reservert til emigrantenes skrifter.

De felles kjennetegn som her er skissert — et institusjonali-sert kontaktparagraat mellom eksilet og motstandsgrupper innen Tyskland, samt dette apparatets arbeid med propagandamateriell i stort opplag, er motstandsformer som er typisk for helt bestemte grupper. De er karakteristiske for «arbeidermotstanden», for arbeiderbevegelsens reaksjon på det nasjonalsosialistiske diktaturet. Dette var et i høy grad organisert opposisjonelt miljø, som hadde behov for å demonstrere sin egen tilstedeværelse og betydning, og dermed gi seg selv psykisk støtte. De etablerte eliter i den borgerlige stat hadde derimot mer uformelle og stille metoder for å øve politisk og sosial innflytelse. At slike kretser, også i eksil, aksjonerte på ganske andre plan, skyldtes derfor ikke bare at tallet på borgerlig-politiske emigranter var lavere.

Særtrekkene ved gruppene Neu Beginn og Internationale Sozialistische Kampfbund liknet på mange måter den borgerlige typen motstand. I arbeidsmåte og ledelsesstruktur skilte disse gruppene seg fra massepartiene til venstre, fagfore-

Det fantes et kontaktnett mellom den indre motstanden og eksilgruppene, men dette sier ikke noe om styring av motstanden

ningsgruppene, det sosialistiske arbeiderparti og andre småorganisasjoner med proletarisk bakgrunn. Deres motivasjon kan snarere finnes i fornyelsesfilosofien blant de av Weimarrepublikkens intellektuelle som sluttet seg til arbeiderbevegelsen og særlig til dens «leninistiske» perspektiver. I den så de en «ny» sosial kraft. Gruppene hadde også enkelte utvalgte tilhengere blant arbeiderungdom. Disse selvbevisste elitene forholdt seg til forbilder og tenkere som før eller seinere emigrerte. Navn som Karl Frank, Richard Löwenthal, Waldemar von Knoeringen, Helmuth von Rauschenplat og Willi Eichler kan her trekkes fram. I tillegg til nære organisatoriske kontakter, førte dette — i hvert fall på lengre sikt — til at deres utenlands-sentraler faktisk hadde politisk og ideologisk styring med de illegale kadrene innen Tyskland. Jan Foitzik har med nøyaktighet og innlevelse gransket dette i sin utmerkede og krevende bok «Zwischen den Fronten».⁴

Foitziks verk er i det vesentlige blitt til innen rammene for et forskningsprosjekt i Mannheim om «eksilledernes styring av den indre tyske motstanden i åra 1933—1939/40». Med god grunn sier verket likevel lite om årsakssammenhenger mellom eksilledelsens beslutninger og det illegale motstandsarbeidet. Desto mer kan det fortelle om de gjensidige fremmedgjøringsprosessene også innen smågruppene på venstre fløy. Før Foitzik, utga Beatrix Herlemann sin bok om kommunistenes eksilmotstand, «Die Emigration als Kampfposten. Die Anleitung des kommunistischen Widerstands in Deutschland aus Frankreich, Belgien und den Niederlanden».⁵ En tilsvarende undersøkelse av den emigrerte SPD-ledelsens styring av den sosialdemokratiske motstanden foreligger ikke. Forklaringen kan være at i motsetning til den kommunistiske partihistoriekrivningen har sosialdemokratiske veteraner og historikere ikke formulert noen tese om eksilledelsens «konsekvente og vellykte styring av motstanden». Det politiske og vitenskapelige kravet til korreksjon er dermed blitt mindre påtrengende.

Alt en av de første studiene av det sosialdemokratiske eksil, Lewis Edingers «German Exile Politics» fra 1956, burde ha

SPD-ledelsen i eksil gjorde ikke krav på å lede den indre tyske motstanden

advart oss mot å tro at det eksisterte et kommunikasjonsnett mellom eksilet og den indre motstand, innebar en form for styring fra eksilet. Edinger tar SOPADEs uttalte revolusjonære mål alvorlig som metodisk utgangspunkt og vurderingsmålestokk for sine organisasjonspolitiske betraktninger. Dermed ender han i en uproductiv historisk innordning av motstanden utenfra: «[. . .] SPDs eksilledere ønsket å ta på seg oppgaven med å organisere og lede en anti-nazistisk revolusjonær bevegelse i Tyskland. I ettertid er det et stort spørsmål om de fordekte anstrengelsene på å organisere en anti-nazistisk revolusjon fra utlandet var verdt det det kostet.»⁶ Edingers historiske dom — et produkt av mangelfulle realitetsforestillinger og en feilaktig spørsmålstilling — minner om de vurderinger som nyere vesttyske arbeider har gjort av den motstandsledelse som ble drevet av KPDs partiledelse i eksil.⁷ Som jeg ønsker å vise i det følgende, bør også disse vurderingene i en viss grad relativiseres.

Men først tilbake til den sosialdemokratiske partiledelsen i eksil. Denne ledelsen med sete i Praha representerte et ødelagt apparat. De aktivistiske kreftene i partiet så med stor mistro på den. Ledelsen hadde trukket seg tilbake til en kvasi-legalistisk rest: nemlig til *hele* partiets forrang og til mandatsteorien.⁸ Som «forvalter» for diktaturperioden avsto ledelsen fra å gjøre krav på å lede den indre tyske motstanden organisatorisk og taktisk. Ved å vise til at det var nødvendig med tilslutning fra det «legale» partiflertallet i Tyskland, klarte den å hindre enhver endring i eksilledelsens sammensetning, i forvaltningen av partiets formue, og — framfor alt — i sosialdemokratiets ideologiske og politiske grunnlag. Den begrensning partiledelsen tilsynelatende la på seg selv, beskrives svært treffende i et opposisjonelt PM fra 1934 som et «forhold [. . .], der motstandsgruppene gir ledelsen 'råd' og partiledelsen 'understøtter' og 'legger til rette' for gruppene. Gruppene får ikke bestemme partiledelsens sammensetning. Til gjengjeld gjør partiledelsen ikke krav på å lede partiet politisk og gjøre det enhetlig. Partiledelsen 'tolererer' gruppene, og gruppene 'tole-

Den sosialdemokratiske motstanden besto av selvstendige grupper med utgangspunkt i tradisjonelle sosiale nettverk

rerer' til gjengjeld partiledelsen. Ut fra dette kan bevegelsen ikke skaffe seg noen sentral ledelse, men må avfinne seg med den gamle partiledelsen. Ledelsen kan imidlertid ikke lede, men bare 'understøtte' og 'legge tilrette'.⁹

Også den sosialdemokratiske eksiledelsens forhold til motstanden var dermed i første rekke en reaksjon. Selv transporten av store mengder sosialdemokratiske trykksaker inn i Tyskland var i mindre grad i samsvar med Praha-ledelsens vurderinger enn med kravene fra de illegale gruppene. De hadde ofte feilvurderingen av NS-regimet og «det korte perspektivet» til felles med de kommunistiske kadrene.¹⁰

Heller ikke de spesifikt sosialdemokratiske motstandsformene — det vil si et stort antall selvstendige grupper med utgangspunkt i tradisjonelle sosiale nettverk, samt, i regimets seinere år, restformer av motstand i helt uformelle fellesskap — oppsto ikke på grunnlag av en slags langsiktig beslutning fra den sosialdemokratiske eksiledelsen slik Tim Mason antydet i 1967¹¹, men som reaksjoner i det sosialdemokratiske miljøet. Det var erfaringer fra sosialistlovens periode, den «marxistiske» ortodoksiens avventende holdning, deltakelsen i Weimar-republikkens regjeringer, sosial anseelse også i deler av den nasjonalsosialistiske omverden, og et ulikt svakere forfølgelsespress i forhold til det kommunistene opplevde, som — uten handlingsanvisninger utenfra — skapte bestemte adferds- og bevissthetsformer. Disse formene viste seg gjennom «kontinuiteten av subkulturelle verdier» (Wm. S. Allen) å være immune overfor det nasjonalsosialistiske systemet på en historisk viktig måte.¹²

Dette var en tidlig reaksjon på det vi vet i dag, nemlig at «totalitære regimer [er] tilstrekkelig rustet til å hindre at det danner seg masseførerforbindelser ved siden av sitt eget monopol på innflytelse» (Klaus Tenfelde). I motsetning til dette sto som kjent målsettingen til den kommunistiske partiledelsen i eksil. Den proklamerte KPDs raske gjenoppbygging i Tyskland som sentralt ledet, konspirativ masseorganisasjon, i påvente av et snarlig sammenbrudd for det fascistiske syste-

met og framvekst av en revolusjonær situasjon på kort sikt. KPDs politikk skulle føres offensivt ut i offentligheten også ut fra den midlertidige illegaliteten. Partiets hierarkiske oppbygging ble faktisk reproduert i illegaliteten. Allerede denne gjenoprettelsen av en sentralistisk partistruktur skapte formelt en institusjonell forbindelseslinje for skriftlige direktiver og personlig instruksjon til de ledende eksilkadrene. Bildet av det illegale offensive massepartiet som partiledelsen sto for, syntes bekreftet av den organisatoriske livskraft som preget KPD i Tyskland i de to første åra av nasjonalsosialistenes herredømme. Offensiv politikk og massearbeid ble naturligvis hurtig avslørt av det stadig forbedrede Gestapo-apparatet. Før 1933 var partiet kjennetegnet av stor medlemsutskifting. Det kunne derfor bare tåle årelatingen i en begrenset periode. Allerede i 1933/34 rykket medlemmer av ungdomsforbundet og det militærpolitiske apparatet inn i de illegale partifunksjoner, foruten også ledende eksilemissærer. Videre viser oversikt over anklagede aktivister at personrekrutteringen i økende grad forskyver seg fra proletære partiarbeidere til randgrupper og til en politisk mer ureflektert sosial protestholdning.

Arrestasjonene til Gestapo, som i et ekstremt tilfelle i Bayern i 1934 selv «ledet» det illegale arbeidet gjennom en agent, bidro til å utmatte de aktive kadrene i Tyskland. Det gjorde også nedgangen i arbeidsledigheten, som ved siden av alder og familiestilling var en viktig faktor i det konspirative engasjementet. Dette var faktorer partiet måtte ta hensyn til. De og en endret strategi fra det sovjetiske kommunistpartiet og Komintern, førte i slutten av 1935 til en nyorientering hos KPD. Tyngdepunktet i partiorganisasjonen ble nå flyttet mer over på emigrantene. I Tyskland falt innenlandsledelsen og distrikts- og underdistriktsledelsene bort. Den regionale ledelsen ble overført til seks avsnittsledelser i utlandet. Innførselen av illegale skrifter ble drastisk begrenset. Så mye om bildet slik det viste seg i det ytre.

Under inntrykk av dette ble det — både dengang og i ettertid — ofte rettet den anklagen mot den emigrerte KPD-

Gestapos arrestasjoner utmattet de aktive KPD-kadrene i Tyskland

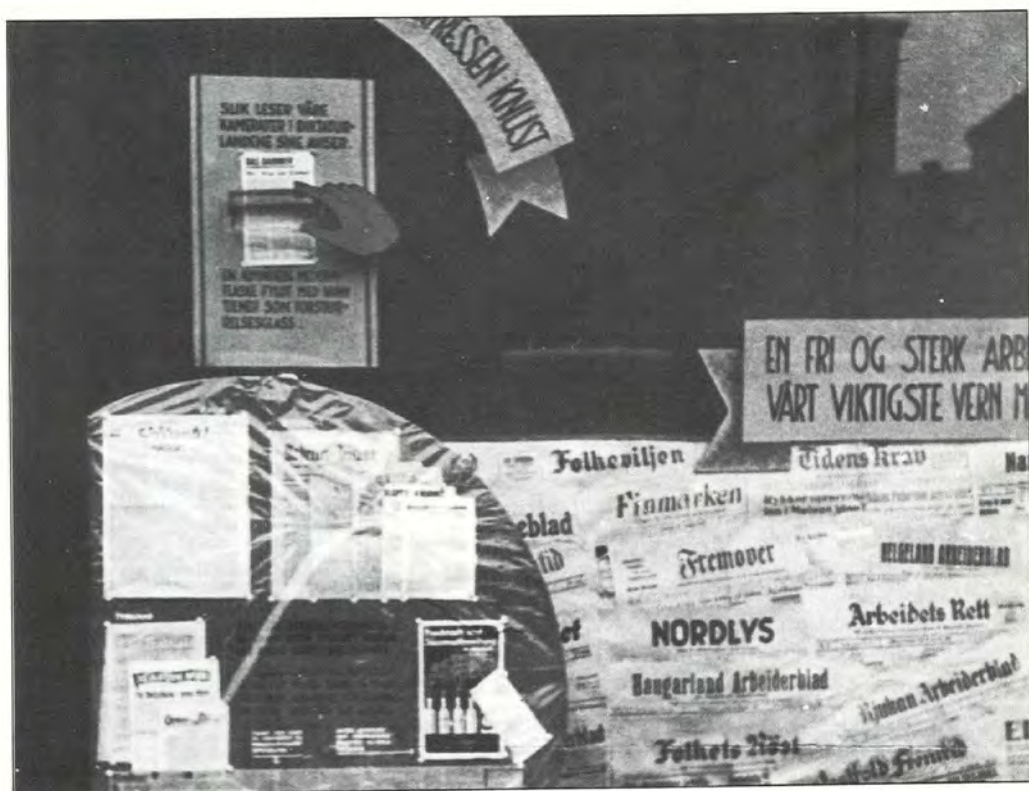
ledelsen at den i sin sekterisme feilvurderte nasjonalsosialismen og dermed ble skyldig i at tusenvis av de indre-tyske kadrene ble tatt av Gestapo. Denne anklagen baserer seg med motsatt fortegn på tesen om at partiledelsen i eksil på alle områder ledet den indre-tyske motstanden. Ut fra min vurdering er den ikke holdbar i en slik kausal form. Beatrix Herlemanns undersøkelse viser riktignok at det er forbundet med betydelige problemer å korrigere ledelsesversjonen på grunnlag av tradisjonelt kildemateriale. På grunn av den spesielle situasjonen ble det ikke skapt sentrale skriftlige kilder på det indre-tyske handlingsplanet. De som kom til, ble ødelagt under verdenskrigen mellom 1939 og 1945, eller gjort utilgjengelig i DDRs og Sovjetunionens arkiver, — i hvert fall for partifremmed forskning. Men det foreligger likevel en rekke regionalstudier, som med sine resultater om tidas «enkle» sosiale virkelighet gjør det mulig å rekonstruere et sammenhengende adferdshistorisk helhetsbilde.¹³

For NS-regimets første år kan det på denne måten utvilsomt konstateres en høy grad av samsvar mellom reaksjonsmåten hos forfulgte KPD-medlemmer i Tyskland og utenlandsledelsens interesser. Grunnene til dette må søkes i den kommunistiske medlemsmassens sosialpsykologiske unntakssituasjon. KPDs egen ultra-venstre-isolering fra 1928 og den økonomiske verdenskrisens sosial-økonomiske degradering av de fleste kommunistene hadde forsterket leirmentaliteten i de revolusjonære gruppene som stadig befant seg i et fiendtlig samfunn. Partiet med dets underorganisasjoner og foreninger kunne i denne situasjonen by på ikke bare eksistensiell hjemfølelse, men i kraft av sin «vitenskapelige» fortolkning av historien på en garanti for at den revolusjonære konstellasjonen kunne ventes å oppstå innen kort tid og at den ville føre til en omveltning av de sosiale maktforhold. En ekstrem sosial bannlysning, behovet for en tilhørighet, og forventning om «den siste tid», lå til grunn for de tyske kommunistenes vilje og evne til å svare på de brutale slagene fra statsmakten med å gjenreise sitt kjempende solidaritetsfelleskap i det tredje rikets første år.

Den kommunistiske motstanden i Tyskland ble bestemt av den indre tyske utviklingen og ikke av utenlandsledelsenes interesser

De første ansatsene til dette var helt ut spontane, og kom mest på lokalt plan. Beredskapen på et slikt engasjement stemte overens med ledelsens eksils spesifikke interesser. Og det kontaktapparat som dette skapte, utfylte bildet av et tilsynelatende intakt sentralistisk kampparti på det øvre organisasjonsplanet. Siden KPD ikke forsto republikkens undergang som sitt eget nederlag, kom det i første omgang heller ikke — som i den sosialdemokratiske leir — til noe emosjonelt brudd mellom den gamle partiledelsen og medlemsstokken. Når vi ser bort fra det store potensialet av politisk enighet, lå den faktiske betydningen av kontaktapparatet i at miljøforbindelsene ble styrket ved teknisk, organisatorisk og propagandistisk understøttelse. Kort sagt: I det som det spesielt gjaldt om for den kommunistiske motstanden, nemlig å føre offentlig bevis for at partiet fortsatt «levde». Hermann Weber illustrerer f.eks. dette med de betydelige motsetninger som var tilstede mellom den emigrerte KPD-ledelsen og den illegale politiske praksis i spørsmålet om forbundsfellene. Likevel distribuerte motstandsgruppene eksilleledelsens trykte propaganda for å demonstrere partiets fortsatte eksistens hjemme og ute. Det tilsvarer for øvrig de opposisjonelle sosialdemokratiske gruppernes spredning av Praha-ledelsens skrifter i Tyskland.^{14]}

Sett ut fra de kilder som er tilgjengelige — f.eks. «Rechenschaftsbericht einer Bezirksleitung aus dem Jahre 1934», redigert av Günther Plum i 1975¹⁵ — ble ikke den kommunistiske motstandens bevissthet og praksis bestemt kausalt av eksilleledelsen, men av de illegales egne behov og av den indre-tyske utviklingen. Dette viser seg også i kilder fra forfølgersiden. Uavhengig av det oppstuss som ble satt i scene ved den såkalte historikerstriden omkring Ernst Noltes «kausale forbindelse» mellom NS-terror og revolusjonsredsel, er det ikke omstridt hvor sterkt nasjonalsosialismens politiske dynamikk ble bestemt av en irrasjonell visjon om en jødisk-bolsjevistisk trussel styrt fra utlandet. I anklage- og domsskriftene mot kommunistiske illegale fins det, trass i dette, ikke noe fra Gestapos etterforskning som kunne belegge denne «styringsteorien» på

en måte som regimet ønsket. De var heller begrenset til allmenne former, som: «Som alle kjenner til, strever det kommunistiske partiet etter å opprette et arbeider- og bondediktatur etter sovjetrussisk mønster. Da det viste seg umulig å oppnå det flertall som kreves for å endre forfatningen, forberedte det kommunistiske partiet en væpnet oppstand alt før den nasjonale reisingen, for med vold å nå sine mål. Da partiet og dets underorganisasjoner var knust våren 1933, gjorde det straks forsøk på å gjenoppbygge organisasjonen, samle kameratene og verve nye — med støtte fra utlandet, særlig den kommunistiske partisentralen og emigrantene [...] For dette formål er det distribuert skrifter med hets- og redselspropaganda som dels produseres innenlands ved trykke- og kopieringsmetoder, dels innføres fra utlandet.»¹⁶ I folkedomstolens dom over medlemmer av den kommunistiske innenlandsledelsen (Rembte, Stamm, Maddalena o.a.) — framhever den riktig nok de anklagedes nære kontakt med politbyrået i Praha og Paris som straffeskjerpene: «For bare og først denne kontakten gjorde det illegale arbeidet (dvs. opp- eller utbygging av organisasjonen

Fra en utstilling i Arbeiderbladets vindu på Youngstorget. Venstre side har overskriften: I diktaturstatene er arbeiderpressen knust, og viser illegale aviser fra Tyskland, Østerrike og Italia. På høyre siden ser vi Arbeiderpartiets aviser.

Gestapo kunne aldri bevise påstanden om «en jødisk-bolsjevistisk trussel styrt fra utlandet»

i første omgang) mulig fra det startet og videre framover.» Men i samme åndedrag reduserer folkedomstolen dette poenget til tre tekniske samarbeidsfaktorer som vi kjenner godt fra før: Rapporter om situasjonen i Tyskland, distribusjon av propagandaskrifter, og finansiering av illegale funksjonærer. Disse aktivitetene har de anklagede ofte lykkes med. Derimot mislyktes de i det forsøk som nevnes i dommen, på å føre politbyråets direktiver for enhets- og fagforeningspolitikken inn i praksisen til den kommunistiske motstanden.¹⁷

Eksilledelsen var faktisk bare i stand til å ta del i den indre tyske motstanden så lenge den knyttet an til undergrunnsbevegelsens spontane adferdsform gjennom materiell og personlig understøttelse. Det som skjedde etter sammenbruddet for den «offensive» fasen, viser dette på en enda tydeligere måte: Den organisasjonspolitiske delen av Brüssel-beslutningen fra 1935 var bare i samsvar med tvangen i situasjonen i Tyskland, og sanksjonerte bare det tilbakeskrittet som det illegale arbeidet allerede hadde tatt til å prøve å opprettholde miljøsammenhengene. Anvisningene for en ny «trojansk hest»-taktikk fikk betegnende nok ikke noe nedslag i den kommunistiske motstanden. På samme måte begrenset folkefrontlinjen seg til organisatoriske ansatser i eksil. Etter langvarige forberedelser lyktes det KPD-ledelsen i Moskva i 1942/43 å opprette en slags innenlandsledelse i samvirke med enkelte partikadre som hadde aktivisert seg på ny etter at krigen startet, samt med motstandskretser som hadde oppstått på selvstendig grunnlag. Men også da viste det seg at sentralkomiteens politiske linjer ikke lenger kunne formidles blant de illegale i Tyskland, særlig ikke i det framtidige «nasjonale spørsmål».¹⁸

Forestillingen om at sentralkomiteen i eksil ledet den kommunistiske motstanden — som ved et første blick på det ytre handlingsforløp til og med kan virke plausibel for de første åra — gjør i virkeligheten bruk av et argumentativt kunstgrep. På linje med feilslutningen «post hoc, ergo propter hoc» er dette karakteristisk for den parti-offisielle historiografien: Den enes ledelse av den andre utledes av tidvis eller delvis likhet i

Eksilgruppene og den indre tyske motstanden utfylte hverandre

adferdsmåte og interesser mellom forskjellige personer og grupper — uten at det bevises eller anses nødvendig å bevis.

Min sammenfattende tese, som også løser den tilsynelatende motsetningen mellom sosialdemokratisk og kommunistisk «ledelses»-praksis, kan formuleres slik:

1. Eksilet og den indre-tyske motstanden utgjør et subsidiært forhold. Det aktuelle illegale parti utnytter den materielle og organisatoriske understøttelsen fra sin utenlandsrepresentasjon, uten at formene for og innholdet i motstanden bestemmes utenfra. De ledende gruppene i eksil trenger på sin side en legitimering ved å kunne vise til motstandskontakter som et sentralt argument i sine forsøk på å oppnå anerkjennelse, innflytelse og framgang i utlandet.

2. Motstand og eksil var — trass i tidvis nære subsidiære forbindelser — selvstendige handlingsplan i seg selv. Under sin eksistens ble de i økende grad kjennetegnet av selvstendige interesser, kampformer, bevissthetsformer og politiske og intellektuelle prestasjoner.

Hvis disse premisene stort sett er holdbare, gir de grunnlag for en rekke konsekvenser for vurderingen av forskningsnivået i dag, for de spørsmål som vitenskapen må stille i framtida, og for den historiske innordning av hele eksilfenomenet. At det dermed må gjøres visse metodologiske reduksjoner i kravet på å betrakte eksil og indre tysk motstand som en funksjonell enhet, tør også være akseptabelt for de historikere som har formulert dette postulatet til fordel for et kapittel av tysk samtids-historie som lenge har vært neglisjert.¹⁹ De historisk relevante virkninger av «motstand utenfra» bør for framtida i mindre grad søkes i de områder av den politiske eksilvirksomheten som gir en primært organisasjonshistorisk forskningsinteresse. I tråd med — og som resultat av — den «grunnforskning» som Helmut Müssener i sin tid propagerte, er dette erkjennelsesfellet i løpet av de tjue siste åra belagt med et stort antall undersøkelser av eksilgrupper og -land. De har fortjenesten av å være grunnlag for videre spørsmålsstilling. Den viten som på denne

måten er sikret om særlig den tyske arbeiderbevegelsens kamp og ofre, er ikke minst en del av den ytelse som erindringene gir innen en politisk-moralsk kultur. Denne typen studier vil måtte gjøres også for framtida. Dette trass i at det alt for en god stund siden er klargjort at det politiske og organisatoriske grunnmønsteret i det politiske eksilet etter 1933 i de asyl-land som må undersøkes, bare viser marginale, men likevel høyst interessante variasjoner regionalhistorisk sett. Det samme gjelder for mangelen på resultater av forsøkene på å virke kollektivt inn på mottakerlandenes Tysklandspolitikk.

Jeg vil gjerne nevne to vanskelige punkter ved den historiske ettertanke på eksilet, punkter som synes meg særlig egnet for videre forskning og for en nødvendig innordning i den tyske samtidshistoriens større sammenhenger:

1. Emigrasjonen forente en aktivistisk del av det tyske mindretall som hadde lidd et nederlag av katastrofale dimensjoner som talsmenn for den demokratiske republikken i 1933. Men utover dette var eksilet et forum å artikulere seg i for alle de retninger innen den politiske verdensanskuelse, alle de skoler og litterære retninger som hadde blitt til i den første tyske republikks mellomkultur, og som selv hadde bidratt til å oppløse det demokratiske system ved å gjøre bruk av eller prinsipielt kritisere dets svakheter. Undertrykkelsen av disse retningene i Tyskland etter 1933 var i første omgang «bare» terroristisk og administrativ, dvs. av tilsynelatende forbigående natur. Den permanente emigrasjon — dvs. uttørkingen av deres kreativitet i eksilet og de nærmere omstendigheter ved denne reduksjonen — er samtidig indikatorer på at de vesentlig var innvevd i et miljø som ikke lenger kunne gjenopprettes. Det intellektuelt og biografisk fasinerende landskapet av førkrigs-emigrasjonen er på denne måten et interessant felt for organisasjons- og idehistorisk arkeologi. Det er ikke til å komme utenom for den historiker som ønsker å følge de politiske og kulturelle formene som var spesifikke for Weimarrepublikken, samt de før-moderne restene av det tyske samfun-

*Vesentlige elementer ved den tyske etterkrigsutviklingen
ble planlagt i eksil*

net, inn i en tid da den tyske nasjonalsosialismen ødela dem for godt.

2. I motsetning til de politiske og kulturelle grupper i det tredje riket som det var i slekt med, kom eksilet i en mer intensiv kontakt med den internasjonale utvikling. En del av eksilet trakk de politiske og kulturelle læreprosesser av dette inn i de teorier og handlingsmåter som de rettet mot Tyskland. Særlig ødeleggelsen av det tradisjonelle emigrantmiljøet som var oppstått etter 1933 — gjennom den tyske erobring av kontinentet og den påfølgende av-kultivering av de kadre som ble boende i angelsaksiske og skandinaviske mottakerland — var utgangspunktet, om ikke forutsetning for denne prosessen. Under planlegging i disse krigsåra, som jeg har betegnet som den post-fascistiske perioden av det politiske eksil, befinner det seg fem vesentlige elementer ved den vesttyske etterkrigsutviklingen:

- det sosialdemokratiske folkepartiet, som ideologisk og sosialt skulle være stort nok til å forene sosialistiske og borgerlige demokrater om en konkret politisk målsetting,
- en selvstendig og enhetlig fagbevegelse som skulle representere lønnstakernes økonomiske interesser på det økonomisk-politiske plan og med økonomisk-politiske midler,
- forutsetningen om en positiv politisk, grunnleggende konsens i partiene og befolkningen som grunnlag for en livsdyktig republikk etter Hitler. Forbundet med dette
- avståelsen fra klasseforbund eller politisk aksjonsenhet med et kommunistisk parti som sto på et leninistisk grunnlag. Og til slutt
- det framtidige Tysklands politiske, økonomiske og kulturelle orientering mot Vest-Europa.

Samtidig fullførte KPD sitt farvel med tendenser i retning av en uavhengig vei til sosialismen. Den blokkpolitikk med borgerlige grupper og personligheter — med ensretting eller utelukkelse av det sosialdemokratiske og sosialistiske element — som Freie Deutschen Bewegung praktiserte i eksil, fore-

grep kjennetegnet ved den kommunistiske strategien etter 1945. Fiaskoen for motstanden var her en motivasjon for å gjennomføre «klassehegemoniet» i Tysklands østlige del. I forhold til de svært mange personkontinuiteter også på høyere politisk og partimessig plan bør en mulig sammenheng mellom konsepsjonene fra åra 1942—45 og den tyske etterkrigshistorien bli gjenstand for videre studier. Men allerede nå kan det slås fast at innen den sosialdemokratiske bevegelsen fant de som vendte tilbake fra eksil, et flertall i Tyskland hvis erfaringer med tolv års NS-diktatur var forenlig med emigrantenes læreprosesser på lang sikt. Dette sammentreffet av to utviklingstråder som var så forskjellige i sine ytre forløp at de i første omgang slett ikke tillater spørsmålet om gjensidig innflytelse og ledelse, fører da også tilbake til utgangspunktet for våre drøftinger.

NOTER

- 1 Horst Laschitz og Siegfried Vietzke, *Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung 1933—1945*, Berlin 1964, s. 53, 58. Ledelsestesen har uskadd overlevd alle de revisjoner som i mellomtida er gjort i den kommunistiske partihistorie-skrivningen.
- 2 F.eks. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon*, bd. 14, Mannheim 1975.
- 3 Jfr. Bericht über die deutsche sozialdemokratische Arbeit, Bundesarchiv Koblenz (BA), R 58/494.2. Bl. 28—58.
- 4 Jan Foitzik, *Zwischen den Fronten — Zur Politik, Organisation und Funktion linker politischer Kleinorganisationen im Widerstand 1933 bis 1939/40 unter besonderer Berücksichtigung des Exils*, Bonn 1986. — Jfr. også Richard Löwenthal, «Vom Wert eines «hoffnungslosen» Kampfes», i *Die Zeit*, nr. 1, 26.12.1986.
- 5 Königstein/Ts. 1982.
- 6 Lewis J. Edinger, *German Exile Politics. The Social Democratic Executive Committee in the Nazi Era*, Berkeley, Los Angeles 1956, s. 248, 251f. — Jfr. derimot den stadig lesverdige undersøkelsen av Erich Matthias, *Sozialdemokratie und Nation. Zur Ideengeschichte der sozialdemokratischen Emigration 1933—1938*, Stuttgart 1952, som i organisasjonshistorisk henseende går ut fra virkelighetsnære funn, og med sin måte å stille spørsmål på sikter mot eksilets historiske relevans.
- 7 Se f.eks. Beatrix Herlemann, op.cit.
- 8 Jfr. for dette Günter Plum, «Volksfront, Konzentration und Mandatsfrage. Ein Beitrag zur Geschichte der SPD im Exil 1933—1939», i *Vierteljahrshefte für*

- Zeitgeschichte* (18), H. 4, okt. 1970, særlig s. 419ff., Werner Röder, «Emigration und innerdeutscher Widerstand. Zum Problem der politischen Legitimation des Exils, i Forschungsinstitut der Friedrich Ebert-Stiftung (utg.), *Widerstand, Verfolgung und Emigration*, Bonn — Bad Godesberg 1967, den samme, *Die deutschen sozialistischen Exilgruppen in Grossbritannien 1940—1945. Ein Beitrag zur Geschichte des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus*, 2. oppl., Bonn — Bad Godesberg 1973, s. 29—35.
- 9 Um die neue Führung der Sozialdemokratie. Institut für Zeitgeschichte-Archiv (Ifz-Archiv) Fb. 208, Bl. 67—69.
- 10 Jfr. bl.a. Drei Jahre Sopade-Arbeit, BA R 58/494-2, Bl. 185—203, særlig s. 2f.
- 11 Tim Mason, «Der antifaschistische Widerstand der Arbeiterbewegung im Spiegel der SED-Historiographie», i *Argument* (9), nr. 43/1967, s. 149.
- 12 Allen taler med tanke på motstandshistorien om «muligheten [. . .] for at vi hitil har betraktet temaet fra et feilaktig synspunkt og derfor stilt feilaktige spørsmål [. . .] Spørsmål om organisasjon, politikk og synlig virksomhet» burde heller være underordnede elementer for forskningen. William S. Allen i: Jürgen Schmäddecke og Peter Steinbach (red.), *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Die deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler*, — München/Zürich 1985, s. 850.
- 13 For eksempel Martin Broszat o.a. (red.), *Bayern in der NS-Zeit, Studien und Dokumentationen in sechs Bänden*, München 1977—1983, Detlev Peukert, *Die KPD im Widerstand. Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr 1933 bis 1945*, Wuppertal 1980, Inge Marssolek og Rene Ott, *Bremen im Dritten Reich — Anpassung, Widerstand, Verfolgung*, Bremen 1986.
- 14 Jfr. Hermann Weber i: Jürgen Schmäddecke og Peter Steinbach, *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, s. 80.
- 15 Günter Plum, «Die KPD in der Illegalität. Rechenschaftsbericht einer Bezirksleitung aus dem Jahr 1934», i *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (23), H. 2/1975, s. 219—235.
- 16 Urteil des OLG Hamm gegen Otto Hertel u.a. vom 8. März 1935, Ifz-Archiv Fa 117/142.
- 17 Urteil vom 4. Juni 1937, Ifz-Archiv Fa 117/25.
- 18 Jfr. Beatrix Herlemann, *Auf verlorenem Posten. Kommunistischer Widerstand im 2. Weltkrieg. Die Knöchel-Organisation*, Bonn 1986.
- 19 Se f.eks. *Biographisches Handbuch der deutsch-sprachigen Emigration nach 1933*, bd. 1, München/New York/London/Paris 1980, innledning s. XIII.
- 20 Se Werner Röder, «Emigration nach 1933», i: Martin Broszat og Horst Möller (red.), *Das Dritte Reich*, 2. oppl., München 1986, s. 243 ff.

Innvandrere og solidaritet

Foto: Arbeiderbladet

Denne artikkelen handler om de holdninger vi nordmenn har til fremmede. Hvordan vi forholder oss til en politikk som tar sikte på å bevare og utvikle fremmede kulturer i vårt eget land. Spørsmålet er om vi er villige til å gi fremmedeartede kulturuttrykk samme vekstvilkår som norske?

Tradisjonelt er det venstresiden i norsk politikk som har vært drivkraften bak en politikk som tar sikte på å overføre flere midler til innvandrernes kulturelle virksomhet. Forfatterne drøfter her hva kjønn, alder, yrke og utdanning betyr for holdningene våre, sammen med slike ting som fagforeningsmedlemskap og religiøs aktivitet.

Arne Kolstad og Per Arnt Pettersen

Innvandrere og solidaritet

1. Innledning

I et lite land finnes det få steder å gjemme seg. Nordmenns selvforståelse har vært preget av dette. Vi betrakter oss som en ganske homogen nasjon med sterke likhetsidealer — og slik blir vi beskrevet av andre (Østerrud 1986). Vi har forestilt oss — kanskje til en viss grad med rette — at fremmede minoritetsgrupper ville løse seg opp i det egalitære Norge og bli en del av oss selv.

Men i de senere årene har vi fått en økende bevissthet om hvor forskjellige folkegrupper vi har i landet. Minoritetsgrupper er blitt mer politisk aktive og har selv bidratt til en mediefokusering på de mange ulikhetene som finnes (Repstad 1986). Nordmenn er dessuten blitt mer velstående, reiser mer til fremmede land og treffer flere innvandrere hjemme. Massemedia har gjort verden mindre og våre egne kulturuttrykk blir stadig mer internasjonalsert. Alt dette kan ha bidratt til en mer romslig holdning til det fremmede blant nordmenn.

Denne artikkelen handler om holdninger man finner blant nordmenn til fremmede, nærmere bestemt holdninger til en politikk rettet inn mot bevaring og utvikling av fremmede kulturer i vårt eget land. Temaet rører ved en vesentlig side ved utviklingen av en *solidaritets*holdning overfor innvandrere. Vil nordmenn gi de fremmedartede kulturuttrykkene samme vekstvilkår som norsk kulturliv?

Norge har etter 2. verdenskrig hatt en betydelig vekst i antallet utlendinger eller innvandrere som de ofte omtales. I et historisk perspektiv er Norge først og fremst en utvandringsnasjon, men særlig de siste 25 årene har dette endret seg.

Fra 1960 til 1985 er tallet på utenlandske statsborgere bosatt i Norge, *firedoblet* fra omtrent 25000 til 100000. Samtidig med at tallet på innvandrere har økt, kommer de også fra fjernere land og mer fremmedartede kulturer enn tidligere. I 1960 utgjorde våre aller nærmeste naboer, svenskene og danskene,

50% av utlendingene i Norge. I 1985 var denne andelen skrumpet til 25%. I løpet av den samme perioden har tallet på utlendinger fra andre verdensdeler enn Europa og Nord-Amerika økt 20 ganger, men riktignok fra et svært lavt utgangsnivå. Folk fra fjerne himmelstrøk som Asia og Afrika utgjorde så seint som ved årsskiftet 1977/78 bare 14% av utlendingene. Frem til juni 1985 vokste denne andelen til 23%. Asiater og afrikanere er altså fremdeles i mindretall blant innvandrerne i Norge. Av *tilveksten* fra 1977 til 1985 var imidlertid hele 50% av de nye innvandrerne afrikanere og asiater, mens bare 12% var svensker og dansker. (NOU 1983:47 Ny fremmedlovgivning. SSB: NOS Folkemengdens bevegelse 1977. SSB: Statistisk ukehefte nr. 18/1986.)

Spørsmålet om hvor mange av fremmede nasjoners borgere Norge burde ta imot, reiste seg i begynnelsen av 1970-årene. Inntil 1971 var det forholdsvis enkelt å få oppholds- og arbeidstillatelse, men fra juli 1971 ble det lagt nye restriksjoner på muligheten for å innvandre. Først og fremst ble praksis nå at søknaden måtte sendes fra hjemlandet slik at arbeidstillatelsen forelå når innvandrerens kom til Norge. Søkeren måtte også kunne ett europeisk språk og skrive sitt morsmål. Målet var å oppnå bedre kontroll med arbeidskraften som kom fra tredje verden. Siden Norge hadde utviklet seg til et innvandringsområde, trengte en mer styring av innvandringen. (NOU 1983: 47 Ny fremmedlov, s. 35)

Disse innstrammingene kunne ikke hindre en tallmessig liten, men relativt sett intens, vekst i innvandringen tidlig på 70-tallet. Kanskje hadde dette sammenheng med at de store europeiske innvandringslandene, av hensyn til arbeidsmarkedene, hadde skjerpet innvandringsbetingelsene sine omtrent samtidig med oss (Hole 1986). Tidlig på året 1975 ble derfor adgangen til å gi første gangs arbeidstillatelse strammet ytterligere inn gjennom Lov om innvandringsstopp. I prinsippet skulle det ikke lenger gis første gangs arbeidstillatelse. En begrunnelse for innvandringsstoppen var at den sterke innvandringen de forutgående år hadde ført til uakseptable forhold med hensyn til boliger, undervisningskapasitet og en rekke andre sosiale problemer for innvandrerne.

Hovedmålsetningen med innvandringsstoppen, som skulle være midlertidig, var å bedre forholdene for de innvandrere som allerede var i Norge og gjennom en rekke koordinerte til-

tak forsøke å legge forholdene bedre til rette for de som i fremtiden ville komme hit.¹

2. Kulturbevaring som politisk målsetting

Ved gjennomsyn av de politiske mål som er formulert og til dels de politiske tiltak som er foreslått og satt ut i livet er det åpenbart at norske myndigheter har lagt særlig stor vekt på én side ved denne situasjonen. Det gjelder innvandrernes muligheter til å bevare sin opprinnelige kultur og nasjonale identitet. Det har ikke vært uttrykt ønske fra norske myndigheter side om at de fremmede skulle assimileres i det norske samfunn. De skulle ikke bli mest mulig norske. Tvert i mot så myndighetene det som verdifullt i seg selv om innvandrerne kunne bevare sitt morsmål, kunne dyrke sin opprinnelige religion, sang og musikk, skikker i klesdrakt og matvei, dyrke nasjonale grunnverdier. I løpet av 70-årene kom det altså til uttrykk en erkjennelse av at vi hadde et visst innslag av andre nasjoners innbyggere i landet og at vi måtte føre en kulturpolitikk også overfor denne gruppen.

En politikk for å bygge opp omkring innvandrernes kulturelle bakgrunn ville etter styresmaktens syn være en styrke for det norske samfunn. Gjensidig påvirkning mellom minoritets- og majoritetskultur kunne være inspirerende og utviklende for begge parter. Norge ville bli et *kulturpluralistisk* samfunn og en slik utvikling burde en hilse velkommen. (St. meld. nr. 74, 1979 — 1980: Om innvandrere i Norge. s. 28).

Norske myndigheter aksepterte at det ville være lettere for innvandrere å tilpasse seg det norske samfunn med dets kultur og skikker, dersom de hadde en trygg forankring i sitt hjemlands kultur. Det ville i sosiologisk sjargon lette den *sosiale integrasjon*. (St. meld. nr. 74, 1979 — 80: Om innvandrere i Norge. s. 28) Dette ville ikke minst gjelde for de barn som ble født i Norge av innvandrere, en generasjon som ville stå under særlig sterkt press fra norske normer og verdier.

I tillegg var det åpenbart at dersom innvandrerne skulle ønske å vende tilbake til hjemlandet, ville det være en forutsetning at hjemlandets kultur og tradisjoner var opprettholdt.

I denne sammenheng ble det pekt på at det er en *rett* som innvandrerne må tilkjennes at de kan holde på og videreut-

vikle sin egen kulturelle og nasjonale egenart. De må selv kunne velge hvor mye de vil holde fast ved av den kultur de er vokst opp i, og i hvilken grad de vil tilegne seg norsk kultur og livsform. Hvis de skal kunne oppleve sin egen kulturelle identitet som en styrke, må deres tradisjon og kultur få mulighet til utfoldelse. (St. meld. nr. 23, 1981 — 1982; Kulturpolitikk for 1980-åra. s. 47.)

På den annen side la myndighetene vekt på erfaringer som viste at det norske samfunn ikke uten videre var forberedt til å ta imot større mengder innvandrere og de kulturtradisjoner de ville føre med seg. Derfor måtte det en gradvis og styrt utvikling til dersom Norge skulle bli et moderne, kulturpluralistisk samfunn.

Vi kan si at norsk politikk overfor innvandrerne sto overfor et kvantitativt problem og et kvalitativt problem. Det kvantitative problemet, antallet innvandrere fra de utenomeuropeiske land, forsøkte vi å løse ved innvandringsstoppen i 1975.

Med dette utgangspunktet ble store deler av innvandringspolitikken rettet mot utvikling av kulturelle særtrekk ved de ulike innvandringsgrupper som var her, en ganske uensartet sammensetning av nasjonaliteter. Det ble gitt støtte til innvandrernes interesse-organisasjoner, til opplæring i norsk og morsmål, støtte til forsamlingslokaler for innvandrene og etter hvert også til lokaler for utøvelse av religion og andre kulturaktiviteter. Det ble flere boksamlinger på fremmede språk, og innvandrere fikk egne aviser.

Sammenlignet med de mer typiske innvandringslandene i Europa har vi i Norge hatt en moderat størrelse på den utenlandske yrkesbefolkningen. Spesielt interessant er det å sammenligne Norge med andre nasjoner omtrent på den tiden da bekymringen over vår liberale innvandringspolitikk begynte å gjøre seg gjeldende. Rundt 1970 utgjorde utenlandske arbeidstakere ca. 1,3% av den norske yrkesbefolkningen. Til sammenligning utgjorde utenlandske stasborgere ca. 10% av den tyske yrkesbefolkningen og ca. 6% av den svenske, den engelske og den franske, 5% av den belgiske og 2% av den danske. (NOU 1973:17 Innvandringspolitikk). Noe senere, i 1978, utgjorde innvandrerne i Norge anslagsvis 2,4% av arbeidsstyrken mot 11% i Frankrike og Tyskland og 6,9% i gjennomsnitt for EF-landene (St. meld. nr. 74/1979-80: Om innvandrere i Norge).

Det var nettopp problemene som var oppstått i Sverige, Tyskland, England og andre europeiske nasjoner som dannet bakgrunnen for innvandringsstoppen i 1975. På denne bakgrunn kan det reises noe tvil om den sterke bekymringen og den restriktive innvandringspolitikken sto i forhold til det relativt beskjedne tallet på innvandrere vi hadde på det aktuelle tidspunktet. Kanskje overkommuniserte innvandringsstoppen og medieoppslagene omkring denne det problematiske ved størrelsen på innvandringen.

En kan diskutere om norsk fremmedpolitikk er åpen nok eller om vi gjør nok for de innvandrerne som kommer hit. Dette er ikke poenget her. Men restriksjonene kan — i den grad den norske befolkningen oppfattet det kvantitative problemet som stort og truende — ha underbygget og forsterket eventuelle negative holdninger til innvandrere generelt og dermed også til de kulturpolitiske støttetiltakene. Dessuten tar godt over halvdel av befolkningen ennå i 1985 stilling til disse spørsmålene uten noen gang å ha hatt kontakt med innvandrere (Repstad 1986). Vi må derfor regne med at vi nå beveger oss inn i et temmelig sammensatt kompleks av holdninger.

3. Norske holdninger til innvandrerne

Vårt hovedspørsmål er hvordan den norske befolkning har reagert på denne politikken. Vi vet at så sent som i 1985 var hele 85% av den norske befolkning i mot en oppmykning av innvandringspolitikken. Samtidig hevdet 52% at «fremmedarbeiderne utgjorde en positiv tilvekst til det norske samfunnet» (NOI/Aftenposten 9/11-1985, gjengitt i Repstad 1986). Betyr dette at støtten til innvandrernes muligheter for utvikling av egen kultur er noe vi stort sett aksepterer eller er i mot? Eller kanskje noen ønsker en slik politikk mens andre er skeptiske? Hvilke grupper er i så fall mest sympatisk innstilt til overføringene til innvandrere og hvem er motstandere? Er det mulig å finne forklaringer på eventuelle holdningsforskjeller?

Selv om en oppfatter fremmedarbeiderne som et positivt bidrag til norsk arbeidskraft og produksjon, til mer eksotisk kultur og mer farve i gatebildet, er det ikke nødvendigvis slik at en er positiv til overføringer. For noen vil det være selvsagt at innvandrerne har de samme rettigheter som andre med hensyn til kulturutfoldelse. Dette har å gjøre med oppfatninger om

en solidarisk velferdsstat. Men innvandrerne kan også oppfattes som konkurrenter om arbeidsplasser, overføringer fra det offentlige og andre goder. En del vil sikkert også gi de mange uløste problemer for normenn i Norge forrang.

Tradisjonelt er det venstresiden i norsk politikk som har vært drivkraften bak overføringspolitikken. Er det her vi finner størst sympati får overføringer til innvandrerne?

En annen tradisjon finner vi i kristne miljøer der misjonsvirksomheten i ikke-europeiske områder har vært framtreddende. Vi vet fra tidligere undersøkelser at det er i disse miljøene vi finner den største sympati for u-hjelpen (Valen og Martinussen 1972, Valen 1981, Valen og Aardal 1983). Er kristne miljøer tilbøyelige til å støtte opp om overføringer også etter at u-landenes innbyggere er kommet til Norge? Eller betrakter man der tradisjonelle innvandrer kulturer og fremmede religioner som hedenskap og truende konkurrenter?

Vi skal i det følgende bruke data fra det Norske valgforskningsprogrammet for å finne holdningsmønstrene med hensyn til overføringer til innvandrerne ved valget i 1985. Velgerne skulle ta stilling til følgende utsagn: «Vi bør øke den økonomiske støtten til innvandrerne slik at de kan bevare sin egen kultur.» Den som ble intervjuet, kunne si seg mer eller mindre enig eller uenig dersom han eller hun hadde gjort seg opp en mening om spørsmålet.

35%, altså bare vel en tredjedel av de intervjuede, sa seg mer eller mindre enige i påstanden. Dette står i sterk kontrast til den enighet vi har funnet hos de politiske myndigheter med hensyn til slike spørsmål. Vi er imidlertid først og fremst interessert i variasjonene i holdninger mellom ulike grupper i befolkningen. Vi skal i første omgang dele befolkningen i yrkesgrupper, dernest skal vi kontrollere for hvilke variasjoner vi får når vi kontrollerer for variablene kjønn, alder og utdanning. Videre skal vi se på variasjoner med hensyn til ideologi, stemmegivning, fagforeningsmedlemskap og religiøs aktivitet.

4. Folkemeninger om overføringer til innvandrer kultur

4.1. Hva betyr yrkestilhørighet?

De som er ansatt i det offentlige er langt mer sympatisk innstilt enn det vi finner i andre yrkesgrupper. Av alle yrkeskategoriene våre er det bare blant de offentlige funksjonærene vi fin-

ner en majoritet som støtter ønsket om overføringer for tiltak som skal bevare innvangerens kulturelle identitet. Dette lar seg forklare med at grupper som arbeider innen velferdsstaten i stor utstrekning identifiserer seg med den og er vant til å tenke i økonomiske overføringer. Gjennom sitt arbeid blir mange offentlige funksjonærer konfrontert med sosiale problemer, noe som kan tenkes å bidra til holdninger som favoriserer sosiale reformer og økt offentlig innsats (Knutsen 1986). Samtidig er det grunn til å tro at disse gruppene har best oversikt over de størrelser det her dreier seg om både når det gjelder antall innvandrere som vil nyte godt av støtten og de beløp det gjelder. Særlig den økonomiske siden må fortone seg som ubetydelig sammenliknet med andre overføringer for ikke å si summen av overføringer innen den norske velferdsstat.

Flest skeptikere finner vi blant de lavere private funksjonærene og primærnæringsgruppene. I begge grupper er det mindre enn 30% som ønsker overføringer til innvandrerne. Antakelig har motviljen i disse to gruppene forskjellige utgangspunkt. Blant lavere private funksjonærer finnes det kanskje en generell skepsis som bunner i frykt for direkte arbeidsmarkedskonkurranse. Nettopp de tjensteytende næringer har ansatt mange innvandrere. Primærnæringsgruppene har på sin side svært lite kontakt med innvandrere, som i hovedsak bor nær industristeder og større byer med utbredt tjensteytende næringer (St. meld. 74/1979-80 Om innvandrere i Norge). Det kan imidlertid tenkes at primærnæringsgruppene oppfatter disse overføringene som en *konkurrent til egne overføringsbehov*, særlig dersom antallet innvandrere vokser i fremtiden.

Konkurransen på arbeidsmarkedet kan også forklare den lave oppslutningen som overføringer til innvandrere får blant arbeidere, bare noe over 30%. Denne gruppen bruker i andre sammenhenger å være relativt positive til overføringer, men også her er det snakk om konkurranseutsatte grupper. Ved siden av tjensteyting er det innen industrien de fleste innvandrere har sine arbeidsplasser. En annen forklaring kan være at de tradisjonelle overføringskrav som den sosialdemokratiske arbeiderbevegelse har stått for, har vært overføringer til livsopphold eller sikring av arbeidsplasser. I dette tilfelle er målet ingen av delene, men bevaring av kulturell identitet. Kultur kan for flertallet i arbeiderklassen virke fremmed som over-

føringsobjekt.

Ellers skal vi merke oss at næringsdrivende, enten de arbeider alene eller med leid hjelp, er overførings skeptiske. Mindre enn 30% vil støtte overføringene til innvandrerne. Noe større er oppslutningen blant de høyere private funksjonærene (omtrent som for arbeiderne). Blant de næringsdrivende og høyere private funksjonærer tyder tidligere undersøkelser på at vi har de mest overførings skeptiske gruppene rent generelt. Det er derfor ikke spesielt overraskende at disse gruppene også har lav oppslutning om overføringer til innvandrere.

4.2. Unge kvinner og de gamle mest overføringsvillige

Når vi skiller mellom menn og kvinner i hver av våre yrkeskategorier, får vi som hovedinntrykk at kvinner er noe mer overføringsvillige enn menn. (Tabell 1.) Der det i utgangspunktet var sterkest oppslutning om overføringer til innvandrerne, blant de offentlige ansatte, er forskjellen mellom kjønnene ubetydelige. For de yrkesgrupper der den generelle oppslutningen var lav, er spenningen mellom kjønnene langt sterkere. Særlig gjelder dette for de selvstendige som ikke har leid arbeidskraft. Blant menn er det her bare 23% som ønsker å gi støtte til innvandrerne, mens andelen er hele 55% for kvinnene i denne yrkeskategorien.

Blant primærnæringsgruppene er det en parallell holdningsprofil. Også her er det bare 23% blant menn som ønsker støtte til innvandrerne, mens det er 42% blant kvinner. Og tilsvarende for de høyere private funksjonærene, 25% blant menn og 47% blant kvinner. Dette er de tre gruppene med det klareste skillet mellom kjønnene, men også blant arbeidere og lavere private funksjonærer finner vi en slik tendens selv om den er svakere. Bare i én gruppe finner vi en klar motsatt tendens, nemlig blant selvstendig næringsdrivende som leier hjelp. Her er det 35% av mennene som ønsker støtte til innvandrerne, mens andelen faller til 25% blant kvinnene.

Vi forestiller oss gjerne at nye holdninger, «det moderne», først slår an hos unge mennesker og brer seg i større eller mindre grad oppover i aldersklassene der de får motstand fra inngrodde holdninger, stadig sterkere dess lengre folk har levd. De generelle holdningsendringene vi antydnet innledningsvis, ga oss en forventning om at ungdommer ville føle seg mest tiltrukket av det eksotiske og det fremmede, og at vi blir

Tabell 1. Velgernes preferanser med hensyn til økt økonomisk støtte til innvandrere etter yrke og kjønn. 1985. Prosent.

Preferanse m. h. t.

økt økonomisk støtte til innvandrere

Arbeidere

Lavere off. funksjonærer

Lavere priv. funksjonærer

Kjønn	Arbeidere		Lavere off. funksjonærer		Lavere priv. funksjonærer	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
For økt økonomisk støtte	30.7	40.6	50.8	50.9	24.8	29.9
Mot økt økonomisk støtte	58.5	48.7	37.7	34.5	64.7	59.3
Ingen mening	10.8	10.7	11.5	14.5	10.5	10.0
Sum	100	100	100	100	100	100
N=	381	271	122	165	133	167

Selvstendige uten leid hjelp

Primærnæringsgruppene

Kjønn	Selvstendige uten leid hjelp		Primærnæringsgruppene	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
For økt økonomisk støtte	23.6	55.6	23.2	41.9
Mot økt økonomisk støtte	56.4	33.3	64.3	44.2
Ingen mening	20.0	11.1	12.5	14.0
Sum	100	100	100	100
N=	55	27	56	43

Høyere offentlige funksjonærer

Høyere private funksjonærer

Selvstendige med leid hjelp

Kjønn	Høyere offentlige funksjonærer		Høyere private funksjonærer		Selvstendige med leid hjelp	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
For økt økonomisk støtte	54.8	51.9	25.6	46.9	35.2	25.0
Mot økt økonomisk støtte	38.7	33.3	57.3	43.8	54.9	53.6
Ingen mening	6.5	14.8	17.1	9.4	9.9	21.4
Sum	100	100	100	100	100	100
N=	31	27	82	32	71	28

mer kultur-konservative med økende alder. Vi kunne også forvente at de eldste ville oppleve en viss overføringskonkurransse i forhold mellom trygdesystem og overføringer til innvanderne.

Selv om variasjonene etter alder for våre yrkesgrupper er noe usystematiske i mange tilfeller svake, er det en ting vi helt sikkert kan slå fast: Ungdommen viser ikke størst sympati for innvanderne. Tvert imot er det en tendens til at det er blant de eldre støtten er mest uttalt. Tydeligst er dette blant arbeiderne der bare noe over 30% blant de yngste aldersgruppene ønsker overføringer til innvanderne, mens andelen er 48% blant arbeidere over 60 år. (Tabell 2.)

For lavere funksjonærer i offentlig og privat sektor finner vi også at de yngste er mest skeptiske til overføringer, selv om vi blant de offentlige funksjonærene finner at det er aldersgruppen mellom 30 og 60 år som er mest positive, med 53% oppslutning. Dette er helt parallelt til samme aldersgruppen for de høyere offentlige funksjonærene der vi registrerer en oppslutning på 54%. Det er blant de middelaldrende offentlige funksjonærene at vi finner størst sympati for til overføringer til innvanderne når vi kontrollerer for alder.

For de gruppene der vi ikke har stort nok underlagsmateriale til å kontrollere for alle tre alderskategoriene ser vi likevel at de eldste er mer overføringsvennlige enn de i alderen 30 til 60 år. Det gjelder de eldste i primærnæringsgruppen (44%), blant de høyere private funksjonærene (43%) og de selvstendige næringsdrivende med leid hjelp (37%). For de høyere offentlige funksjonærene er tendensen motsatt, mens så svak at den neppe er nevneverdig.

Unntak finner vi blant de små selvstendige. Her er også de eldste mest overføringsvillige (42 %), men de yngste er mer overføringsvillige (35 %) enn de i etablert alder (28 %).

Hovedtendensene er imidlertid at de yngste aldersgruppene er mindre vennlig stemt til overføringer til innvandrerkultur enn de eldste, og mennene i vårt materiale mindre vennlig stemt enn kvinner. Bryter vi hele materialet ned på alder og kontrollerer for kjønn, finner vi en mulig forklaring på disse variasjonene.

I aldersgruppene over 30 år er forskjellene mellom kvinner og menn vært små. Det er følgelig de *unge* mennenes skepsis som slår så sterkt ut. I gruppen under 22 år er bare 23% av

Tabell 2. Velgernes preferanser med hensyn til økt økonomisk støtte til innvandrere etter yrke og alder. 1985. Prosent.

Preferanse m. h. t.

økt økonomisk støtte til innvandrere

Alder	Arbeidere			Lavere off. funksjonærer			Lavere priv. funksjonærer		
	Under 30	30-60	Over 60	Under 30	30-60	Over 60	Under 30	30-60	Over 60
For økt økonomisk støtte	31.9	30.6	47.9	42.9	53.0	48.8	18.6	31.8	29.3
Mot økt økonomisk støtte	56.9	58.2	43.0	40.5	34.7	37.2	70.9	57.2	61.0
Ingen mening	11.1	11.2	9.2	16.7	12.4	14.0	10.5	11.0	9.8
Sum	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N=	216	294	142	42	202	43	86	173	41

Alder	Selvstendige uten leid hjelp			Primærnæringsgruppene		
	Under 30	30-60	Over 60	Under 30	30-60	Over 60
For økt økonomisk støtte	35.3	28.2	42.3	--	27.7	44.0
Mot økt økonomisk støtte	47.1	48.7	50.0	--	58.5	48.0
Ingen mening	17.6	23.1	7.7	--	13.8	8.0
Sum	100	100	100	--	100	100
N=	17	39	26	9	65	25

Alder	Høyere offentlige funksjonærer			Høyere private funksjonærer			Selvstendige med leid hjelp		
	Under 30	30-60	Over 60	Under 30	30-60	Over 60	Under 30	30-60	Over 60
For økt økonomisk støtte	--	53.8	50.0	--	30.9	43.5	--	29.0	37.5
Mot økt økonomisk støtte	--	38.5	31.3	--	53.1	47.8	--	58.1	46.9
Ingen mening	--	7.7	18.8	--	16.0	8.7	--	12.9	15.6
Sum	--	100	100	--	100	100	--	100	100
N=	3	39	16	10	81	23	5	62	32

mennene, men så mange som 43% av kvinnene, for overføringer. For aldersgruppen mellom 22 og 29 år er forskjellen mindre, men fremdeles 10%. En plausibel forklaring på dette forholdet ligger i at de innvandrerne som er mest synlige, for det meste har vært menn. For det første utgjør menn fremdeles flertallet av innvandrere fra Asia og Afrika (selv om kvinneandelen i disse gruppene har steget betydelig som følge av familiegjenforeninger etter innvandringsstoppen) (Bø 1986). En stor del av dem har dessuten i lange perioder vært uten familie i landet, noe som gjør at de i likhet med aleneboende norske menn bruker mye av fritida på gatene, på restauranter, på kino og til andre fritidstilbud.

Innvandrerkvinnene av de mest fremmedartede nasjonalitetene har noe lavere yrkesdeltakelse enn mennene. Spesielt de med bakgrunn i muslimske trossamfunn er dessuten underlagt en sterkere kontroll fra familiens side med hensyn til sin atferd overfor det annet kjønn. Både på et kjønnsdelt arbeidsmarked og i romantiske sammenhenger kan altså de unge norske mennene føle sterkere konkurranse fra innvandrerne enn deres norske søstre, som tilhører de mest overføringsvillige.²

Et spørsmål som gjenstår er hvorfor viljen til overføringer er noe høyere blant de eldste, særlig blant pensjonistene, og ikke lavere slik vi hadde ventet. Her ser det ut til at våre gjengse forestillinger om toleranse overfor fremmede kulturer som noe spesielt «moderne», trenger en modifisering. Kan det vi har funnet, ha sammenheng med en slags minoritetsbevissthet blant eldre? Er det erfaringer fra og reaksjoner på fascismen før og under 2. verdenskrig som motvirker en slik med alderen voksende generell skepsis til fremmede folkeslag som vi hadde ventet? Eller er det overføringsavhengighet som her gir seg uttrykk i overføringsolidaritet?

4.3. Utdanning øker kulturtoleransen

Utdanning bidrar nokså entydig til å gjøre oss velvillige til overføringer til fremmedarbeidere. I tillegg er det et interessant poeng at der oppslutningen om overføringer til innvandrerne i utgangspunktet var sterkst, blant de offentlige funksjonærene, bidrar utdanningsnivå til å skape den største spennin-gen. Motsatt er det langt mindre ulikhet mellom ulike utdan-

ningsnivå i de yrkesgruppene der oppslutningen i utgangspunktet var lav. Det siste gjelder særlig arbeidere, lavere private funksjonærer, små selvstendige og høyere private funksjonærer. Mens det er 42% forskjell mellom laveste og høyeste utdanningsnivå for lavere offentlige funksjonærer, er forskjellen bare 12% for andre yrkesgrupper der vi kan måle effekten av samtlige tre utdanningsnivåer (Tabell 3)

For de høyere offentlige funksjonærene er det 30% forskjell mellom de med videreutdanning og de som har universitets/høyskoleutdanning. For de høyere private funksjonærene er det ingen registrerbare forskjeller mellom de to utdanningsnivåene. Blant de lavere offentlige funksjonærene med bare grunnskole ønsker bare 25% overføringer til innvandrerne. Tallet stiger til 44% for de som har videreutdanning og ender med en klar majoritet (67%) for de som har universitetsutdanning. Blant de høyere offentlige funksjonærene er 35% for overføringer blant de med videreutdanning og 64% for blant de med den høyeste utdanningen.

Arbeiderne med den laveste utdanningsbakgrunn har 33% oppslutning om overføringer. Andelen stiger knapt til de med videreutdanning (35%), mens det er 46% blant de med universitetsutdanning som ønsker slike overføringer. For private funksjonærer er tallene 21% for de med den laveste utdanningen, 28% for de videreutdannede og 32% for de med best utdanning.

For de små selvstendige er det knapt noen forskjell mellom de med grunnskole og de med videre utdanning, bare 33% til 35%. Ganske parallell er tendensen blant primærnæringsgruppen, fra 29% blant de med grunnskole til 33% for de med videregående utdanning.

Bare for de selvstendige med leid hjelp finner vi et annet mønster. Her er de med grunnskole og de med universitets/høyskoleutdanning omlag like tilbøyelige til å foretrekke overføringer (47%), mens andelen blant de med bare videreutdanning er langt lavere (22%).

Hovedtendensen er altså at utdanning bidrar til å gjøre oss mer velvillige overfor innvandrere, men denne tendensen er langt sterkere for de offentlige ansatte enn for andre yrkesgrupper. Denne forskjellen i effekt kan bunne i ulikheter mellom fag. En stor del av de høytutdannede offentlige ansatte er nemlig pedagogisk personell og behandlergrupper. For disse

Tabell 3. Velgernes preferanser med hensyn til økt økonomisk støtte til innvandrere etter yrke og utdanning, 1985. Prosent.

Preferanse m. h. t.

økt økonomisk støtte til innvandrere

Utdanning	Arbeidere			Lavere off. funksjonærer			Lavere priv. funksjonærer		
	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.
For økt økonomisk støtte	32.7	34.9	45.8	25.0	44.1	67.0	20.8	27.9	32.1
Mot økt økonomisk støtte	53.9	56.0	45.8	55.6	43.4	20.5	62.3	64.2	53.6
Ingen mening	13.4	9.1	8.3	19.4	12.5	12.5	17.0	7.9	14.3
Sum	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N=	254	364	24	36	136	112	53	190	56

Utdanning	Selvstendige uten leid hjelp			Primærnæringsgruppene		
	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.
For økt økonomisk støtte	33.3	35.4	--	29.3	33.3	--
Mot økt økonomisk støtte	54.2	47.9	--	58.5	54.9	--
Ingen mening	12.5	16.7	--	12.2	11.8	--
Sum	100	100	--	100	100	--
N=	24	48	9	41	51	6

Utdanning	Høyere offentlige funksjonærer			Høyere private funksjonærer			Selvstendige med leid hjelp		
	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.	Grunn-skole	Videre- utd.	Univ/ høgsk.
For økt økonomisk støtte	--	35.3	63.9	--	28.8	28.9	47.8	22.0	46.7
Mot økt økonomisk støtte	--	58.8	22.2	--	57.6	51.1	43.5	66.1	26.7
Ingen mening	--	5.9	13.9	--	13.6	20.0	8.7	11.9	26.7
Sum	--	100	100	--	100	100	100	100	100
N=	5	17	36	10	59	45	23	59	15

ligger tanken om overføringer til innvandrerkultur antakelig nærmere opp til sentrale faglige idealer enn hos økonomer og ingeniører i det private næringslivet.

Kan det være at disse forskjellene mellom yrkes- og utdanningsgrupper også skjuler forskjeller i holdninger mellom personer med ulikt inntektsnivå? Når vi kontrollerer materialet vårt for denne variabelen, viser det seg at holdningene varierer lite og usystematisk.

Det ser heller ikke ut til at det spiller noen nevneverdig rolle om intervjupersonene bor i en av storbyene, i andre tettbygde strøk eller på landet. Holdningene varierer også lite mellom ulike landsdeler sett under ett. Folk i storbyene, der de fleste innvandrerne bor, må nødvendigvis ha mer kontakt med dem enn folk på landet vanligvis har (St. meld. 74/1979-80 Om innvandrere i Norge). En opinionsundersøkelse som ble foretatt i november 1985, fant en markert sammenheng mellom bosted og holdninger til innvandrere generelt (NOI/Aftenposten 9/11 1985). Der ble samvariasjonen tolket som et tegn på at kontakt mellom fremmede skaper større forståelse. Vi hadde altså gode grunner til å vente at holdningene til overføringer til innvandrerkultur ville variere tydelig med bosted. Den mangelen på samvariasjon vi har funnet, virker derfor overraskende.

Så langt synes altså skillet mellom offentlig og privat ansatt, sammen med utdanningsnivå, å samvariere tydeligst med en positiv holdning til overføringene til kulturformål for innvandrerne. Samtidig finner vi at arbeidere ikke på langt nær er så vennlig stilt til disse overføringene som til andre. Disse forholdene får oss til å ane at andre politiske faktorer enn det tradisjonelle skillet mellom borgelige og sosialistiske partier utgjør bakgrunn for holdninger til overføringer til innvandrerkultur.

4.4. Hvorfor er sentrumsvelgerne mest positive?

Når vi grupperer velgerne på tradisjonelt vis etter om de har stemt sosialistisk, konservativt eller for sentrumpartiene, finner vi den noe uventede tendensen til at det er sentrumpartiene som har størst oppslutning om overføringer til innvandrerne. Dette styrker antagelsen om at det er flere faktorer enn en tradisjonell sosialistisk - borgerlig - dimensjon inne i bildet.

Det er blant Venstres velgere ønsket om slike overføringer

er sterkest (62%). Dels har dette en sammenheng med ideologisk posisjon; de fleste som stemmer på partiet Venstre, plasserer seg også som venstre-orienterte på vår skala for ideologi. Det kan også være at de opprinnelige sosialliberale tanker om samfunnets ansvar for åndelig vekst og utfoldelse ut fra individuelle forutsetninger preger venstrevelgernes holdninger til kulturpolitikk generelt.³

Partiet med nest størst oppslutning om overføringer til innvandrerne er Sosialistisk Venstreparti. Her er det selvsagt at de fleste regner seg som venstreorienterte, og også innen dette partiet er det en «grønn» tradisjon for ideene om vern av natur og miljø. På mange måter kan samme forklaringene som gjelder for Venstre også brukes her. Bare i disse partiene finner vi en majoritet som inntar dette standpunktet.

Den forskjellen vi fant mellom offentlige funksjonærer på den ene siden og øvrige grupper på den andre, ble forklart ut fra de særegne erfaringer og interesser offentlige funksjonærer erverver seg, såkalte post-materialistiske interesse- og holdningssyndrom (Knutsen, op. cit.).⁴ «Venstre/SV-effekten» kan tolkes innenfor denne forståelsesrammen. En relativt stor del av Venstre- og SV-velgerne er offentlige funksjonærer i nettopp slike posisjoner hvor man mest sannsynlig vil få de nevnte erfaringene, nemlig i pedagogiske yrker, i behandleryrker og i saksbehandlerskiktet.

Det er et tredje parti som også har en velgerskare som langt oftere enn gjennomsnittlig for alle velgere ønsker overføringer til innvandrerne. Det gjelder Kristelig Folkeparti, der 43% av velgerne ønsker overføringer til innvandrerne. Her er det ganske umulig å forklare oppslutningen ut fra ideologisk tilhørighet, etter som få av dette partiets velgere regner seg som venstreorienterte. Vi vet imidlertid at velgerne til Kr.F. tilfører de velgergrupper som er mest sympatisk innstilt overfor norsk bistandsarbeid over for utviklingsland. I dette tilfellet er det rimelig å tro at det er en slik holdning som blir avgjørende.

For andre partier finner vi langt lavere oppslutning om støtte til innvandrer-kulturen, selv der hvor man vanligvis finner positive holdninger til overføringer. Innen Arbeiderpartiet er det 35% av velgerne som har en slik oppfatning, og den samme andelen finner vi i Senterpartiet.

For Arbeiderpartiets vedkommende er det rimelig å tro at den sosialdemokratiske overføringsideologi er utslagsgivende.

Tabell 4. Velgernes preferanser med hensyn til økt økonomisk støtte til innvandrere etter yrke og ideologisk tilhørighet, 1985. Prosent.

Preferanse m. h. t.

økt økonomisk støtte til innvandrere	Arbeidere			Lavere off. funksjonærer			Lavere priv. funksjonærer		
	Venstre	Sentr.	Høyre	Venstre	Sentr.	Høyre	Venstre	Sentr.	Høyre
Ideologisk tilhørighet									
For økt økonomisk støtte	38.7	34.7	28.1	66.7	45.9	37.5	41.5	25.2	21.4
Mot økt økonomisk støtte	49.4	56.8	60.2	22.5	38.8	47.7	50.8	63.1	66.7
Ingen mening	11.9	8.5	11.7	10.8	15.3	14.8	7.7	11.7	12.0
Sum	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N=	235	236	128	102	85	88	65	103	117

Ideologisk tilhørighet	Selvstendige uten leid hjelp			Primærnæringsgruppene		
	Venstre	Sentr.	Høyre	Venstre	Sentr.	Høyre
For økt økonomisk støtte	--	38.1	25.6	--	40.0	15.2
Mot økt økonomisk støtte	--	52.4	51.2	--	46.7	72.7
Ingen mening	--	9.5	23.3	--	13.3	12.1
Sum	--	100	100	--	100	100
N=	13	21	43	13	45	33

Ideologisk tilhørighet	Høyere offentlige funksjonærer			Høyere private funksjonærer			Selvstendige med leid hjelp		
	Venstre	Sentr.	Høyre	Venstre	Sentr.	Høyre	Venstre	Sentr.	Høyre
For økt økonomisk støtte	82.4	57.9	30.0	--	39.4	24.2	58.8	32.0	25.5
Mot økt økonomisk støtte	11.8	42.1	45.0	--	54.5	56.1	35.3	60.0	56.4
Ingen mening	5.9	.0	25.0	--	6.1	19.7	5.9	8.0	18.2
Sum	100	100	100	--	100	100	100	100	100
N=	17	19	20	11	33	66	17	25	55

Overføringer i dette perspektivet har vært rettet mot livsopp- hold, eventuelt mot bevaring av arbeidsplasser. For å teste dette resonnementet kan vi undersøke om det er forskjeller mellom DNA-velgerne og LO-medlemmene. Vi finner i dette tilfelle at oppslutningen er så godt som lik. 36% av LO-medlemmene ønsker oveføringer til innvandrerne.⁵

Vi skal også huske at det var en Arbeiderpartiregjeri ng som innførte Loven om innvandringsstopp. Argumentene fra denne debatten var særlig knyttet til arbeidsmarkedsproble- mene og hindring av arbeidskraftkonkurransen og utbytting av fremmedarbeidere. I tillegg forsvarte den sosialdemokratiske presse innvandringsstoppen. Det kan være at disse tiltakene og den politiske debatten som fulgte, har hatt holdningsdan- nende virkninger også på lengre sikt, og spesielt for tilhen- gerne til Arbeiderpartiet.

Tilsvarende argumenter gjelder i stor utstrekning for Senter- partiets overføringsideer. Det dreier seg om overføringer til næringer for å gjøre dem livskraftige i et land som ellers har dårlige forhold for landbruksproduksjon. Heller ikke dette partiet har hatt overføringer for vern eller bevaring av miljø og kultur som sentrale tema. Ser vi på medlemmene i Bondela- get er oppslutningen mindre enn blant velgerne i Senterpar- tiet. Bare 30% av medlemmene i Bondelaget ønsker overfø- ringer til innvandrerne.

De partiene som har velgerne med lavest oppslutning om overføringer til innvandrerne, er Høyre (27%) og Fremskritt- partiet (14%). I disse to partiene finner vi tradisjonelt de mest skatteskeptiske og minst overføringsvennlige velgerne og det er ingen grunn til å tro at deres skepsis til overføringer til inn- vandrerne skulle være mindre enn for andre typer over- føringer.

4.5. Effekten av ideologi og religion

Venstresiden i norsk politikk er ofte oppfattet som drivkraften i framveksten av ulike typer overføringssystemer. Av tabell 4 ser vi at ideologisk tilhørighet - om en betrakter seg som vens- treorientert, sentrumsorientert eller høyreorientert - helt enty- dig strukturerer holdningene til overføringer til innvandrer- kultur. Sterkest er den ideologiske spenningen blant de høyere offentlige funksjonærene der det er 52% forskjell mellom de

som regner seg som høyreorienterte i forhold til de venstreorienterte. Blant de høyreorienterte i denne gruppen er det bare 30% som er for overføringer. Andelen stiger til 58% blant de sentrumsorienterte og når 82% blant de venstreorienterte. Når spenningen er så sterk nettopp i denne gruppen, tyder dette på at den tidligere hypotetisk antydde effekten av post-materialistiske holdnings- og interessesyndromer her blir kraftig modifisert av politiske holdninger.

Selv om spenningen ikke er like sterk for andre grupper ser vi klare tendenser i samme retning: Blant store selvstendige er det 25% blant de høyreorienterte som ønsker overføringer, i sentrums-kategorien 32% for så og stige til 59% for de venstreorienterte. Blant de lavere offentlige funksjonærene er det 37% blant de høyreorienterte som ønsker overføringer til innvandrene, andelen stiger til 46% for de sentrumsorienterte og ender i en god majoritet på 68% for de venstreorienterte. Tilsvarende tall for de lavere private funksjonærene er 21% for de høyreorienterte, 25% i sentrum og 41% for venstreorienterte.

Også blant grupper der vi ikke kan måle effekten av venstreposisjon ser vi spenning mellom sentrums- og høyreposisjon. Tydeligst er dette i primærnæringsgruppen der vi måler den aller laveste støtte blant de høyreorienterte (15%), men en oppslutningvekst til 40% for de som tilhører det ideologiske sentrum. For de små selvstendige og de høyere private funksjonærene er spenningen (forskjellen mellom høyre og sentrum) svakere, henholdsvis 12% og 15%, men tendensen er den samme.

Interessant og noe uventet har ideologisk tilhørighet minst betydning blant arbeiderne. Her er spenningen mellom høyreorientering og venstreorientering bare på 10%, fra 28% for de høyreorienterte, via 35% i sentrum og til 39% i venstreposisjon. Denne svake spredningen blant arbeidere kan som nevnt forklares av at arbeiderbevegelsen og særlig den venstreorienterte delen av arbeiderbevegelsen i så stor utstrekning har knyttet sine krav om overføringer til støtte til livsopphold. Det tyder på at andre typer av overføringer er av mindre interesse for arbeiderne, uansett hvor de regner seg hjemme ideologisk.

Det ser altså ut til at ideologisk tilhørighet representerer underliggende verdier som styrer holdningen til overføringer til innvandrene. Vi har også antydnet et visst sammenfall med

religiøse verdier. Vi skal nå undersøke om ideologi virker sammen med religiøs aktivitet til å øke preferansene for økte overføringer til innvandrerne, og om effekten av ideologi og religion virker uavhengig av hverandre. Her må vi forlate våre yrkesgrupper fordi vi ville få alt for små tall å arbeide med dersom vi samtidig kontrollerte for ideologisk posisjon og religiøs aktivitet.

Vi ser av tabell 5 at det innen hver ideologisk gruppering er en stigende andel som vil øke støtten når den religiøse aktiviteten øker. Blant de venstreorienterte er det bare 47% som ønsker å øke støtten til innvandrerne blant de a-religiøse, mens andelen går opp til 61% for de som har noe religiøs aktivitet og ender i 67% for de som mener deres religiøse deltakelse er høy.

På samme måte for de sentrumsorienterte der 35% av de som ikke har noen religiøs aktivitet ønsker å øke støtten til innvandrerne. Her går andelen blant de med noe religiøs aktivitet opp til 43% og når 50% for de med høy religiøs aktivitet.

For de høyreorienterte er det et parallelt mønster. Der er det så lite som 26% som ønsker støtte til innvandrerne blant de som ikke deltar aktivt i religiøst liv. Her er andelen oppe i 37% for de med noe religiøs aktivitet og 44% for de som har høy religiøs aktivitet.

Vi kan her se at både ideologisk og religiøs tilhørighet har effekt som bakgrunnsverdier for våre holdninger til overføringer til innvandrerkultur. De to variablene virker uavhengig av hverandre og omtrent like sterkt.⁶

Et annet interessant trekk er at denne tendensen til sammenheng mellom ideologisk og religiøs tilhørighet også holder når vi kontrollerer for stemmegivningen. De venstresosialistiske partiene har så få med religiøs aktivitet at vi ikke kan analysere effekten av religiøs aktivitet her. Blant Arbeiderpartiets velgere er det imidlertid bare 35% av de ikke-religiøse som støtter forslaget om økt økonomisk støtte til innvandrerne. Andelen er 53% og 54% for de med noe eller høy religiøs aktivitet.

Også blant Kr.F.s velgere fins det de som har lav deltakelse i det religiøse liv. Blant disse velgerne er det bare 33% som ønsker økte overføringer. På samme måte som for Arbeiderpartiets velgere øker andelen til 52% og 55% for de med noe og de som har høy deltakelse. For disse to partiene ligger altså et viktig skille mellom de som ikke deltar og de som deltar i

Tabell 5. Velgernes preferanser med hensyn til økt økonomisk støtte til innvandrerne etter ideologisk posisjon og religiøs aktivitet. Prosent. 1985.

Preferanse m.h.t.
økt økonomisk
støtte til
innvandrerne

Ideologisk posisjon	Venstreorientering			Sentrumsorientering			Høyreorientering		
	Ingen	Noe	Høy	Ingen	Noe	Høy	Ingen	Noe	Høy
Religiøs aktivitet									
For økonomisk støtte	47.4	61.1	66.7	34.9	42.7	50.0	25.8	37.3	44.2
Mot økonomisk støtte	41.3	27.8	14.3	53.7	52.8	30.4	60.3	40.0	30.8
Ingen mening	11.3	11.1	19.0	11.3	4.5	19.6	13.9	22.7	25.0
Sum	100	100	100	99.9	100	100	100	100	100
N=	470	54	21	521	89	56	527	75	52

det religiøse liv. For andre partier som Senterpartiet og Høyre finner vi en tilsvarende tendens, men andelen som har høy religiøs aktivitet er så liten i disse partiene at vi ikke kan gjøre sikre beregninger.

5. Sammenfatning

Når vi tar i betraktning den store enigheten om økte overføringer til innvandrerkultur, slik den er kommet til uttrykk i målformuleringer om fremmedpolitikk, er det noe overraskende at så lite som 35%, eller bare vel 1/3 av velgerne, slutter opp om en slik politikk. Måten holdningene til dette spørsmålet varierer på, følger andre skillelinjer enn de vi hadde ventet oss ut fra kjennskap til holdninger til andre overføringsspørsmål.

Vi antok innledningsvis at nordmenn kunne ha fått en mer romslig holdning til fremmede kulturer i de seneste årene. Derfor hadde vi ventet oss å finne en klar generasjonsforskjell i retning av en økende vilje til overføringer til innvandrerkultur dess yngre velgerne ble. Slik var det ikke. Tendensen gikk i mot-

satt retning: De eldste var jevnt over mest positive til slike overføringer.

Både kjønnsforskjellene (kvinner var noe mer overføringsevnlige enn menn) og ungdommenes skepsis til disse overføringene forklares nesten fullt ut av de *unge mennenes* holdninger. Her er det antakelig frykten for konkurranse på arbeidsmarkedet og på det romantiske området som slår ut: Unge menn som ikke er etablert med yrke og familie, føler konkurransen fra innvandrer mennene sterkest. Dette forklarer likevel ikke alle aldersvariasjonene. De eldste er fremdeles mer velvillige til støtte til innvandringskulturen enn de noe yngre, og her er det liten forskjell mellom kvinner og menn.

Ut fra teorier om forekomsten av post-materialistiske interesse- og ideologisyndromer kunne vi vente nettopp en slik forskjell som den vi fant mellom offentlige funksjonærer på den ene siden og øvrige grupper på den andre (Knutsen 1986). Den *ideologiske* spenningen er imidlertid spesielt sterk nettopp blant offentlige funksjonærer. Dette tyder på at både post-materialistiske verdier og klassiske skiller mellom høyre- og venstreideologier må tas i betraktning for å forklare holdningsforskjellene mellom de offentlige og de privat ansatte.

Innen en slik forståelsesramme (altså med basis i teorier om post-materialistiske holdnings- og interessesyndromer) kan man også forklare variasjonene mellom utdanningsgruppene. Grupper med langvarig utdanning er spesielt ivrige brukere av samfunnets kulturinstitusjoner (Colbjørnsen et. al. 1985). I den grad de har holdninger i overensstemmelse med sine interesser på dette området, har de sannsynligvis en generell velvilje til overføringer til kulturformål. Det er rimelig å anta at en slik holdning kan falle sammen med eller smitte over på positive holdninger til innvandrerkultur.

For mange er det sikkert noe overraskende at den kristne delen av velgermassen har så stor sympati for overføringer til innvandrerkultur. Disse miljøene blir gjerne betraktet som fiendtlige overfor fremmede kulturer og ikke minst fremmede religioner. Vi har antydnet at det kan være en velvilje overfor folk fra utviklingsland, en markering av giverholdning, som slår igjennom.

Den ideologiske venstre-høyre-dimensjonen virker også sterkt, uavhengig av de andre faktorene. De som kaller seg høyreorienterte, er markert mindre innstilt på overføringer til

innvandrerkultur enn de som regner seg som venstreorienterte. Disse forskjellene rimer godt med disse gruppenes ulike syn på statlige overføringer i sin alminnelighet, og til kulturpolitikk i særdeleshet. For ytterfløyene kan slike åpenbart kontroversielle spørsmål som vårt egne seg spesielt godt for symbolsk markering av slike synspunkter.

De partipolitiske standpunktene varierer til dels uavhengig av en tradisjonell dimensjonen sosialistisk - borgerlig. Blant Venstre- og SV-velgerne er det en majoritet som ønsker å øke overføringene til innvandrerkultur. Vi har antydnet at disse holdningene stemmer godt overens med partienes «grønne» profil og lokalsamfunnsorienterte kultur- og utdanningspolitiske profil. Kristelig Folkepartivelgernes velvillige holdning kan for en stor del forklares ut fra religiøs aktivitet: Det er de mest religiøst aktive bland velgerne til dette partiet som ønsker økte overføringer.

Velgerne til det tradisjonelle sosialdemokratiet slutter ikke opp om overføringer til innvandrerkultur i noen særlig grad. Arbeiderpartivelgerne har i alminnelighet en mer positiv holdning til statlige overføringer generelt, men ikke til kulturformål. Et annen forhold som kan ha forklaringsverdi, er at det var en arbeiderregjering som utformet, begrunnet og forsvarte innvandringsstoppen. Dette partiets velgere fikk muligens derigjennom en oppfatning av at innvandrere representerte et problem som vi ikke klarte å handtere, en oppfatning som i så fall lett kunne kombineres både med frykt for konkurranse på arbeidsmarkedet og en generell norsk fremmedfrykt.

NOTER

1. Innvandringsstoppen ble gitt for ett år opprinnelig. Deretter ble den forlenget med et halvt år, for så å bli gjeldende på ubestemt tid.
2. I en annen norsk undersøkelse om innvandrere pekes det på at den erotiske dimensjon kan være vel så viktig som arbeidsmarkedet for dannelsen av holdninger overfor innvandrere (Grønhaug et al. 1986). Vi antar at denne faktoren i hovedsak gjør seg gjeldende på en relativt diffus måte, gjennom forestillinger og fantasier som virker truende på norske menn, snarere enn direkte konfrontasjoner på et tenkt «ekteskapsmarked» eller «sjekkemarked».

Det har skjedd betydelige endringer i kjønns sammensetningen av den asiatiske og afrikanske innvandrerbefolkningen fra 1975 til 1985 (Bø 1986). En del av, men på langt nær hele, veksten i den afrikanske og asiatiske innvandrerbefolkningen etter 1975 er et resultat av de mange familiegjenforeninger som har funnet sted etter innvandringsstoppen. Asiatiske og afrikanske innvandrerkvinner deltar for øvrig i noe varierende grad i yrkeslivet. Poenget her er imidlertid at disse innvandrerkvinnene sett under ett i en lang periode kan sies å ha vært mindre synlige enn mennene fordi de a) har vært i mindretall. b) har vært mindre yrkesaktive og c) er underlagt strengere kontroll med hensyn til omgang med det motsatte kjønn.
3. Venstre har i lange tider vært pedagogenes parti. Pedagogikken er gjennom filosofen Dewey knyttet til sosialliberalismens idegrunnlag. Tanken om minoritetens rett til å utvikle egen kultur finner man en parallell til i Mønsterplanenes sterke orientering mot å la undervisningen ta utgangspunkt i lokal kultur. Disse ideene harmonerer også godt med Venstres populistiske tradisjoner.
4. De nevnte teorier om materialistiske og post-materialistiske holdninger forutsetter at enkelte grupper i større grad enn andre har frigjort seg fra krav om kontinuerlige materielle forbedringer i politiske sammenhenger. Disse grupper, som kalles post-materialistene, skal ifølge teorien være mer opptatt av vern om miljø, kultur og natur, selv når dette går på bekostning av samfunnets økonomiske vekst og produksjonskapasitet.
5. Det eneste fagforbund som skiller seg ut, er Akademikernes Fellessammenslutning, der så mange som 47% av medlemmene ønsker overføringer. Dette er fagforeningen for de med den høyeste utdanningen og vi har tidligere sett at utdanning skaper velvilje til overføringer til innvandrerne.
6. Et interessant trekk er at «ingen mening»-gruppen også stiger med religiøs aktivitet og i noen grad med høyreorientert ideologi. Vi ser at det er i gruppen med høy religiøs aktivitet at andelen som ikke klarer å gjøre seg opp en mening er høyest, omkring 20%. Størst er den blant de høyreorienterte med høy religiøs aktivitet der det er så mange som 25% som ikke kan si om de er for eller mot økonomisk støtte til innvandrerne.

Referanser:

- Bø, Bente Puntervold: «Boforhold, yrke og kontaktmønster blant kvinner fra Pakistan, India, Marokko og Tyrkia» i Lie, Bente Stiver: *Mellom to kulturer*. Universitetsforlaget, Oslo, 1986.
- Colbjørnsen, Tom, Hernes, Gudmund og Knudsen, Knud: *Klassestruktur og klaseskille*. Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- Grønhaug, Reidar, Saxi, Hans Petter og Aase, Tor: *Tilpasninger blant finske nyinnvandrere i Øst-Finnmark*. Rapport fra Norsk institutt for by- og regionforskning, 1986:7.
- Hole, Arni: «Hvor er kvinneperspektivet i norsk innvandringspolitikk?» i Lie, Bente Stiver: *Mellom to kulturer*. Universitetsforlaget, Oslo, 1986.
- Knutsen, Oddbjørn: «Sosiale klasser og politiske verdier i Norge» i *Tidskrift for samfunnsforskning* Nr. 4. 1986.
- NOU 1983: Nr. 47, Ny fremmedlovgivning.
- NOS, Folkemængdens bevegelse 1977. SSB.
- Repstad, Pål: «Minoriteter i Norge» i Aldén, Lars, Ramsøy, Natalie Rogoff og Vaa, Mariken: (red.): *Det norske samfunn*. Gyldendal, Oslo, 1986.
- St. meld. Nr. 74, 1974, 1979 - 80: Om innvandrere i Norge.
- Statistisk ukehefte Nr. 18/1986.
- Valen, Henry: *Valg og politikk*. NKS-forlaget, Oslo, 1981.
- Valen, Henry og Martinussen, Willy: *Velgere og politiske frontlinjer*. Gyldendal, Oslo, 1972.
- Valen, Henry og Aardal, Bernt: *Et valg i perspektiv*. Statistisk sentralbyrå, Oslo, 1983.
- Østerud, Øivind: «Nasjonalstaten Norge» i Aldeén, Lars, Ramsøy, Natalie Rogoff og Vaa, Mariken: (red.): *Det norske samfunn*. Gyldendal, Oslo, 1986.

Ingen venter lenger på Mirtha i Santiago

Intervju med Mirtha Compagnet, chilensk flyktning i Norge

— Jeg ville ikke reise. Jeg gråt hele veien på flyet til Norge. Tilbake i fangeleiren satt Carlos, min mann. I Santiago mine foreldre og søsken. Jeg ville for alt i verden ikke forlate dem. Men jeg hadde fått streng beskjed: «Du har ikke noe valg», formante den norske ambassadøren i Chile: «Kom deg i sikkerhet».

Mirtha Compagnet landet på Fornebu en kald desemberdag i 1976. Hun var 29 år gammel og nektet å tenke tanken ut at tiden i landflyktighet skulle bli lang. «Dengang trodde vi at juntaen ville falle snart».

Elleve år senere bor Mirtha fortsatt i Oslo, sammen med sin sønn på ni år. Han er født i Norge og blir trassig i blikket når han hører snakk om Chile. For Chile tok faren fra ham.

Ingen venter lenger på Mirtha i Santiago. Carlos er drept av det hemmelige politiet. Hennes foreldre er døde, og seks av syv søsken har utvandret til USA. Likevel, Mirtha vil hjem: «Min drøm er å vende tilbake. Og kjempe for et nytt Chile.»

Mirtha arbeidet som lærer i sosialfag på universitetet i Valparaiso da general Augusto Pinochet gjennomførte sitt blodige kupp i september 1973. Fakultetet ble stengt, hun mistet jobben. Mirtha gikk under jorden og ble med i den organiserte motstanden mot regimet.

Mirtha Compagnet (t.v.) sammen med Erika Fierro som også er fra Chile. Foto: Stig H. Christensen

Halvannet år senere var timeglasset rent ut. Sammen med Carlos og en rekke andre kamerater ble hun tatt i januar 1975. I en hemmelig politikjeller ble hun mishandlet på kropp og sjel. Hun ble kledd naken og torturert med elektriske støt. Elektrodene ble festet til de aller følsomste delene av kroppen. Hun ble banket opp. Seksuelt misbrukt.

— Men aller verst var det når jeg ble tvunget til å se på når kjæresten min ble maltraktert av torturistene.

Etter nærmere to måneder i politikjelleren bar det videre til en fangeleir i Santiago. Her tilbrakte Mirtha de neste 21 måneder sammen med 2—300 andre kvinnelige fanger. Hun ble valgt til talskvinne for de innsatte. Mange ble syke. Selv fikk hun blødende magesår.

— En dag kom Norges ambassadør, Frode Nilsen, på besøk i leiren og fortalte meg at jeg var innvilget visum til Norge. Dengang som nå ble fanger sjelden frigitt uten å ha fått asyl i et annet land. Slik kvitter regimet seg med sine opposisjonelle. Det viste seg at Chileaksjonen i Norge hadde tatt opp saken min; Sosiale etaters fagforening hadde «adoptert» meg, og norske myndigheter lagt press på regimet for å få meg løslatt. Mirtha smiler. — Slik hadde det seg at jeg havnet her.

På Fornebu tok Flyktningerådet i mot. Mirtha ble skaffet husrom på Ansgar hotell i Møllergata.

— Etter kort tid flyttet jeg derfra til en hybelleilighet hos en Bærums-familie som hadde tilbudt seg å være vertsfamilie. Jeg hadde vært utrolig heldig. De var enestående mennesker, tok i mot meg som en datter i huset. Ennå i dag er det de som er min familie i Norge.

Den første tiden i eksil var likefullt vanskelig. Mirtha var mye syk. Det blødende magesåret skulle heles. På toppen kom de psykiske plagene.

— Dengang fantes ikke noe tilbud om psykiatrisk hjelp til flyktninger. Fangenskapet hadde satt sine spor i sinnet. Samtidig levde jeg med angsten for hvordan det skulle gå med min mann, som var tilbake.

— Alt dette ga seg forskjellige uttrykk: Jeg hadde store problemer med å konsentrere meg på norsk-kurset. Det skyldtes ikke bare at jeg dengang trodde at Norge skulle bli en kortvarig mellomstasjon. Det var fryktelig vanskelig å samle seg om undervisningen og lesingen: Tankene mine vandret hele tiden

til Chile, savnet av Carlos og minnene fra fangenskapet trengte seg på. Jeg husker jeg fikk masse kritikk av nordmenn for det de oppfattet som min manglende innsatsvilje til å lære norsk.

— Eller ta et annet eksempel: I to år hadde politi og soldater bestemt alt i livet mitt, til og med om jeg skulle leve eller dø. I fangeleiren måtte vi stå opp, spise, gå på toalettet, ja, gjøre absolutt alt på kommando. Det var kadaverdisiplin, og alt gikk etter klokken. Hvis du ikke skulle på do når vaktene beordret deg dit, vel, så måtte du vente fra klokken seks om ettermiddagen til neste morgen før du fikk gå dit igjen.

— Etter at jeg ble løslatt og kom til Norge, hadde jeg et sterkt behov for selv å bestemme over tiden min. Det var et frihetsbehov. Jeg husker jeg reagerte med motvilje hver gang noen på Flyktningekontoret eller hvor det måtte være sa at «du må komme til en avtale klokken det og det». Det føltes nødvendig å komme for sent, å ha følelsen av at ingen lenger bestemte over meg. Det møtte liten forståelse og resulterte i mange bebreidelser fra nordmenn.

I Norge begynte Mirtha å arbeide som rengjøringsassistent, en jobb hun hadde i fem år. — Jobben var helt allright den, men det uheldige ved å sette nyankomne flyktninger til slike jobber, er at de arbeider så isolert. Kontakten med nordmenn og språket blir altfor liten.

I fangeleiren hadde Mirtha og Carlos giftet seg. Nå sto hun på for at også mannen skulle få visum til Norge. Og lyktes. — Carlos ble satt på frifot og kom til Norge i 1977. Året etter fikk vi en sønn.

Begge var de svært aktive i solidaritetsarbeidet for Chile. Men i 1981 tok mannens tålmodighet med eksiltilværelsen slutt. Han tok seg ulovlig inn i Chile for å fortsette motstandskampen. Meningen var at Mirtha og sønnen skulle følge etter, litt senere. Så langt kom de aldri. I 1982 ble mannen oppsporet av det hemmelige politiet og tatt av dage.

— Sønnen vår husker faren sin godt. Men han føler seg som norsk, og han reagerer med trass på alt som har med Chile å gjøre. Chile er for ham en trussel. Jeg tror det er fordi Chile tok fra ham faren. En dag, for ikke så lenge siden, da jeg påny sa til ham at min rolle er i Chile, svarte han: «Du måtte dra til et fremmed land mot din vilje. Hvorfor vil du gjøre det samme med meg?»

Hensynet til sønnen gjør at Mirtha foreløpig har skrinlagt

alle planer om å vende tilbake til hjemlandet. Men hun arbeider fortsatt aktivt i solidaritetsarbeidet: — Jeg har tilpasset meg livet i Norge. Det har vært en dyd av nødvendighet. Men jeg kan aldri akseptere eksiltilværelsen, aldri bli fornøyd med den. Hjertet mitt er hos mine kamerater i Chile. Så sent som i fjor ble den beste vennen min hjemme drept av de paramilitære. Jeg har ikke politisk samvittighet til å sitte rolig foran fjernsynsskjermen og se på hva som skjer i Chile. Derfor prøver jeg å yde mitt bidrag til motstanden herfra. Men det blir aldri nok. Målet er å dra tilbake, understreker hun.

De første årene i eksil var chilenerne i Norge veldig aktive, forteller hun.

— Vi arbeidet i en rekke forskjellige politiske partier — på det meste tror jeg nærmere 10 chilenske partier var representert i Norge. Den partipolitiske splittelsen var ikke et resultat av at vi virket i eksil. Partiskillene blant chilenerne i Norge fulgte partigrensene hjemme i Chile, der venstresiden er splittet i et utall partier og organisasjoner. Jeg tror det er naturlig etter et så stort nederlag som Salvador Allende-regjeringens fall at venstresiden legger skylden på hverandre, jakter etter syndebukker.

— Partisplittelsen skapte naturligvis samarbeidsproblemer chilenerne imellom, også her i Norge. De oppsto på grunnlag av ulikt syn, ikke minst når det gjaldt taktikk og metoder i solidaritetsarbeidet. Men jeg vil likefullt understreke at selvom vi tilhører ulike partier — fra kommunistpartiet, til sosialistiske, sosialdemokratiske og sentrumpartier — er chilenerne i Norge venner tross ideologiske splittelser. Slik har det vært hele tiden, og slik er det også i dag, sier Mirtha. Hun er selv leder for den venstre-revolusjonære bevegelsen MIR i Norge.

— I dag derimot, er problemet snarere passivitet enn politisk splittelse. Flertallet av eksil-chilenerne i Norge er gått lei og engasjerer seg lite. Viktigste i dag er aktiviteten i det tverrpolitiske Forbundet av latinamerikanere i eksil (ASELA), en organisasjon som fungerer som et samlingspunkt, både sosialt, kulturelt og politisk. Og det er flest chilenerne i ASELA. I tillegg finnes det fem-seks chilenske partier som er organisert her i Norge nå.

Mirtha har heller ikke unngått å føle på kroppen den kulturkollisjonen som blir landflyktige til del. Men hun mener selv hun har vært heldigere enn de fleste: Varmen og forståelsen

Jeg har tillit til Chile og Chiles framtid. Med andre mennesker skal landet overvinne dette svarte og bitre øyeblikk, da forræderiet tar makta.

Fortsett framover, i vissheten om at snart skal frie mennesker igjen vandre i de brede gatene og skape et bedre samfunn.

LEVE CHILE!

President Salvador Allende
11. september 1973.

hun ble møtt med i vertsfamilien i Bærum gjorde møtet med Norge lettere.

— Her lærte jeg norsk, og samværet med dem hjalp meg til å bli raskere kjent med nordmenns vis og væremåte. Sånn ble det lettere å forstå hvilke følelser og holdninger som ligger bak nordmenns måte å opptre på utad.

— Det første jeg oppdaget var at for nordmenn er selvstendighet ikke bare en dyd, det er et ideal. Nordmenn er stolte over at de ikke trenger hverandre. Jeg husker godt hvor forbløffet jeg ble da jeg etter et halvt år i Norge ble tatt med på biltur til Bergen og Kristiansand. Vi kjørte forbi små, isolerte gårder oppi fjellet. Og det var ingenting av det vi så som vår norske reiseleder viste frem med større stolthet: De klarer seg alene der oppe på fjellhyllen. De trenger ikke naboer!

Mirtha ler. — Jeg respekterer nordmenns stolthet over sin selvstendighet. Men jeg er ikke enig med dem.

— Jeg reagerte også på at livet i Norge er så stabilt, nesten monotont. Den lange vinteren gjør nok sitt. Den politiske debatten er lite spennende, og det skjer ofte lite i kulturlivet.

— Nordmenn er et folk som viser lite følelser, sammenlignet med søramerikanere. Når en nordmann er veldig glad eller veldig trist, kan det virke som det er alt om å gjøre å ikke vise det. Fasaden er viktig i Norge, og den går ut på å være sterk og uanfektet og ikke trenge andre, sier Mirtha med ettertrykk.

— Jeg husker en kvinne på jobben engang. Hun hadde nettopp mistet sin mann, og like etter brant huset hennes. Men på jobben møtte kollegene henne med det vanlige: «Hei, hvordan har du det?» Ingen turde spørre henne hvordan hun *virkelig* hadde det.

Av sine positive inntrykk understreker Mirtha at nordmenn ikke er overfladiske. Og de er til å stole på. De er trofaste venner.

I 1982 hospiterte Mirtha ett år på Bærum sosialskole, og året etter begynte hun i arbeid som sosionom. Først på rehabiliteringssenteret for alkoholikere og narkomane i Oslo, senere, fra høsten 1986, ved kommunens Flyktningemottak.

Hun betegner norsk flyktningepolitikk som feilslått: — Problemet er at den aldri har tatt utgangspunkt i nykommeres ressurser. Det er en tåpelig utnyttelse av den arbeidskraft og de kunnskaper som flyktningene representerer. Det kan ta lang tid før en asylsøker får behandlet sin søknad. I mel-

lomtiden er han eller hun henvist til å leve på sosialhjelp. Eller ta en flyktning som ønsker å studere eller ta et tilleggskurs for å få godkjent sin universitetsutdannelse fra hjemlandet. For å bli immatrikulert kreves gjennomgått norsk-kurs på universitetet. Og for å komme inn på et slikt kurs, må vedkommende i dag vente i opptil halvannet år. På Flyktningsmottaket har vi heller ikke anledning til å bruke sosiale stønadsmidler til immatrikuleringsavgift eller bøker. Men hvis sosialpengene går til en rekke materielle goder, reagerer ikke systemet. Dette er en politikk som skaper sosialklienter av flyktningene. Som passiviserer, i stedetfor å stimulere til innsats, mener Mirtha.

— Å være fremmed i Norge i 1987 er mye tøffere enn det var for ti år siden, synes hun. — Jeg har aldri opplevd åpne rasistiske holdninger fra nordmenn. Men i dag føler jeg meg mer utrygg i Oslo enn tidligere. Jeg tror all propagandaen om at Norge oversvømmes av asylsøkere har skapt mer fiendtlige holdninger til utlendinger. Før om årene ble du møtt med større vennlighet. Med et smil på trikken. Folk var stort sett veldig greie. Men det har snudd seg. Nordmenns holdninger til fremmede har forverret seg.

I syttiårene ble chilenerne godt mottatt i Norge, minnes hun. — Det var ikke vanskelig å få kontakt med nordmenn. Jeg ble på sett og vis oppfattet som «interessant». Mange var stolte over å kjenne en som hadde vært politisk fange. En annen ting var at de færreste ville godta de følger som den vonde erfaringen hadde fått for meg som person, det har jeg vært inne på tidligere.

Hun understreker at det viktigste norske fremmedmyndigheter kan gjøre for de politisk forfulgte i Chile i dag er å innvilge asyl til flere fengslende chilenerne. — Deres håp om å bli løslatt er knyttet til at andre nasjoner innvilger asyl. Med visum til et annet land oppnår de også beskyttelse mot overgrep i fangenskap. I dag sitter det 450 politiske fanger i leire og fengsler i Chile. Bare én av dem har fått visum til Norge, opplyser Mirtha.

Dette er historien om hva som skjedde da norsk arbeiderbevegelse ville bruke idretten for å vise internasjonal solidaritet. En idrettsboikott av Tyskland skulle demonstrere solidaritet med ofrene for Hitlers brutale diktatur og bidra til å isolere de tyske makthaverne internasjonalt. Men dette kom i konflikt med andre målsettinger og interesser, knyttet til idrett og politikk. Konfrontasjonen og utfallet av dette trekantdramaet kan bidra til å kaste lys både over idretten og politikken på 1930-tallet og vilkårene for internasjonal solidaritet.

Finn Olstad

Internasjonal solidaritet, politikk og idrett

Om idrettsboikotten mot Nazi-Tyskland¹

Utgangspunktet: Internasjonal solidaritet

Da Hitler og nazistene i 1933 overtok makten i Tyskland, innebar det en utfordring for arbeiderbevegelsen i alle land. Den tyske arbeiderbevegelsen og dens organisasjoner ble knust. Kamerater og kolleger ble fengslet og forfulgt. Nazismen og fascismen la en truende skygge over hele Europa. Hva kunne gjøres?

En linje i det anti-fascistiske arbeidet ble å isolere Tyskland på alle områder. Ingen måtte ha noe å gjøre med det offisielle Tyskland og nazistene. Det var en moralsk forpliktelse overfor de tyske kameratene, og det kunne bidra til å svekke nazistenes stilling. Her måtte også idrettsfolkene være med og ta ansvar.

Boikottlinjen ble introdusert i norsk idrett allerede i juli 1933. Da holdt de nordiske arbeideridrettsforbundene en konferanse i København. Konferansen oppfordret for det første «arbeideridrettsmennene» til å boikotte tysk idrett. Men dette var ikke nok. Idrettslivet var delt i to leire. I Norge fantes siden 1924 både Arbeidernes Idrettsforbund (AIF) og det «borgerlige» eller «upolitiske» Norges Landsforbund for Idrett, og en lignende kløyving var det i andre land. Det hjalp lite å appellere bare til arbeideridrettsmennene i egne rekker. Arbeideridrettsforbundene sto jo likevel utenfor det ordinære idrettslivet, både nasjonalt og internasjonalt. Konferansen vedtok derfor følgende:

«Den 2. skandinaviske arbeideridrettskonferanse retter ennvidere en inntrengende oppfordring til de fagorganiserte arbeidere som ennå finnes innenfor den borgerlige idrett, at de boikotter alle idrettskonkurranser, hvor det deltar tyske idrettsmenn. Fagorganiserte arbeidere kan ikke delta i stevner sammen med tyske idrettsmenn, som representerer en stat, som har ødelagt den tyske fagbevegelse².

Skulle en boikott av tysk idrett ha noen mening, måtte altså «borgerlige» idrettsmenn bli med. Da hjalp det ikke med henstillinger fra AIF. Fagbevegelsen måtte koples inn. Det skjedde i 1934.

På LOs representantskapsmøte i januar tok Arthur Ruud til orde for en forpliktende idrettsboikott. Ruud var en kjent tillitsmann både i arbeideridretten og fagbevegelsen. Seinere ble han AIF-formann (1935—39) og etter krigen viseformann og formann i Norges Idrettsforbund. Han la fram dette forslaget for representantene.

«Ingen fagorganisert arbeider kan delta i idrettskonkurranser i Tyskland, Norge eller andre land sammen med idrettsfolk fra Tyskland så lenge Hitler-diktaturet opprettholdes og enhver fagorganisasjons og arbeideridrettsbevegelse er forbudt. Deltagelse i idrettskonkurranser i strid med ovennevnte vedtak til bli betraktet som en usolidarisk handling mot fagorganisasjonen og vil bli behandlet overensstemmede hermed.»

Ingen reiste seg og talte imot. Ruud kunne derfor gå videre, og på LO-kongressen i desember 1934 satte han fram det samme forslaget. Der stemte bare én imot. Enstemmigheten kan bedra. Når et slikt forslag først var satt fram, var det vanskelig for tillitsmenn i arbeiderbevegelsen å gå imot. Det kunne bli oppfattet som manglende solidaritet i kampen mot nazismen, og usolidariske ville ingen være. Enkelte hadde nok bange anelser. Men uansett, norsk arbeiderbevegelse hadde forpliktet seg til idrettsboikott.

Vi vet egentlig lite om boikottforslagets opprinnelse. Men Arthur Ruud var varamann til AIF-styret, og vi kan vel anta at det forslaget han satte fram, i det store og hele hadde AIF-ledelsens velsignelse. Det norske boikottvedtaket var forøvrig ikke enestående. Lignende forslag ble vedtatt av fagbevegelsen i andre land. Det er mulig at russerne presset på gjennom de enkelte arbeideridrettsforbund for å få til slike vedtak. De kunne jo true med å si opp idrettsavtaler som sikret besøk av russiske idrettsfolk. Vi kan også spekulere på om internasjonal solidaritet blandet seg med andre motiver. Var det kanskje meningen å presse fagorganiserte idrettsmenn ut av Landsforbundet?

To syn på idrett og politikk

Idrettsboikotten var for AIF en naturlig forlengelse av virksomheten. AIF var en uttalt politisk organisasjon. Rolf Hofmo, som fra 1931 var forbundets sekretær og «sjefsideo-log» uttrykte det slik:

«A.I.F. har ingen berettigelse uten som en idrettsorganisasjon der åpent vedkjenner sig sin politiske stillingtagen i den herskende klassekamp»³.

Etter en strid mellom kommunister og arbeiderpartifolk sto forbundet fra 1929 tilknyttet Arbeiderpartiet, og tok aktivt del i partiets valgkamper. Idretten ble satt inn i en større sammenheng, som en del av arbeiderklassens frigjøringskamp. AIF skulle ikke bare lære arbeiderne å drive idrett. Det skulle holde idrettsinteresserte arbeidere borte fra borgerlig innflytelse og få dem til se klasseskillene i samfunnet. Samtidig skulle det være et rekrutteringsområde for Arbeiderpartiet. Det skulle lære idrettsfolkene å bli gode sosialister — det vil si Arbeiderparti-tilhengere og Arbeiderparti-velgere.

Hofmo og andre AIF-ledere mente at det var umulig å være nøytral eller «upolitisk» i idretten. Alle måtte velge side. Den som ville være «upolitisk», støttet i virkeligheten borgerskapet:

«Det borgerlige idrettsforbunds medlemmer derimot har forpliktet sig til å la verden fortsette uforandret og efter de linjer som kapitalistklassen har trukket op.»⁴

Idretten slapp ifølge dette synet ikke unna politiske valg. Når norske idrettsfolk deltok sammen med representanter for Nazi-Tyskland, var det altså politikk.

Nå var det ikke AIF som «oppfant» arbeideridretten. Allerede fra 1890-årene hadde arbeiderungdom støttet til idrettsplassene og dannet sine egne klubber. Omtrent samtidig gikk et nytt idrettsideal, med opprinnelse i den engelske sporten, sin seiersgang: Idretten skulle ikke ha noe annet formål enn selve konkurransen, lek, spenning og moro. Eldre nytteideal ble forkastet. Sporten skulle være et område for seg selv, uten forbindelse til samfunn og politikk.

Norges Landsforbund for Idrett, som reiste seg i 1919 på ruine av to eldre idrettsorganisasjoner, kom i hovedsak til å føre denne linjen videre. Mot AIFs politiske idrett stilte det kravet om idrett hevet over politikken, idrett som kunne favne om alle

samfunnsklasser og meningsgrupper. Nå er det lett å se at Landsforbundets ledere ikke alltid fulgte sine høye idealer. Men det er en annen historie. Hovedpoenget er at idealet ble holdt høyt, og at Landsforbundet etter dannelsen av AIF gikk aktivt inn for å framstå som upolitisk.

Det kan være misvisende å kalle dette for et «borgerlig» ideal. Landsforbundet var i hvert ikke utpreget «borgerlig» når det gjelder medlemssammensetningen. Det var nok flere fagorganiserte arbeidere der enn i AIF. For mange arbeidere var idretten et tilfluktssted, en verden full av lek og spenning, der de for et øyeblikk kunne komme vekk fra hverdagens strev og krav. Det var kanskje det eneste område der de kunne møte borgerskapets unge menn på noenlunde like fot, og til og med beseire dem. Det var mulig for en læregutt på Akers Mek. å bli verdensmester på skøyter, som Oskar Mathisen.

Idealet om upolitisk idrett gjorde seg gjeldende langt inn i Arbeiderpartiet og AIFs rekker. Selve AIF-formannen Trygve Lie (1931—35) hadde, som han seinere skrev, «aldri vært tilhenger av politisk idrett», og det samme gjaldt partiformannen Oscar Torp. Lie gikk inn i AIF for å bekjempe kommunistene og få til en samling i ett, upolitisk idrettsforbund⁵.

I denne situasjonen måtte et forslag om politisk idrettsboikott støte på motstand og skape vanskeligheter.

Konfrontasjon

Landsforbundet, borgerlige stortingsmenn og en samlet borgerlig presse tok avstand fra idrettsboikotten. De avviste enhver tanke om at idretten måtte gjøre et politisk valg, og at det var en politisk handling å delta sammen med tyskerne som om Hitler og nazismen aldri hadde eksistert. En høyremann på Stortinget sa det slik:

Hadde våre norske fotballspillere ikke møtt i Tyskland, hadde der gått politikk i idretten, men det gjorde det ikke, når de møtte frem.»⁶

Det var ellers håndfaste grunner til å holde på forbindelsen med Tyskland. Ved en boikott ville Norge isolere seg fra det internasjonale idrettssamkvemmet. Og det var naturligvis viktig at alle de beste deltok for å forsvare Norges ære. Særlig gjaldt det ved de olympiske leker i Garmisch-Partenkirchen og Berlin 1936. Enkelte tenkte nok også på Norges handelsinteresser. Ingen visste hva tyskerne kunne finne på av straffetil-

Er du opmerksom på

**at ingen arbeider bør besøke
det politiske travløp på Bjerke-
banen onsdag 29. juni,**

da dette holdes til inntekt for det borgerlige
idrettsforbunds deltagelse i Olympiaden.

Oslo Arbeideridrettskrets

Bech - Oslo

*Arbeidernes Idrettsforbund
drev en utstrakt propaganda
mot deltakelsen i Olympiaden
i Berlin i 1936.*

tak. Det er forøvrig verd å notere at Landsforbundet holdt på sin linje også i 1939, da det forberedte seg på å sende en tropp til olympiske vinterleker i Garmisch 1940⁷. Krigen satte en stopper for det.

Lederne i Landsforbundet ventet lenge med å aksjonere mot idrettsboikotten. Først da toppidrettsmenn ble rammet, reagerte de. Artikler i Arbeiderbladet 30. juni og 1. februar 1935 gjorde det klart at kjente idrettsmenn ble presset av fagorganisasjonen: Sporveisarbeidernes Forening i Oslo hadde vedtatt å ekskludere skihopperen Alf Andersen, olympiavinner fra 1928, hvis han deltok sammen med tyske idrettsmenn. Malersvennenes Forening hadde «varslet» kombinert- og langrennstjernen Oddbjørn Hagen om at han ikke hadde anledning til å starte sammen med tyskerne. To andre skiløpere som var i faresonen, hadde meldt seg ut av fagbevegelsen.

De «borgerlige» idrettslederne reagerte nå raskt. I begynnelsen av februar mottok sosialdepartementet et brev fra Landsforbundet:

«Vi tillater oss derfor å forespørre det ærede departement, om gjeldende norsk lov gir våre fagorganiserte arbeidere noen beskyttelse mot dette siste overgrep mot landets offisielle upolitiske idrett. [. . .] Hvis ikke, tør vi anmode det ærede departement om å fremsette forslag til lov til beskyttelse av våre medlemmers privatliv.»

Brevets avslutning ga klar beskjed om Landsforbundets syn på idrettsforbindelsene med Tyskland.

«Det er formodentlig unødvendig å tilføie, at vi betrakter en avbrytelse av forbindelsen med de tyske idrettsmenn, som er tilsluttet de samme internasjonale forbund

som oss, som en uvennlig handling overfor den tyske stat. Vi har heller ingen adgang til å nekte tyske idrettsmenn å delta i konkurranser her i landet. Vi må følge det internasjonale forbunds regler, hvis vi i det hele tatt skal få adgang til utenlandsk konkurranse.»⁸

Sosialminister Utheim svarte at det ikke fantes bestemmelser som ga staten rett til å gripe inn, og lot det bli med det. Men ministeren og regjeringspartiet Venstre ønsket forsoning mellom samfunnsskissene og fred i idrettslivet, og grep denne anledningen til å ta et initiativ. Landsforbundet og AIF ble begge innbudt til å være med i en komité som skulle ta opp statens stilling til idrettsarbeidet. Betingelsen var at fagorganisasjonen droppet idrettsboikotten, og ikke satte i verk tiltak mot idrettsmenn i Landsforbundet mens komitéen var i arbeid. Kunne arbeiderbevegelsen gå med på det?

Tilbaketog

Det viste seg at den kunne. AIF tok plass i idrettskomitéen, som i 1936 la grunnlag for et idrettsforlik. Boikottvedtaket ble lagt til side. Ingen av lederne i partiet, fagbevegelsen eller AIF talte for å sette den internasjonale solidariteten foran fredsforhandlinger i idretten. De hadde alle annet å ta hensyn til. Medlemmene ble ikke spurt.

Trygve Lie tok tømmene i AIF fast bestemt på å få til et forlik med Landsforbundet. Som nevnt hadde han alltid ønsket samling i ett politisk idrettsforbund. Idrettsboikotten hjalp han faktisk. Trygve Lie var ikke redd for rask og uortodoks handling for å nå sine mål. Den evnen fikk han bruk for da Landsforbundet truet med å torpedere forhandlingene. Saken var at et medlem av Lastebileiernes Gruppe i Oslo var blitt blokkert av fagforeningskollegene i 14 dager. Selv mente han at dette skjedde fordi han hadde vært med i det «borgerlige» verdensmesterskapet på skøyter. Dette var et brudd på løftet om å avvikle boikotten, sa lederne i Landsforbundet, og truet med å trekke seg fra idrettskomitéen. (Flere av dem ønsket slett ikke å komme til noen ordning med AIF.) For å få saken ut av verden tok Trygve Lie kontakt med denne skøyteløperen, og betalte ham av egen lomme 160 kroner som kompensasjon for 14 dagers lønn.

Om de andre styremedlemmene i AIF mislikte Trygve Lies

linje, så de det i hvert fall ikke. I slike spørsmål måtte de ta hensyn til partiledelsen. Det var en moralsk forpliktelse å marsjere i takt. Dessuten kunne AIF knapt opprettholde virksomheten uten politisk og økonomisk støtte fra Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen. Trygve Lie må ha hatt solid ryggdekning i partiledelsen. Det var nok flere som ønsket å bli kvitt AIF, og mente forbundet var en belastning snarere enn en ressurs når DNA tok mål av seg til å bli et bredt folkeparti. Dessuten var idrettsboikotten i seg selv et problem. Borgerlige aviser og politikere brukte dem til å sette folk opp mot Arbeiderpartiet. For fagbevegelsen hadde idrettsboikotten virket som en boomerang, og det var grunn til å frykte indre strid og medlemsflukt dersom saken ble satt på spissen. Arbeiderbevegelsens ledere hadde all grunn til å kvitte seg med boikotten.

Utenrikspolitiske hensyn spilte også inn. 19. mars 1935 overtok Nygaardsvold og Arbeiderpartiet regjeringmakta. Det skjedde få dager etter at idrettskomitéen ble nedsatt. Halvdan Koht var utenriksminister i regjeringen, og han hadde på forhånd forlangt at idrettsboikotten ble opphevet.

«Det var det einaste vilkåret eg så sette da eg skulle bli utenriksminister, at Regjeringa måtte få slutt på det som enda sto att av boikott mot Tyskland, t.eks. avvisinga av samarbeid i idretten. Det fekk eg da òg semje om.»

Tilfreds noterte han i sin dagbok for 19. mars at «Lie for A.I.F., Madsen for fagorganisasjonen sa at boikottplanane var heilt oppgjevne.»⁹

Etterskrift

Vinteren 1935 ble altså idrettsboikotten oppgitt. AIF fortsatte riktignok agitasjonen, men det ble slutt på å true med represalier mot de som deltok sammen med tyskerne. Boikotten fikk nok betydning, men på en annen måte enn tilsiktet. Den ble en viktig etappe på veien mot samling av de to konkurrerende idrettsforbundene. Derimot fikk den ingen virkning for vårt idrettsssamkvem med Nazi-Tyskland. Det er ikke mulig å se at noen av våre beste idrettsfolk trakk seg fra konkurranser mot tyskere eller i Tyskland. Vi hadde fullstendige tropper i Hitlers olympiske leker 1936, der vi forsynte oss grådig av gullmedaljene i vinterlekene, mens «bronselaget» huskes for sine fotballbragder. Faktisk står OL 1936 som ett av norsk idretts store

Bronselaget i 1936. Deres 2-0 seier over Tyskland gjorde dem til folkehelter og fikk folk til å glemme at deltakelsen i Hitlers propagandaolympiade var meget omstridt.

høydepunkter.

Undervurder ikke idretten! Det gjorde de som sto bak forsøkene på idrettsboikott. Også den gangen var idrettsinteressen stor, ikke minst blant arbeiderne. Ingen kunne holde idrettsinteresserte arbeidere borte fra aviser og radioapparater når spenningen var på topp. AIF-veteraner har fortalt at de fulgte intenst med i «bronselagets» innsats og heiet på Norge, selv om det var «borgerlige» idrettsmenn som deltok i «nazistenes OL»¹⁰. For de fleste var det «våre» gutter som spilte, og de samlet folk med ulik klassebakgrunn og politisk oppfatning i nasjonal begeistring.

Seierherrene ble hyllet som helter — særlig de som kom fra arbeidernes egne rekker, som den tredobbelte OL-vinneren på skøyter Ivar Ballangrud. Det var knapt noen idrettsinteressert arbeidergutt som så på Ballangrud og de andre som forbrytere mot internasjonal solidaritet. Hadde Ballangrud f.eks. dratt utenlands for å arbeide på en blokkert bedrift, ville han blitt fordømt som streikebryter og forræder mot arbeiderklassen. Nå var han en av arbeiderklassens store helter.

Internasjonal solidaritet måtte vike for andre og mer tungtveiende interesser, knyttet til politikk og idrett. Det var forholdsvis lett å få til et boikottvedtak i arbeiderbevegelsens organer, for ingen ville gå for å være usolidarisk. Verre var det å holde kursen når vanskene tårnet seg opp. Ett av problemene var idrettens sterke og spesielle stilling. Partiet og fagbevegelsen fryktet at en idrettsstrid ville føre til frafall og svekkelse. Den vanlige idrettsmann og arbeider oppfattet ikke idrett som en integrert del av klassekampen. Selv ivrige AIF'ere må ha

følt at idretten sto fjernt fra klassekampens sentrum. En kan si at sportens egne idealer hadde stor gjennomslagskraft, men de ble da også styrket gjennom folks erfaringer fra dagliglivet: klassekampen i bedriftene var én ting, leken og konkurransene på idrettsbanen noe annet. Internasjonal klassesolidaritet på idrettens område ble noe fjernt og abstrakt, uten grunnlag i folks egen daglige virkelighet.

NOTER

1. Denne artikkelen bygger på deler av min bok *Forsvar, sport, klassekamp. Norsk idretts historie 1861 — 1939*, Oslo 1987. Spesielt interesserte vil her finne mer utfyllende dokumentasjon og henvisninger.
2. AIF-beretning 1933—35, s. 28.
3. *Idrett og politikk*, Oslo 1933, s. 47
4. Samme, s. 44.
5. Trygve Lie, *Oslo — Moskva — London*, Oslo 1968, s. 79, 82.
6. *Stortingstidende 1934*, s. 963 (Trygve Sverdrup).
7. Stein Tønnesson; *Folkehelse, trim, stjerner. Norsk idretts historie 1939 — 1986*, Oslo 1986, s. 18.
8. Gjenparter fra brevvekslingen mellom Landsforbundet, sosialdepartementet og AIF 1-7.2.1935 finnes i NIF bortsetningsarkiv boks 45.
9. Se Halvdan Koht, *For fred og fridom i krigstid, 1939 — 1940*, Oslo 1985, s. 42, jfr. s. 39—40.
10. Sven Mollekleiv, *Arbeideridretten i Oslo lokalt og sentralt. Sørli Idrettsforening — en AIF-klubb i utvikling — 1929 — 1940*, hovedoppgave i idrett, NIH 1984, s. 100—101.

Arendalsmøtet i 1887

Det forenede norske Arbeiderparti ble stiftet 21. og 22. august 1887 i Arendal. Til stede var 29 representanter fra 19 ulike arbeiderforeninger. Slik står det i partihistorier og hovedoppgaver. Men er disse opplysningene egentlig korrekte?

*Vanligvis kan vi holde oss til landsmøteprotokoller. Men fra Arendal finnes det ingen protokoll og vi er nødt til å bruke avisreferatene. **Social-Demokraten**¹, med undertittelen «Organ for det norske arbeiderparti», bragte to kortfattede artikler som gjengir resolusjonene, partiets vedtekter, valget til hovedstyret og sangtekstene. Noe referat inneholder avisa ikke. Ikke stort utførligere er **Arbeideren**²; «Det norske Arbeiderforbund's Organ». Det mest omfattende referatet sto i **Den vestlandske Tidende**³, «Adresse-Avis for Arendal og Omegn». Det er disse tre avisreferatene som har dannet grunnlaget for det som siden er blitt skrevet om Arbeiderpartiets stiftelsesmøte.*

*Det finnes imidlertid et fjerde referat, skrevet av en av møtets deltakere, Tønnes Tønnesen Lode⁴ fra Kristiansand. Hans beretning ble offentliggjort i **Fædrelandsvennen**⁵, og det er denne beretningen vi gjengir i det følgende. Lodes beretning fortjener av flere grunner vår interesse. Lode var ikke bare en av de mest aktive møtedeltakerne, han var — såvidt vites — også den eneste av dem som skrev et utførlig referat. Det bærer riktignok på enkelte punkter preg av den forsvarsposisjonen som den gryende bevegelse befant seg i, idet det understreker møtets alvor og seriøsitet, men når det gjelder selve referatet av debatten, er Lode en objektiv referent som på ingen måte understreker sine egne — og til dels omstridte — posisjoner.*

Lode er også den eneste som gir oss en fordeling av landsmøtorepresentantene. Ifølge hans oversikt deltok det ikke 29 representanter, men bare 28. Lodes tall beror neppe på en trykkfeil. Også i det første «Cirkulære fra Bestyrelsen for «Det forenede norske Arbeiderparti»», datert 1. oktober 1887, er det tale om 28 representanter. Følger vi Lodes referat, så fikk partiet etter lovkomiteens forslag opprinnelig navnet «Det norske Arbeiderparti». Det var iallfall komiteens formulering på møtets andre dag. «Dette havde ingen imod» refererer Lode, som selv var medlem av lovkomiteen. Da vedtektene ble behandlet på møtets tredje dag, fikk de tittelen «Regler for det forenede norske Arbeiderparti», og det er dette navnet som siden ble brukt.

Godtemplarokalet ved Ormtjern i Arendal der Arbeiderpartiet ble stiftet i dagene 21. — 23. august 1887.

Møtet i Arendal varte i 3 dager. Det begynte søndag den 21. august kl. 4 om ettermiddagen og varte til tirsdag den 23. august til ca. kl. 10 om kvelden. Her er alle referater enige. Den gale opplysningen om at møtet bare ble holdt 21. og 22. august, skriver seg antakelig fra Olav Kringens samling av landsmøtenes beslutninger og resolusjoner⁶. Siden har ingen nøyaktig lest de foreliggende referatene.

Vi skal her ikke ta opp spørsmålet om når partiet virkelig ble et parti. Men det kan være av interesse å vite når det fikk sine første medlemmer. Ifølge partiets lover kunne de arbeider, samholds- og fagforeninger bli medlem som anerkjente programmet. Den første foreningen som vedtok tilslutningen, var Den demokratiske arbeiderforeningen i Bergen⁷. Dette skjedde på en ekstraordinær generalforsamling den 18. september 1887.

E.Lo.

NOTER

1. *Social-Demokraten*, 27.8. og 3.9.1887
2. *Arbeideren*, 26.8., 2.9. og 8.9.1887
3. *Den vestlandske Tidende*, 23.8., 24.8., 25.8., 26.8. og 27.8.1887
4. Om Lode se vår introduksjon til artikkelen «Jeg er benyttet som politiets referent ved radikale eller «revolusjonære» møder», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 2, 1986, s. 165
5. *Fædrelandsvennen*, 29.8., 31.8. og 2.9.1887
6. *Landsmøter. Beslutninger og resolusjoner*. Samlet og ordnet av Olav Kringen, Kristiania 1910
7. *Arbeideren*, 21.10.1887

Arbeidermødet i Arendal

Som før meddelt i «Fædre[lands]v[ennen]» samledes de Deputerede om Eftermiddagen den 21de August i «Samholds» Lokale oppe ved Ormetjern. Lokalet, der er meget pent udstyret og rummer 4-500 Mennesker, blev efterhaanden paa det nærmeste fyldt med Repræsentanter og Tilhørere.

Kl. 4 tog dette Kropsarbeidernes Landsmøde sin Begyndelse. Følgende Foreninger var repræsenterede:

Socialdemokr. Forening Kr[isti]ania	ved	2 Dep.
Typografiske Fagforening	—	ved 1 Dep.
Stenhuggernes Do.	—	ved 1 Dep.
11 centralis. Do.	—	ved 2 Dep.
Det norske Arbeiderforbund Kr.ania	ved	1 Dep.
Skræddersv. Fagforening	—	ved 1 Dep.
Arbeidernes Underst.for Kr.sand	ved	2 Dep.
Socialdemokr. Forening Bergen	ved	1 Dep.
Samhold No.1 Arendal	ved	12 Dep.
Samhold No.2	—	ved 2 Dep.
Samhold No.3	—	ved 3 Dep.

Som man ser, var ingen af de ældre Arbeiderforeninger repræsenterede, og Mødet havde ogsaa derfor Præg af et virkeligt Arbeidermøde; thi næsten alle Deltagere var Kropsarbeidere.

Mødet aabnedes med Afsyngelse af følgende for Anledningen forfattet Sang:

Velkommen hver, hvis Glæde
er Reisning af vor Stand!
her i vor Broderkjæde
velkommen, Kvinde, Mand!
Det styrker og opliver
at mødes Ven med Ven,
som samme Tanke driver
til samme Kampe hen.

Alt dæmrer nu i Øster
den sande Frihedssol!
Den trætte Træller trøster
paa Jord fra Pol til Pol.
Vi hører Lyd af Hære,

som kjæmper for vor Sag;
vi retter Ryggen kjære
og stirer efter Dag.

Men ei ved Drømme tomme
vor Sag kan kjæmpes frem.
Arbeider! du maa komme
og kjæmpe trut med Klem.
Ja, op til Kamp mot Uret
og Stormandsvældets Død.
Spræng sønder Fangeburet,
vort Samfund kræv gjenfød!

Ja, lad og dette Møde
et Skridt os hjelpe frem!
Gid det til Kamp opløde
os mod hver Uret slem.
Det staalsætte og styrke
hver Mand, som møder her;
det fremme alt vort Yrke —
vort Broderskab især!

Efter Valg af Dirigent, hvortil udkaaredes Hr. Lærer O. Johnsen, Arendal, fremsattes følgende Spørgsmaal til Behandling: «Bør ikke de virkelige Arbejderforeninger her i Landet slutte sig sammen om en fælles Organisation, ialfald for enkelte Hovedsagers Vedkommende?»

Hr. Landhandler Andr. Hansen holdt Indledningsforedrag og anbefalede, at Arbejderne nu ved Sammenslutning maatte søge at fremme deres Hovedkrav, som han mente var: Almindelig Stemmeret, Normalarbejdsdag, Afskaffelse af Told paa Nødvendighedsartikler og Arbeidernes Andel i Nettoafkastningen.

Den paafølgende Diskussion gik i Tilslutning til Foredraget ut paa, at Sammenslutning var ønskelig, og at man burde vedtage et Program, hvorpaa Arbeidernes Hovedkrav og Bestræbelser skulde opføres; men som maatte være affattet saa, at alle Landes Arbeidere kunde samle sig om det.

Der aabenbarede sig nogen Meningsforskjel angaaende de Folk, der skulde kunne optages i Organisationen. Repræsen-

tanterne fra Kr.sand og Arbejderforbundet i Kr.ania m.fl. vilde kun optage Kropsarbeidere, medens Arbeidermødets Hovedtalere Carl Jeppesen og Chr. Knudsen, begge fra Krsitiaania, talte for Adgang for alle Samfundsklasser. Imidlertid blev Afgjørelsen heraf udsat, fordi den opnævnte Lovkomite kunde optage dette i Lovene, som senere skulde behandles.

Diskussionen dreiede sig nu om *Maaden* for Sammenslutningen. Kristianiarepræsentanterne fremhævede, at Organisationen burde grundlægges paa Fagforeningerne. Kun ved at Arbeiderne hævdede sig inden sine egne Fag, kunde Arbeidsstanden idetheletaget hæves. Fagforeningerne var Organisationens Livaarer; kun de havde vist sig levedygtige. Bogtr. Knudsen mindede om den typografiske Forening, der var udbredt over hele Landet og stod i Forbindelse med mange fremmede Landes Foreninger, hvorledes den havde skabt faste Taxter i Kr.ania, og mente han, at Kampen herom maaske skulde føres i Smaabyerne til Vinteren.

De fleste udtalte sig i Tilslutning hertil, men mente dog, at det vilde blive vanskeligt i Smaabyerne at danne Fagforeninger.

Under disse Diskussion gav enkelte Talere Sidehug til de politiske Partier her i Landet. Høire ventede man ikke noget af, og Venstre syntes kun at lokke Arbeiderne ved gyldne Løfter for selv at kunne beholde Ledelsen.

Fostvedt, Arendal, huskede godt, hvorledes Nedenæs Amts Storthingsrepræsentanter havde opvartet med et for Arbeiderne smigrende Valgprogram i 1883. Nu stod de dog alle 4 mod almindelig Stemmeret og havde været med paa at bevilge Kr. 25000 til en Kongevogn.* Han mente, disse Repræsentanter burde kastes, og at Arbeiderne i det hele taget ikke maatte stole hverken paa Høire eller Venstre, men paa sig selv. I samme Retning udtalte sig de fleste, hvoriblandt C. Jeppesen og Knudsen, Kr.ania og Rise, Bergen; men dette Spørgsmaal, om Arbeiderne skulde stille sig som eget Parti, kom under særskilt Behandling siden, og derfor vedtog man efter nogen videre Diskussion følgende af Jeppesen forslaaede Udtalelser:

«a. Arbeidermødet vedtager, at de bestaaende Arbeider-Samholds- og Fagforeninger sammensluttes ved en centraliseret Hovedledelse.

b. Hovedledelsen maa stedse være i Besiddelse af det nød-

vendige Materiel til Bedømmelse af de foreliggende Situasjoner; derfor maa der udvexles Beretninger mellem Hovedledelsen og Forbundsforeningerne saa ofte, som det bestemmes i Lovene.

c. Det ansees for nødvendigt, at der med passende Mellemrum afholdes Landsmøder; endvidere at Hovedledelsen, naar Midler dertil gives, sender dygtige Medlemmer Landet rundt, hvis Opgave det skal være at danne Afdelinger af Arbeider- og Fagforeningerne.

d. Af største Betydning for Samarbeidet er et eller flere Blade, der virker paa samme Grundlag og gjør Arbeiderne bekendte med Nødvendigheden af at gennemføre de i Programmet nævnte Punkter samt sprede Oplysning om det nuværende økonomiske Systems Fordærvlighed, og som kan fremme den politiske Arbeiderbevægelse.»

Mødet hævdes derpaa for den Dag, da Kl. var 8. Næste Dag skulde man tage fat paa Programet for den nye Arbeiderorganisation.

Mødet havde givet et godt Indtryk, Diskussionen var ført med Sindighed og Ro, og Talerne lempede sig saa godt som muligt efter hverandre. Det gjaldt jo at sætte sine personlige Ønsker tilside og ved de Erfaringer fra de forskjellige Byer, som Repræsentanterne indehavde, skabe et Arbeide, som kunde blive modtaget af alle Landets Arbeidere, saa at Arbeidermødet ikke skulde holdes forgjæves.

Mandag begyndte Mødet Kl. 9 Form. Lovkomiteen havde arbeidet en Times Tid iforveien og foreslaaet, at den nye Organisation skulde gives Navnet: «Det norske Arbeiderparti». Dette havde ingen imod.

Som Punkt 1 paa Det norske Arbeiderpartis Program var alle enige om at sætte almindelig Stemmeret, men enkelte vilde tillige vedføie direkte Valg og én Valgdag over hele Landet. Valgdagen skulde være Fridag. En Taler fremsatte Forslag om, at Kvinder ogsaa skulde have Stemmeret. Efter noen Diskussion, hvorunder alle for sin personlige Del vilde have de fremsatte Tilføielser, men dog ikke troede dem passende paa Programmet, blev enstemmig vedtaget som Punkt

* Kun Lindstøl og Lilleholt stemte for Kongevogn. [Fædrelandsvennens anmerkning.]

1. Almindelig Stemmeret.

Fra flere Talere blev det fremhævet, at Programmet maatte være moderat og ikke alt for radikalt. Det maatte kun optage saadanne Krav, som var fuldt erkjendte af Landets Arbeidere, og som de derfor alle kunde samle sig om at gennemføre. De som mest søgte at afsile Programmet i denne Retning var Kristiansandsrepræsentanterne Lode og Knudsen samt Det Norske Arbejderforbunds Repræsentant Pettersen ligesom enkelte «Samholds»mænd. Derimod aabenbarede der sig mindre Ængstelighed hos de fleste Kristianiarepræsentanter, navnlig Socialisterne. De troede, at Arbeiderne nu var vaagne, og at man derfor ikke behøvede at være saa lysræd. Herimod indvendte de andre, at Erfaring havde lært dem det modsatte paa enkelte Steder. De var endnu uoplyste og bundne af Kapitalen. Mod bedre Vidende handlede Arbeiderne mange Steder, saaledes som Driftsherren ønskede det. I Kristianssand f.Ex. havde Arbeidere underskrevet Protestadressen mot Juryloven i Sommer, uagtet de ønskede Jury saa fuldt som nogen. En af Repræsentanterne, Lode, havde ogsaa mistet sit Arbeide, fordi hans Driftsherre ikke vilde vide af hans Virksomhed for at forbedre Arbeidernes Kaar. Jeppesen, Kristiania, havde bedre Mod paa Landarbeiderne. Saaledes havde han fra forskjellige Steder modtaget Breve, som opfordrede til at arbeide med Kraft paa Arbeidernes Reisning i vort Land. Han mente, at Arbeiderne maatte fordre, hvad de vilde have; før fik de ikke noget. Da enkelte indvente, at de lidet kunde udrette uden Stemmeret, sagde Jeppesen, at de kunde udrette meget og havde udrettet meget til de andre Klassers Fordel; Venstre f.Ex. vandt netop sine politiske Seire ved Arbeidernes Hjælp. De Herrer politiske Ledere havde, da det stod paa Spil, peget paa den Masse af Arbeidere, der stod bag dem, og netop af Rædsel for denne Masse havde Høire og de andre Modstandere maattet give sig. Vilde man saa staa frem og sige, at Arbeiderne ikke kan udrette noget uden Stemmeret? Nei det er Massen, der har Magten! Han foreslog en Kjæmpepetition til Stortinget saalydende:

«I Bevidstheden om, at den almindelige Stemmeret er den Grundvold, hvorpaa ethvert Lands Lovgivning maa hvile, hvis Samfundets Udvikling skal gaa roligt for sig, udtaler Arbeidermødet i Arendal sig for Nødvendigheden af den almindelige Stemmerets Indførelse. Undertegnede norske Borgere giver

ved vore Underskrifter denne Resolution vor Tilslutning».

Resolutionen blev enstemmig vedtaget og skal siden cirkulere rundt Landet for at samle Underskrifter.

Mødet hævedes Mandag Middag Kl. 1.

Arbeidermødet begyndte sit Arbejde igjen Mandag Efterm. Kl. 3. Det skal her bemærkes, at Deltagerne benyttede Tiden godt, saa de ogsaa i dette viste, at de vare virkelige Arbeidere. Møderne begyndte Kl. 9 Morgen og holdt paa til 9-10 Aften med et Par Timers Middag. Frokost og Mellemmad holdtes ikke. Her er Exempel for lignende Samlinger af Mænd, der skal arbejde i forskjellige Interessers Tjeneste. Maatte kun den nedsatte 15-Mands Komite, hvori Arbeidernes Interesser af vor folkelige Regjering er udelukket, maatte den gjøre sit Arbejde saa fort, da vilde der spares en Del Penge af Statskassen. Disse kongelige Kommissioner fik en Del Paapakning af Arbeidermødet, navnlig lastede Kristianiarepræsentanterne, Jeppesen og Knudsen, deres Sammensætning. Arbeiderkommissionen f.Ex., som særlig skulde repræsentere og varetage Arbeidernes Interesser, var sammensat af Folk, der i alt væsentlig havde Interesser stik modsat Arbeiderne og led af den betydelige Mangel, at den ikke havde Kjendskab til Arbejderforholdene i Landet og ikke kjendte Arbeidernes Ønsker. Kunde man vente noget af en saadan Komite? Nei, det var formeget, mente Bogtrykker Knudsen. Derfor maatte Arbejderne tage Sagen i sin egen Haand. Man havde ogsaa begyndt at gjøre lidt i denne Retning, idet enkelte Arbeider- og Fagforeninger i Kristiania og Bergen havde indleveret til Stortinget en omhyggelig udarbejdet Lov om Normalarbejdsdag, om Kvinders og Børns Arbejde i Fabriker, Sundhedsforskrifter m.m. Denne Lov, som var udarbejdet og drøftet af Arbejderne selv, kunde derfor trygt anbefales, og da Arbeidermødet netop behandlede som Post 2 paa Programmet Normalarbejdsdag, mente de det i Forbindelse hermed kunde opstille denne Arbejdsbeskyttelseslov. Herimod indvendtes af flere, at man ikke kunde opstille en Lov, som var saa lidt kjendt af Forsamlingen.

Bogtr. *Knudsen* (Krania) skildrede med stor Veltalenhed, hvor nødvendig en Arbejdsbeskyttelseslov var. Nu var det saa, at Børn, naar de kom fra Skolen, saavidt fik spist, før de sendtes paa Fabriker for at arbejde; de havde derved en Arbejdsdag

paa mindst 11 Timer, og dette var formeget for smaa Børn. Dertil fik de en daarlig Pleie, fordi Arbeidernes trange Kaar gjorde, at alle i Familien, selv frugtsommelige Mødre, maatte søge Erhverv ude. Ligeledes maa man nu arbeide under dræbende usunde Forhold paa mange Steder. I Cellulosefabrikker f.Ex. strømmede tidt Blodet af Arbeidernes Mund og Næse, fordi Driftsherrerne for at skrabe mer til sig benyttede Svovl, istedetfor Soda, som er dyrere.

Man maatte kræve en Lov, som forbød Kapitalen at undergrave Arbeidernes Sundhed, ja ligefrem dræbe dem.

Rise fra Bergen gav ogsaa nogle Exempler paa, hvorledes Kapitalen ruinerede Arbeidernes baade økonomiske og Helbredsforhold. Han omtalte, hvor overfladisk og ligegyldig Myndighederne forholdt sig ligeoverfor den blandt Arbejderne herskende Nød. En komunal Komite skulde i afvigte Vinter undersøge en store Elendighed, der som Følge af Arbeidsløsheden fandtes blandt Byens Arbeidere. Til den Ende begav Komiteen sig ud paa Vandring i Arbeidernes Hjem. Det var fine Herrer i denne Komite, som ikke vilde røre formeget op i Elendighedens Boliger; derfor gjorde de det kort og godt. De kom ind i Husene og besaa Bohavet og Væggene, noterede sine Bemærkninger og gik ud. Efter denne Undersøgelse kunde den Stakker, som havde nogle Skilderier hængende paa Væggen, eller den, som havde nogenlunde Møbler, være sikker paa ikke at faa nogen Hjælp, selv om de ikke vidste, hvor de skulde faa Mad til den Dag. Det ligger i Sagens Natur, at de andre Stænder ikke vil løfte Arbeideren.

En Politibetjent trøstede en Flok paa 300 sultne Arbeidere, som forlangte Hjælp, med den Beretning, at nu sad der en Arbejderkommission og arbeidede fort til deres Gavn; nu skulde det snart blive godt.

Alle Talere var enige om at opstille en Normalarbejdsdag paa Programmet, derimod var der Meningsforskjel med Hensyn til at nævne nogen Tid for Dagens Længde. Lode (Kr.sand) foreslog «høist 9 Timer» og støttedes heri af enkelte Talere; medens Flertallet var imod. Forslaget faldt efter nogen Debat mod 5 St. De, som stemte imod var nok for en endnu kortere Arbejdsdag; men de fandt det heldigst ikke at nævne nogen Tid paa Programmet.

Derefter vedtoges enstemmig som Programmets Punkt

2. Indførelse af en Arbejdsbeskyttelseslov med Normalarbejdsdag.

Det 3die Punkt om Beskatningsmaaden indleedes af *Andr. Hansen*, Arendal. Han viste, hvor uretfærdig den nuværende Beskatningsmaade er, idet en Arbejderfamilie betaler ligesaa meget til Statskassen som en Millionær. Cirka 60 Kroner gaar der hvert Aar ud af Arbejdernes Lomme til Staten, og endda har ikke denne Arbejder Stemmeret, fordi, siger man, at han ikke har Pligter. Kan noen nægte, at han her har Pligter jevnslides med de største i Samfundet? Den fattige Arbejders Penge, som udsuges af ham til Tolden, skal siden overlades vore godt lønnede Embedsmænd, som rolig spiser op de Penge, Arbejderen saa saart trænger selv for at stille lidt paa sin Sult. Disse Embedsmænd gjør selv intet for at skaffe Føde, de er ikke produktive Folk ligesaalidt som Krigere, Politi og Tyve. Tiden er nu kommen, da Arbejderne bør kræve en Forandring i dette Barbari; man maa ialfald kræve Ophævelse af Tolden paa Nødvendighedsartikler og istedet Indførelse af direkte Skat.

I tilslutning hertil udtalte alle Talere sig; dog mente Lærer *Johnsen*, at man burde gaa forsiktig og gradvis fremad. En Indkomstskat vilde vække et Ramskrig imod sig.

Holm fra den Soc. Dem. Forening, Kranaia, oplyste, at Norge var det eneste Land i Europa, hvor der ikke betaltes Indkomstskat. I Schweiz og flere andre Lande var Indbyggere, som ikke tjente t.Ex. 600 eller 800 Kr., aldeles skattefri. Hos os er Arbejderen næsten uden Rettigheder, men Pligter har han. Direkte Skat og almindelig Stemmeret vilde hæve Arbejderen i moralsk Henseende.

Fleere Talere fremholdt, at den skjulte Maade, hvorpaa Skatten nu trækkes af Arbejderen, maatte ombyttes med en, som viste hvor Pengene gik hen. Det var et rimeligt Forlangende, at den som betalte Pengene ogsaa fik vide, hvor og til hvilket, han betalte dem.

Efter nogen yderligere Debat blev enstemmig vedtaget Programets Punkt

3. Al Told paa Nødvendighedsartikler ophæves og direkte Skat i stigende Skala indføres.

Som Punkt 4 blev derpaa foreslaaet, at Organisationen skulde hjælpe Arbejderne ved Støtte i Arbejdsløshed, fremkaldt af Arbejderne selv eller af Driftsherren (Arbejdsnedlægninger).

Herom herskede der Enighed, ja enkelte saa netop heri den største økonomiske Ophjælp for Arbeideren. Man saa, at de andre Samfundsklasser for længe siden var enige om at holde sine Priser oppe (Handelsstanden, Rederne, Haandværket), hvorfor saa ikke Arbeiderne, som mest trænger der? Arbeiderne har ikke forstaaet den Kunst at værdsætte sine Varer — sit Arbeide, og derfor levede de nu paa Sultekost.

Enkelte vilde have indtaget i Programmet Bestemmelse om Bidrag i Anledning saadanne Arbeidsnedlæggelser; men de fleste holdt paa, at dette skulde optages i Lovene. Tvungne Bidrag fandt man uheldige; thi Arbeiderne havde endnu ikke saapas aabent Øie for en Organisations Gavnlighed, at de vilde ofre nogen til den. Man haabede alligevel at faa Bidrag ad frivillig Vei; thi de enkelte bevidste Arbeidere i de forskjellige Foreninger vilde nok støtte.

Enstemmig blev derpaa vedtaget som Punkt

4. *Arbeiderorganisationen vil støtte berettigede og anerkjendte Arbeidsnedlæggelser.*

Rise fra Bergen foreslog som ny Post paa Programmet: «Der arbeides hen til, at alt Akkordarbeide ophører, og at Timebetaling sættes som Basis for Lønsarbeidet.»

Dette Forslag faldt efter en kort Debat mod 2 St., idet man syntes det var mindre paakrævet rundt Landet til at staa som Programpunkt.

T. Lode (Kr.sand) foreslog, at: «Arbeiderorganisationen vil hævde Lovlydighed og Ædruelighed.»

Forslaget, som er første Post i «det norske Arbeiderforbunds» Program, fandt dog ikke Tilslutning fra Flertallet. Især var *Jeppesen* og *Knudsen*, Kr.ania, imod det. De mente, at Arbeideren ikke var mindre lovlydig eller mindre ædruelig end de andre Samfundsklasser og derfor ikke behøvede saadant paa sit Program mere end disse. Repræsentanten for «Arbejderforbundet», Kr.ania, talte ogsaa imod det, fordi hans Forening stod i Begreb med at stryge det paa sit Program. *Lode* og *O. Knudsen* fra Kr.sand samt «Samholds» Formand, *Fostvedt*, holdt paa Forslaget, baade fordi det vilde tilbagevise enhver Mistanke om Lovbrud fra Arbeidernes Side, samt fordi Arbeideren mer end andre maatte beflitte sig paa Ædruelighed, da han ikke havde Raad til at kaste sine Penge bort i Drik.

Efter en længre, tildels hidsig Debat faldt Forslaget mod 5 St. (*O. Knudsen* havde før Afstemningen forladt Salen).

Mødet hævdes derpaa efter Afsyngelsen af: «Arbeider, staa modig i Fylkingen frem» osv.

Tirsdag Morgen kom *Hr. Pettersen* (Arbejderforbundet) strax frem med et Par Forslag til Programpunkter. Han vilde optage Arbejderforbundets Poster: «Fri og offentlig Retspleie», samt «Arbeidernes Andel i Arbeidets Netto-utbytte».

Den sidste Post blev diskuteret først.

Mange udtalte sig imod, fordi de ikke fandt det passende at optage flere Punkter paa Organisationens Program; men enkelte, hvoriblandt *Jeppesen* og *Knudsen* (Krania) talte imod det i Realiteten.

Bogtr. *Knudsen* klargjorde for sin Mening i en længre Tale. Han mente bl.a., at Reformen vistnok før havde været yndet; men at den nu var et tilbagelagt Stadium ude i Europa. Reformen vilde ikke hjælpe Arbeideren; tvertimod vilde den lette for Driftsherrerne. Han beviste sine Udtalelser ved Citater af *Bebel*, som ved Beregninger havde godtgjort, at Arbeidernes Andel i Udbyttet vilde bevirke en Synken af deres faste Løn; idet Arbeideren blev mere flittig, mere sparsom og trængte mindre Opsyn. Følgen heraf var, at Driftsherren vilde tjene mere, medens Arbeiderens Løn vilde falde ned til det Lavmaal, han trænger til at leve af. — *Stuart Mill* var ligeledes imod dette System. Arbeidernes Løsen maatte være: det fulde Udbytte af sit Arbeide, og derfor maa Staten overtage al Produktion.

Lode talte ogsaa imod Forslaget, da Programmet efter hans Mening ikke burde optage flere Poster. Han kunde nok indrømme, at Reformen vilde virke godt for der første, men i Længden vilde den falde tilbage paa Arbeidernes egne Skuldre. Det samme var Tilfældet med andre paa Programmet optagne Punkter; selv Normalarbeidsdag vilde i Længden trykke Lønnen ned.

Da flere Talere udtalte sig for at afslutte med Programmet, tog Forslagsstilleren sit Forslag tilbage, og da et Forslag om, at de andre foreslaaede Programsager udsættes til næste Repræsentantmøde, blev vedtaget, bortfaldt Behandlingen af det andet Programforslag.

Enstemmig vedtoges derpaa:

«Hovedledelsen blir enig om, hvilke Sager der skal opstilles,

og forbereder dem til næste Repræsentantmøde».

Nu kom den nedsatte Komites Lovforslag under Behandling. Overskriften:

«Regler for det forenede norske Arbeiderparti»

blev enst. vedtaget.

Lovene blev derpaa oplæste og vedtagne Punkt for Punkt næsten ordlydende efter Komiteens Forslag.

Kun § 8 undergik en større Forandring og vedføiedes et Tillæg. Enkelte af §§ne skal her gjengives ordlydende.

§ 1. Det forenede norske Arbeiderparti har til Opgave at virke til Gjennemførelse af efterstaaende Program:

- 1) Almindelig Stemmeret.
- 2) Indførelse af en Arbeidsbeskyttelseslov med Normalarbejdsdag.
- 3) Al Told paa Nødvendighedsartikler ophæves og dirkede Skat efter stigende Skala indføres.
- 4) Arbeiderorganisationen vil støtte berettigede og anerkjendte Arbeidsnedlæggelser.

I dette Øiemed skal Partiet:

- a. udsende dygtige Medlemmer for at organisere Landets Arbeidere i Fag- og Arbejderforeninger —
- b. saavidt gjørligt søge udgivet Arbejderblade, Flyveblade, Arbejderskrifter og lignende, der skal virke paa Grundlag af nærværende Program og sprede Oplysning om det nuværende økonomiske Systems Fordærvlighed.
- c. ved alle Valg, saavel til Storthing som Kommunestyrelse, optræde selvstændig og kun stemme paa Valgmænd, der vil virke for Gjennemførelse af Partiets Program.

§ 2. Adgang til at slutte sig til det forenede norske Arbeiderparti tilstedes alle Landets Kropsarbeidere, samt enhver nu bestaaende Arbejder- (Samholds) og Fagforening, der anerkjender Partiets Program.

Denne siste § blev ogsaa enst. vedtaget, idet de, som før havde talt for ubegrenset Adgang for alle Samfundsklasser, bøiede sig for de fremkomne Udtalelser imod, ligesom Lovkomiteen selv havde optaget «Kropsarbeidere» paa Grund heraf.

Der vakttes lidt Debat om § 3, som omhandler Pengebidrag, idet enkelte talte for tvungne Bidrag.

Komiteens Indstilling om frivillige Bidrag blev dog vedtaget; thi det fremholdtes saa stærkt, at de tvungne Bidrag vilde hindre de forskjellige Foreninger fra at slutte sig til Organisationen. Ved Indmeldelsen maa dog enhver Forening betale Kr. 5, som skal anvendes til Bestridelse af Udgifter for Hovedledelsen.

§ 4 omhandler de forskjellige Foreningers Repræsentation paa Landsmøtet, som skal holdes hvert Aar. Enhver Forening, stor eller liden, har Ret til at sende lige mange Repræsentanter paa dette Møde, nemlig indtil 8. Enkelte Fagforeninger har Ret til at sende 1 Repræsentant.

Disse valgte Repræsentanter sammentræder ifølge § 5 altsaa 1 Gang aarlig til et Landsmøde og vælger en Hovedbestyrelse paa 5 Medlemmer med 3 Suppleanter. Ligeledes 3 Revisorer. Hovedbestyrelsen fungerer 1 Aar, og Landsmødet bestemmer for hvert Aar, hvor Hovedbestyrelsen skal have Sæde. Hovedbestyrelsens Kasserer stiller en passende Garanti.

§§ 6 og 7 blev likesaa enst. vedtagne.

§ 8 blev efter en længre Debat endelig vedtaget saa:

«Saasart en Forening inden et bestemt Distrikt har vedtaget eller anerkjent en Arbejdsnedlæggelse inden Distriktet, skal vedkommende Repræsentanter eller Repræsentant strax forinden Arbejdet nedlægges til Hovedbestyrelsen indsende Beretning derom tilligemed nøiatige Opgaver angaaende Aarsagen og Omfanget af den mulige Arbejdsnedlæggelse samt Meddelelser om de førte Forhandlinger til en fredelig Løsning. Hovedbestyrelsen skal da strax expedere de indk. Opgaver og Meddelelser til samtlige Repræsentanter og Foreninger inden Partiet og tillige ledsage disse Meddelelser med et Opraab til at indsamle Pengebidrag til Understøttelse af Arbejdsnedlæggelsen. Ligeledes skal Hovedbestyrelsen af yderste Evne virke for Støtte gennem de til Partiets Raadighed staaende Blade.

En stedlig Fagforening, som ikke har sluttet sig til de centraliserede Fagforeninger af samme Fag maa dog have den lokale Arbejderforenings, eller hvor saadan ikke findes, Hovedbestyrelsens Samtykke til Arbejdsnedlæggelsen, førend den er at betragte som anerkjendt.»

Som man af denne § ser, ligger det i den enkelte Forenings Magt at nedlægge Arbejdet og anerkjende Nedlæggelsen.

«§ 9. Arbejdsnedlæggelser bør ikke erklæres af Arbejdere,

som ikke er organiserede i en Fagforening og der bør ikke gribes til Arbeidsnedlæggelse, før alle fredelige Midler, som staar til Raadighed, er bleven forsøgt uden Resultat. Foreningerne bør derfor kun understøtte saadanne Arbeidsnedlæggelser, som er iværksatte af en Forening, efterat det har vist sig umuligt at komme til en fredelig Løsning.» Enst. vedtaget.

Loven indeholder 10 §§, hvoraf enkelte er meget lange.

Angaaende Arbeidsnedlæggelser ytrede der fra alle Talere, at de norske Arbeidere er taalmodige og lovlydige, saa der ikke saa ofte blev Tale om saadanne. Tvertimod gyste de fleste tilbage for en saadan alvorlig Ting — et Tilfælde som satte den fattige Arbejder fuldstændig paa bar Bakke, som kastede Broen af for hans tidligere Arbejdsforbindelser og stillede ham overfor Sult og Elendighed — som kort sagt ødelagde hele hans Fremtid, dersom ikke Arbeidsnedlæggelsen løb heldig af. Derfor vilde den norske Arbejder betænke sig, før han gjør saadant, og kommer det engang saavidt, saa er der ingen Fare for, at Arbeidsnedlæggelsen er uberettiget. Imidlertid vil der nok gaa Aarrækker hen, før det norske Arbejderparti faar noget videre med Arbeidsnedlæggelser at gjøre.

Lovene var altsaa vedtagne og Resolutionerne kom derfor under Behandling. Det var allerede sent paa Aftenen, og for at blive færdig den Dag, var man nødt til at gaa fort frem. Et Forslag om at de foreslaaede Resolutioner kun skulde motive-res ikke debatteres vedtoges derfor. Resolutionerne meddeles nedenfor. De blev alle vedtagne mod i det høieste 3 Stemmer.

Arbeidermødets Resolutioner:

- 1) De Delegerede fra forskellige Arbejder- og Fagforeninger, samlede paa Arbeidermødet i Arendal, udtaler som sin Overbevisning, at saavel Kvinder som Mænd bør have Stemmeret.
- 2) Arbeidermødet udtaler sig for direkte Valg til Storting. Valgdagen skal være én over hele Landet og være en Fridag.
- 3) Arbeidermødet i Arendal anser en Normalarbejdsdag som en Nødvendighed. Likeledes Forbud mot ukonfirmerede Børns Arbejde, samt Indskrænkning i Kvinders og unge Menneskers Arbejde i Fabriker og Værksteder. (Denne Resolutionen tilstilles Arbejderkommissionen).

- 4) Do. do. udtaler Nødvendigheden af, at det norske Arbejderparti repræsenteres saa talrigt som mulig ved det af Fællesstyret for de norske Arbeidersamfund paatænkte Møde paa Hamar næste Sommer for om muligt at faa anerkjendt Arbejderpartiets Program.
- 5) Do. do. do. sig for Nødvendigheden af Dannelsen af Fagforeninger blandt Landarbejderne i hver Kommune, hvilke det bør være enhver Landsdels Centralforenings Pligt at tilse samt udøve den Ledelse, der i saa Henseende kan udøves for at Byernes og Landets Arbejdere kan blive solidariske med hverandre og organiserede saaledes, at de kan optræde som et bestemt Arbejderparti for at ivaretage hinandens fælles Interesser. Derfor anser Arbeidermødet det for nødvendigt, at der af al Kraft virkes for Gjennemførelse af saadanne Love, som kan forskaffe Landarbejderne en bedre social Stilling.
- 6) Do. anser det uheldigt, at der eksisterer mer end et Partiorgan i hver By og anbefaler de nu i Kristiania bestaaende 2 Blade, «Arbeideren» og «Soc.Dem.» at slutte sig sammen til et Organ.
- 7) De af Foreningen inden Organisationen udgivne Blade bør, hvis det er nødvendigt, støttes af ved til det Øiemed fra Foreningerne indsamlede Bidrag. Likeledes bør saavidt muligt udgives Flyveblade og Arbeiderskrifter, hvor Foreningerne ikke har noget eget Organ.
- 8) En Udskrift af det her vedtagne Program tilligemed de Statsmagterne vedkommende fattede Resolutioner besørages af Hovedbetyrelsen oversendt Regjeringen.

Efterat Arbeidermødet derpaa havde bestemt, at en foreløbig Hovedbestyrelse skulde vælges af de nu samlede Repræsentanter, og at dens Sæde for dette Aar skulde være i Arendal, skredes til Valg med saadant Udfald:

Til Hovedbestyrelsen:

Sagarb. A. Andersen, Formand,
 Redakt. Andr. Hansson, Sekretær,
 Skomagersv. Andersen Helle,
 Hattemagersv. A. Nilsen,
 Sagarb. Halberg.

Suppleanter:

Snedkersv. A. Tellefsen,

Skræddersv. Nordstrøm,
Stenarb. I. Paulsen,

Revisorer:

Arb. M. Pedersen,
Lærer O. Johnsen,
Typograf Th. Heimdal,

Kl. var nu henimod 10 om Aftenen, og dette Partiets første Landsmøde afsluttedes derfor med nogle korte taler af Jepsen, Kr.ania, Hansson, Arendal, Fostvedt, Do., Rise, Bergen, samt den nyvalgte Formand A. Andersen.

Den nyskabte Organisation ønskedes Fremgang, Repræsentanterne ønskedes Held i sin Kamp for at løfte Arbeidet osv. Efter Afsyngelsen af en Sang skiltes man herpaa og drog hver til sit.

Maatte Arbeidermødet bære Frugt for Landets Arbeidere!

Rune Blix Hagen

Arbeiderarkivet i Nord-Norge

Hovedformålet med et eget Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge er å rette på det vanlige inntrykk av at arbeiderbevegelsen i Nord har vært uten særlig betydning i norsk arbeiderbevegelse. For i det hele tatt å kunne rette på et slikt inntrykk, nytter det lite med proklamasjoner. Vi trenger derimot solid dokumentasjon — dokumentasjon som kan fortelle om arbeiderbevegelsens utvikling og betydning ikke bare i de nordligste landsdeler, men som en del av landets arbeiderbevegelse. Siden 1979 har Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge arbeidet aktivt for å samle inn, systematisere og bruksklargjøre arkivmateriale fra arbeiderlag, fagforeninger, fiskarlag, ungdomslag o.s.v. i Nordland, Troms og Finnmark. I skrivende stund (høsten 1987) består arkivsamlingen av omlag 220 hyllemeter med materiale fra nærmere 240 ulike organisasjoner. Materiale stammer fra de første organisasjonsforsøk på begynnelsen av vårt århundre til materiale fra 1970-tallet. Selv om det er visse geografiske tomrom er vi også rimelig fornøyd med spredningen på materiale.

Det parlamentariske gjennombrudd

For å få et inntrykk av nordnorsk arbeiderbevegelses betydning for landets politiske utvikling er stortingsvalget i 1903 et godt utgangspunkt. Dette året fikk Arbeiderpartiet inn sine første stortingsrepresentanter. Samtlige fire representanter kom fra Nord-Norge. Med Karlsøypresten Alfred Eriksen inntok de første sosialistene sine plasser i stortingssalen. Arbeiderpartiets *parlamentariske gjennombrudd* i Norge skjer altså med utgangspunkt fra Nord-Norge. 1903-valget var intet mindre enn et valgskred for DNA i Nord. I Troms fylke, hvor DNA fikk samtlige tre stortingsrepresentanter, var valgtilslutningen til partiet i enkelte valgkretser over 80 %. Denne voldsomme og til dels overraskende tilslutning til DNA blir enda mer merkelig når vi tenker på at det første arbeiderlag i Nord-Norge ble stiftet knapt et år i forveien, i 1902. Dette er ikke rette stedet for å forklare årsakene til denne massive oppslut-

ningen, men det kan slåes fast at DNA i Nord-Norge oppsto til rett tid på rett sted. Sammen med en del økonomiske strukturtrekk ved det nordnorske samfunn («Nessekongeveldet») var det minst to sentrale saker som opptok store deler av den nordnorske befolkning, og spesielt kystbefolkningen, rundt århundreskiftet. Det ene var en rekke år med ekstremt dårlig fiske. I følge fiskeribefolkningen kunne dette bøtes på gjennom å sette en stopper for Svend Foyns storstilte hvalfangst i Nord. Kravet fra det nordnorske handelsborgerskapet om å begrense russehandelen («pomorhandelen») var også en sak som satte sinnene i kok. «Hvalfredning» og «Opprettholdelse av russehandelen» sto øverst på Troms Amt Arbeiderpartis program for valget i 1903. Sammen med flere krav om begrensninger i handelsborgerskapets økonomiske jerngrep om fiskeribefolkningen, gikk DNA i Nord til valg på et program som betydde økonomisk frigjøring for nordnorske fiskebønder. Og dermed ble DNA for første gang — 16 år etter partistiftelsen i Arendal — representert i nasjonalforsamlingen. Denne voldsomme oppslutning om Arbeiderpartiet kom selvsagt til å sette sitt preg på arbeiderbevegelsens utvikling i landdelen de neste tiårene. Nord-Norge hadde etablert seg som partiets fremste bastion med velgeroppslutning som ofte lå langt over landsgjennomsnittet.

Ingen fellesnevner i nordnorsk arbeiderbevegelse

Gjennom det arkivmateriale som nå er tilgjengelig ved arkivet i Tromsø, kan vi legge fram solid dokumentasjon mot forestillingen om at arbeiderbevegelsen i landsdelen har et enhetlig preg. På den ene siden har nordnorsk arbeiderbevegelse enkelte særtrekk, særlig blant fiskeribefolkningen i Vesterålen, kysten av Troms og Finnmark — av enkelte beskrevet som «fiskebondesosialismen», men på den annen side også trekk vi tradisjonelt forbinder med arbeiderbevegelse. Her er det snakk om de mange større og mindre gruvesamfunn og anleggssteder i landsdelen; Rana, Dunderlandsdalen, Sulitjelma, Narvik, Birtavarre, Syd-Varanger, Svalbard, for å nevne de mest kjente. Virksomheten ved disse gruve- og anleggssamfunn faller i tid til dels sammen med arbeiderbevegelsens oppslutning i kyststrøkene. Men blant fagforeningsfolk i gruvene og i anleggsbyen Narvik er det andre krav som settes i fokus.

I 1903 går f.eks. Arbeiderpartiet i Narvik til valg på de mere «kjente» sakene som fagforeningsrett, åtte timers arbeidsdag, anti-militarisme o.l. Heller ikke her skal jeg gå nærmere inn på utviklingen, men bare slå fast at det finnes flere *ulike røtter* og utviklingstrekk i nordnorsk arbeiderreisning.

Et proletariat på vandring

Dag Skogheim, forfatteren, som fortsatt er blant de få som har skrevet om nordnorsk arbeiderbevegelse både i litterær og realhistorisk framstillingsform, forestiller seg et proletariat på vandring over hele Nordkalotten spesielt de første tiår, av vårt århundre. Hans forfatterskap avliver myten om Nord-Norge som en isolert landsdel. Ved gruvene og anleggene over hele Nordkalotten finner vi gjerne de samme foreningspionéerer som går igjen. Det er finnlendere, svensker, nordmenn, samer og i visse tilfeller også russere som sammen drar i gang de første fagforeningene i Narvik, Kiruna, Sulis, Kirkenes o.s.v. Denne vandring over landegrensene setter sitt preg på arbeiderbevegelsen gjennom rallare og slusk som tar med seg organisasjonstanken og det sosialistiske idegrunnlag til hver en krok av Nord-Norge. Ikke minst som en følge av denne idéspredning får nordnorsk arbeiderbevegelse et radikalt utviklingsgrunnlag. Konkret gir det seg utslag i støtte til Tranmælfloyen innen Arbeiderpartiet, og i f.eks. sterke anti-militaristiske strømninger. Som protokollene ved Arbeiderbevegelsens Arkiv gir innblikk i, opplever hele Nord-Norge en sterk organisasjonsfase, både faglig og politisk, i perioden fra omlag 1910 fram til partisplittelsen i 1923. Ungdomslag dannes, fagforeninger tilkjemper seg organisasjonsretten, nye politiske lag stiftes og flere arbeideraviser ser dagens lys. Ved partisplittelsen opplever ikke minst avisene, f.eks. «Nordlands Framtid» og «Nordlys», sterke rivinger om kontrollen. Arbeiderpartifloyen går til slutt seierrik ut av kampen om de nordnorske avisene, men allikevel kommer NKP til å stå relativt sterkt i landsdelen etter bruddet. Som ellers i landet er 20-tallet et tilbakeslag for arbeiderbevegelsen i nord. Den neste store organisasjonsfasen kommer i løpet av 1930-tallet — også da gjennom en voldsom kulturblostring og aktivitet på et bredere grunnlag. Denne perioden er godt dokumentert gjennom eksisterende arkivmateriale.

Arbeiderkvinnene

Nordnorsk arbeiderbevegelse har et rikt persongalleri som har sin naturlige plass i både årsaksforklaringer av bevegelsens oppkomst og når det gjelder framstillingen av utviklingsretningen. Etter 1913 kommer arbeiderkvinnene for fullt med i bevegelsen, både på det allmenne politiske plan gjennom representasjon i f.eks. kommunestyre og gjennom stiftelsen av egne arbeiderkvinnelag. Navnene er mange — også på de kvinnene som markerer seg utover lokalsamfunnet: Jeanette Olsen, Gitta Jønsson, Ellisif Wessel, Kata Dalstrøm, Helene Ugland, Katrine Bugge og de mange hundre andre som går i spissen mot fordommer og i kamp for større kvinnefrigjøring. Også her har Dag Skogheim gjort et utmerket pionerarbeid gjennom tre glimrende biografier om Jønsson, Bugge og Wessel. Men atskillig flere fortjener å bli trukket fram fra glemselelen. *Jenny Garfjell* er et av flere slike navn. Hun fungerte som reell redaktør av «Nordlys» mens Alfred Eriksen satt på Stortinget. Hun fikk avisa over den verste kritiske perioden i begynnelsen, og var faktisk så populær i Tromsø at hun ble nominert på første plass på Tromsø APs liste til Stortingsvalget i 1909. Tenk hvilken sensasjon det ville ha vært om hun hadde blitt valgt inn — flere år før allmenn stemmerett for kvinner. Dette er bare et eksempel på det viktige arbeidet som et eget Arbeiderbevegelsens arkiv for Nord-Norge, er en viktig forutsetning for. Arkivets viktigste formål ligger nettopp i å kaste lys over hva de mange kvinner og menn sto for, og deres innsats for å bedre kårene for folk flest i vår nordligste landsdel — en rik historie som er så mye mere enn bare et usammenhengende vedheng til den sentrale utviklingen. Selv om vi som jobber med Arkivet i Tromsø vet at vi bare har avdekket toppen av isfjellet, mener vi allikevel at de hittil innsamlede arkivaliene utgjør et godt grunnlag for dem som ønsker å bruke materiale til større eller mindre framstillinger av arbeiderbevegelsen i Nord.

Arbeiderarkivets virksomhet

Jeg har så langt gitt noen spredte glimt fra, spesielt, arbeiderbevegelsens første tiår i Nord. Det er selvsagt mange begivenheter og utviklingstrekk fra de siste 40 årene som også kunne ha vært nevnt, og som er ekstra godt belagt gjennom innsam-

let materiale. Ikke minst det illegale arbeidet under krigen, og kanskje spesielt oppbyggingen av det moderne Nord-Norge etter krigen, er begge sentrale trekk som er godt dokumentert for dem som ønsker å gå i gang med arkivmateriale. På de åtte årene arbeiderarkivet har vært i virksomhet, har vi så langt prioritert innsamlingsarbeidet — det vi har kalt for «redningsaksjoner». Vi har flere ganger reist rundt til områder i de tre fylkene for å samle inn materiale. Hver gang med strålende resultat. Imidlertid har våre «redningsaksjoner» ført til at selve bruksaspektet har blitt noe nedprioritert. Arkivets legitimitet vil i fremtiden ligge nettopp på dette feltet. I løpet av 1988 flytter Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge inn i nye lokaler sammen med Statsarkivet — de nye lokalene er lokalisert til Universitetsområdet i Tromsø. I den forbindelse håper vi blant annet at det skal komme virkelig fart i arbeidet med bredere utnyttelse av vårt rikholdige materiale. Selv om det ikke eksisterer noen samlet framstilling av arbeiderbevegelsens historie i Nord, har arkivet de siste årene allikevel vært leverandør av materiale til hovedoppgaver, jubileumsskrifter, forskningsarbeid, artikler, utstillinger, foredrag o.s.v. På dette feltet er det en gledelig økning i antall henvendelser til arkivet. Vi har, tør jeg si, absolutt et inntrykk av at historia om nordnorsk arbeiderbevegelse ligger mindre i mørke i dag enn da vi startet opp i 1979. På den annen side forundres vi stadig vekk over hvor lite både folk her i Nord-Norge kjenner til sin nære fortid, og ikke minst av hvor neglisjert nordnorsk arbeiderhistorie er sett fra Youngstorget. Det er påkrevende med en allmenn framstilling av de store trekk ved arbeiderhistoria — ei framstilling som f.eks. kunne brukes på flere plan i skoleverket og som skoleringsmateriale innen den faglige- og politiske arbeiderbevegelse. Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge ser det som en viktig oppgave i nærmeste framtid å påskynde et slikt arbeid.

Arbeiderarkivets drift

Til slutt noen ord om organisering og drift av arkivet i Tromsø. Bemanninga består i dag av en arkivleder på deltid og en sivilarbeider. I styringsgruppa for Arkivet sitter representanter for arbeiderbevegelsen i Nordland, Troms og Finnmark sammen med en fra Arkivet i Oslo, en fra Statsarkivet i Tromsø, samt

en fra Universitetet i Tromsø. Styrets formann er for tiden *Halvard Brattli* ved AOFs avdelingskontor i Troms. Siden innsamlingsarbeidet tok til i 1979, har driften vært finansiert av Universitetet i Tromsø, fylkeskulturstyrene i Finnmark, Troms og Nordland, bevilgninger fra enkelte kommuner og ikke minst gjennom bidrag fra arbeiderbevegelsens egne politiske og faglige organisasjoner. Inneværende års budsjett (1987) er på omlag 150.00. Vi håper på en mer permanent finansiering gjennom etableringen sammen med Statsarkivet i 1988.

Arkivets adresse:	Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge, Universitetet i Tromsø, Postboks 879, 9001 Tromsø. Tlf. 083/57 611.
Besøksadresse:	Strandgt. 5, Kjærbygget 3. etg., Tromsø
Arkivleder:	Rune Blix Hagen

LITTERATUR

Fuglestad, Nils Henrik: Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge; i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1/1984.

Kristiansen, Arnold: *Rød mai. Da verdensrevolusjonen banket på i Hammerfest*. Oslo 1977.

Ottar: *Industrialisering og arbeiderbevegelse i Nord-Norge fram til ca. 1920*. (Utg. av) Universitetet i Tromsø. Tromsø 1980. 79s.ill. (Ottar. Populære tidsskrift fra Tromsø museum. Nr. 119/120, 1980.)

Skogheim, Dag: *Klassekamp under nordlysflammer*. Nord-norske arbeidere i kamp 1889 — 1918. En dokumentarisk beretning. Oslo 1973. D.S.: *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. *Elliseif Wessel*. Oslo 1977. D.S.: *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. *Gitte Jønsson*. Oslo 1978. D.S.: *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. *Kathrine Bugge*. Oslo 1978.

Peter Ludvigsen

Arbejdermuseet i København

Arbejdermuseet i København blev oprettet i 1982 som et af de første af sin art i verden. Museets funktion begyndte dog først i 1983. Arbejdermuseet har til huse i arbejdernes forsamlingsbygning i København. Den blev bygget af københavnske arbejdere i 1879, efter at de havde samlet penge sammen i næsten otte år. Den første arbejderbygning i Norden, som der var tale om, blev bygget, fordi myndighederne anså arbejdernes organisering for statsskadelig virksomhed. Derfor blev især de københavnske arbejdere kraftigt forfulgt af politiet. Det betød bl.a., at værtshusholdere, som lejede ud til arbejdermøder, fik vrøvl med politiet, når bevillingen skulle fornyes næste gang. Derfor har arbejdernes forsamlingsbygning i Rømersgade «været med» næsten fra arbejderbevægelsens start, idet byggekomiteen blev oprettet få måneder efter, at Internationale var stiftet i København i slutningen af 1871.

Bygningen blev indrettet med en stor mødesal, en lang række kontorer til fagforeninger, funktionærlejligheder og et værtshus i kælderen.

Fra 1879 var arbejdernes forsamlingsbygning centrum for de danske arbejderes politiske og faglige arbejde. Her holdt mange af fagforeningerne til. Her holdt socialisterne og senere socialdemokraterne til i de første år. En overgang havde avisen «Socialdemokraten» sit redaktionskontor i bygningen, og i mange år foregik den ideologiske træning af unge politikere i «Karl Marx klubben» på 2. sal i bygningen. LO holdt efter sin dannelse til her i nogle få år.

Hovedaftalen på det danske arbejdsmarked blev aftalt i 1899. Forud var gået en storkonflikt, og hele arbejdet omkring organiseringen af understøttelsen under konflikten foregik fra forsamlingsbygningen i Rømersgade. Den mere fornøjelige side af tilværelsen fandt også plads i huset. Utallige, også nulevende, dansker har truffet hinanden eller er blevet væk fra hinanden under fester i forsamlingsbygningens selskabslokaler og festsal.

Forsamlingsbygningens høje aktivitet fortsatte frem til

Arbejdermuseet i København holder til i den tidligere Arbejdernes Forsamlingsbygning i Rømersgade. Huset ble bygget i 1878-79 av de københavnske arbejdere.

Festsalen i Arbejdermuseet har været bygningens centrale sted. Her har fagbevægelsen holdt utallige møter. Bildet viser en avstemning blant de kvinnelige syerskene i København i 1899.

1940'erne. På det tidspunkt blev bygningen for lille til den efterhånden store arbejderbevægelse. I løbet af 1960'erne og 1970'erne forfaldt bygningen og fællesorganisation i København tænkte på at afhænde den. Det skete imidlertid ikke, og i stedet blev Arbejdermuseet, som nævnt, etableret i 1982.

Noget af det første der skete, efter etableringen af Arbejdermuseet, var at få Fredningsstyrelsen til at frede forsamlingsbygningen på linje med kirker og herregårde. Som et resultat af fredningen bliver bygningen løbende restaureret, og visse dele af den bliver ført tilbage til udseendet i tidligere perioder. F.eks. er festsalen i 1985 blevet tilbageført til 1913-30, og i løbet af sommeren og efteråret 1987 bliver kælderrestaureringen ført tilbage til det udseende, den havde i 1892. På den måde bliver bygningen i sig selv integreret i selve museumsfunktionen.

Museets grundlag

Arbejdernes kulturhistorie har for det meste været betragtet som noget uinteressant. Ingen museer har fundet særlig interesse i at skildre, hvordan arbejderklassen havde levet, men brugt utrolige mængder tid, energi og ressourcer på at skildre bønder, fiskere og borgers kulturhistorie. Derfor var tilstanden omkring 1980 sådan, at man i Danmark så at sige intet kunne se om arbejdernes historie, hvis man gik ind på museer. Efterhånden havde en lang række mennesker opdaget, at der

eksisterende et stort behov for at få dokumenteret denne del af kulturhistorien. De forskellige interesser for sagen fandt efterhånden sammen, og i 1981 lykkedes det at få LO interesseret i et Arbejdermuseum. Det betød, at de nødvendige penge også kom til. Det er nemlig dyrt at drive museum, hvad enten det er Arbejdermuseum eller et andet museum.

Arbejdermuseet skal dels forske i arbejderhistorien, dels vise udstillinger og lignende fra arbejderens kulturhistorie i Danmark i perioden fra omkring 1870 op til i dag. Når starttidspunktet er omkring 1870 skyldes det, at industriarbejderen i moderne forstand først opstår omkring denne periode. Tidligere arbejdede man naturligvis også — temmelig hårdt oven i købet — men arbejderen i moderne forstand fandtes ikke. Før 1870 var «arbejderen» ofte medlem af et hushold, f.eks. hos en mester eller del af et gods eller en gård som tyende hos en herremand eller en bonde. Efter industrialiseringen slog igennem, blev arbejdet organiseret sådan, at arbejderen havde en aftale med en arbejdsgiver om betaling i et vist antal timer om dagen, og i resten af tiden var han helt overgivet til sig selv på lykke og fromme. Det var dengang en fuldstændig ny kulturel og social situation, og de første år var meget vanskelige for arbejderne, der konstant befandt sig på sultegrænsen. Nøden og elendigheden, specielt i København, var meget stor, og det samme var dødeligheden.

Men selv om nøden og elendigheden er stor, finder menneskene ud af en måde at organisere sin tilværelse på. Man kan næsten sige, at arbejderne i 1870'erne og 80'erne fandt ud af at kultivere den elendighedstilstand, som de befandt sig i. Det skete på flere måder. Dels hjemme, hvor kvinderne og børnene lever en tilværelse, hvor de nu var adskilt fra arbejdet i modsætning til tidligere. Det skete også på arbejdspladsen, hvor mændene nu kun mødtes med arbejdet som formål. Men fremfor alt skete det i organiseringen, både den politiske og den faglige. Det er gennem organiseringen, både i hjemmet, på arbejdspladsen og i samfundslivet, at arbejderens særlige kulturområder opstår, og det er den kultur og specielt arbejderens synsvinkel på den, som Arbejdermuseet skal skildre.

Denne skildring sker på flere måder. Dels foregår der allerede nu en vis forskning omkring arbejderkultur, dels viser museet en række udstillinger om arbejderens historie, og endelig foregår der en række kulturelle aktiviteter i huset, som i sig selv

er en del af arbejderens kulturhistorie.

Den forskning, Arbejdermuseet deltager i, sker i samarbejde med Nationalmuseet, universiteterne og i forbindelse med forberedelse og opbygning af udstillinger om forskellige emner.

Museet begyndte ret tidligt med at opbygge en udstillingsvirksomhed. Det har nemlig stor betydning, at museet blev placeret i offentlighedens bevidsthed. Det betød meget, at så mange som muligt fra arbejderklassen interesserede sig for museet; Fra starten havde museet overhovedet ingen genstande eller arkivalier om den del af historien, som det skulle berette om.

Derfor valgte vi allerede på et tidligt tidspunkt at opbygge den første udstilling om arbejderens historie i 1950'erne. Forudsætningen for det valg var, at mange mennesker stadig havde genstande fra 50'erne. Derved ville museet hurtigt kunne indsamle de ting, der skulle bruges til den udstilling. Samtidig var der mulighed for, at mange mennesker ville interessere sig for en udstilling fra 50'erne, fordi ingen endnu havde arbejdet med denne periode. Da man først havde lært, hvordan man skal indsamle, gik det hurtigt. Et af problemerne var, at mange har lært, at genstande til et museum er særligt «værdifulde» genstande. Her drejede det sig nu om at være opmærksom på, at dagligdagse ting fra 50'erne havde værdi, fordi de var ved at forsvinde. Da det lykkedes museet at komme igennem med den besked, blev vi overvældet af genstande. I forbindelse med den første udstilling fik museet foræret omkring 13.000 genstande fra folk, som var interesseret. Det udsatte selvfølgelig museets personale for et voldsomt arbejds-pres, men til gengæld gav det også museet mulighed for at opbygge en virkelig god og grundig udstilling om arbejderens levevilkår i 50'erne. Det var oprindeligt mening, da udstillingen startede i maj 1984, at den kun skulle stå et år, dernæst et halvt år mere, og udstillingen står den dag i dag, og er netop i løbet af vinteren 86/87 blevet omarbejdet, så den er blevet permanent.

Siden har museet bygget udstillingsafsnit op om arbejdsløshedsperioden i 1930'erne og senest er den permanente udstilling blevet udvidet med et afsnit om arbejderbevægelsens start, altså om perioden fra 1870 til omkring århundredeskiftet.

Museet har i begyndelsen koncentreret sine udstillinger om arbejdernes hverdagsliv i Danmark i de sidste 100 år. I udstillingen fra 1950-årene er hjemmesyersken fru Hansens hjem bygget opp som et samlet interiør.

Ud over udstillinger i selve huset deltager museet nu også i udstillingsvirksomhed uden for væggene. I slutningen af 1986 arrangerede vi sammen med to andre af arbejderbevægelsens organisationer en udstilling af malerier fra Nicaragua. Der var tale om et solidaritetsprojekt, som gik ud på at skabe støtte til kampen mod USA i Nicaragua. Projektet blev en stor succes, og et lignende arrangement er under opbygning i 1987. Denne gang drejer det sig om Botswana i Afrika og støtte til kampen mod apartheid i det sydlige Afrika.

Straks fra starten, da udstillingerne åbnede, blev museet besøgt. Det årlige besøgstal ligger i øjeblikket på små 90.000, og det er en lille smule mere, end museet har plads til.

Det viste sig altså hurtigt, at det behov, som man regnede med eksisterede, da museet blev grundlagt, virkelig var til stede. Ca. 50.000 skoleelever og andre undervisningssøgende besøger museet om året, fordi museet er det eneste sted, hvor man kan se denne specielle synsvinkel på tilværelsen, som arbejderne historie er udtryk for.

Ud over den egentlige museumsvirksomhed har museet også en kulturel virksomhed af bredere karakter. I den restaurerede festsal afholdes en del møder i årets løb. Salen bliver

også brugt til teater og koncerter. Ideen ved brugen af salen er, at den type aktiviteter, som har eksisteret i salen lige siden den blev åbnet den 23. april 1879, også skal fortsætte, efter at huset er gået over fra at være en forsamlingsbygning til at blive arbejdermuseum.

Den store interesse for museet har som nævnt vist, at behovet for et arbejdermuseum fandtes. Men den store interesse kan også ses på en anden måde. Siden vi åbnede den første udstilling i 1984, har museet været besøgt af omkring 60 grupper fra hele verden, som skulle undersøge, hvordan man arbejdede med arbejdernes historie i en museumsammenhæng. Og vi kan se, at ikke alene vores udstillingsteknik, men også selve opbygningen af museets funktion efterhånden bliver kopieret flere og flere steder, ikke alene i Danmark, men også ude over Europa.

Aksel Zachariassen (1898 — 1987)

Aksel Zachariassen leverte sin innsats for Det norske Arbeiderparti på mange felter.

Han var i unge år tillitsvalgt og organisasjonsmann som formann i Ungdomsforbundet og sekretær i partiet. Han var særlig i mellomkrigstida journalisten, gjennom virket sitt i Arbeidernes Pressebyrå, Arbeiderbladet, Halden Arbeiderblad og Kongsvinger Arbeiderblad. Han var propagandisten og opplysningsmannen som forfatter av diverse pamfletter og av bøker om taleteknikk (1931) sosialisme (1965) og kollektivt medlemskap i Arbeiderpartiet (1966) og som sjefssekretær i Arbeidernes Opplysningsforbund i mange år etter andre verdenskrig.

Men her skal det dreie seg om historikeren Aksel Zachariassen. Slik var han aktiv til seine år. I 1981 kom historikken til Abildsø arbeiderforening, som et punktum for et meget omfangsrikt forfatterskap innen arbeiderbevegelsens historie. Han skrev fem forbundshistorier — for Arbeiderpartiets Presseforbund (1949), Sjømannsforbundet (1950), Bekledningsarbeiderforbundet (1967), Transportarbeiderforbundet (1971) og Treindustriarbeiderforbundet (1979). Han skrev om lokale

fagforeninger og arbeidere. Han skrev biografier over personer han satte høyt. Boka hans om Martin Tranmæl (1939) er ennå standardbiografien. Om journalisten Karl Johanssen skrev han (1932) en innledning til en samling av hans artikler. Zachariassen forfattet den mest brukte oversiktsboka i arbeiderbevegelsens historie — «Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl» (1962) og om Oslo Arbeidersamfund gjennom hundre år (1963), hans mest betydelige historiske arbeid.

Aksel Zachariassen var ved sida av Gunnar Ousland den fremste representanten for en historikertype, partijournalisten og organisasjonsmannen som skriver sitt arbeid ut fra bevegelsens ståsted. Han var av de mest sentrale, blant andre som Hans Amundsen, Arvid G. Hansen, Bjarne Jullum, Just Lippe, Joh. Medby, Alfred Skard, Evald O. Solbakken og Johan Ødegård. Han var en av de mange selvlærte begavelser som bar norsk arbeiderbevegelse i de første generasjonene. Aksel Zachariassen var hva den italienske kommunisten Antonio Gramsci kalte «en organisk intellektuell», som sprang ut av arbeiderklassen og dens organisasjoner, i motsetning til de «tradisjonelle intellektuelle» innen den borgerlige intelligentsiaen.

Zachariassen hadde suksess som historisk forfatter, i den forstand at han ble bedt gjentatte ganger om å framstille deler av bevegelsens historie. Hvilke kvaliteter var det oppdragsgiverne så og søkte?

Mest slående var at han kunne emnet. Historien om norsk arbeiderbevegelse var ikke tillært kunnskap for ham; den var levd liv, ja i mangt hans eget liv. Det gav ham både en fortrolighet med stoffet og en enorm mengde faktisk viten, ikke minst om personer i bevegelsen. Denne vitenen delte han. Undertegnede trengte ved et høve til å identifisere en person som skrev om småbrukernes stilling til DNA. «Ewald Bosse? Jo han var professor, hadde utviklet noe han kalte arbeidslære og eide store skogeiendommer i Østerdalen». Så kom det som *plasserte* personen på den avgjørende måten: «Han betalte store summer til partiavisa på Kongsvinger. Vi var alltid skeptisk til den styringen over politikken som dette kunne ha gitt ham».

Zachariassen var produktiv og ordholden overfor oppdragsgiverne. Å skrive deres historie var et verv, som skulle skjøttes godt. Boka om transportarbeiderne ble ferdigstilt midt oppe i en sykdomsperiode.

Han var en god skribent, lett å lese. Stilen var ikke egentlig elegant eller morsom, men hverdagslig og forståelig, fri for snurrepiperier. Ved skrivepulten gjaldt for ham det han selv skrev om talerstolen: «. . . der faller teoriene og de gode læresetninger til jorden hvis ikke taleren er fylt av annen kraft enn lysten til å høre sin egen stemme og trangen til å fremlegge kunst i en eller annen form».

Den kraft som fylte Aksel Zachariassen som historiker var troen på arbeiderbevegelsens oppgaver. Arbeidene hans var — som mange av framstillingene skrevet av den sosialdemokratiske bevegelsens egen folk — båret oppe at et historiesyn: «Fra en uorganisert og undertrykt stilling for småkårsfolk gikk utviklingen, gjennom kampår, fram til samarbeid og fellesskap, men ennå er det likevel oppgaver å løse». Historien gikk «fra trellekår til frie menn», som boka om Sjømannsforbundet ble kalt. Det lå ikke for Zachariassen som historiker å årsaksforklare, problematisere, enn si kritisere hovedretningen og de enkelte veivalgene.

Han var enige i dem. Men var han glad for det som hadde skjedd? Jo, materielle «trellekår» fantes ikke lenger. Men samtidig ga han iblant uttrykk for en skuffelse, for at folk kulturelt ikke var «frie menn». I et intervju på 60-årsdagen snakket han om hvordan «glattlikkede fabrikk møbler og radiomusikk» fylte hjemmene, mens det viktige var «alminnelige menneskers strev etter å forme tanker og følelser, det er kort og godt en sterkere og frodigere folkelig kultur vi trenger her i landet».

Det er neppe urettferdig å si at Zachariassen så historien slik den fortonte seg for ledelsen i bevegelsen, at han også som historiker var en tillitsvalgt. Det kom til å prege deler av arbeidene, særlig der avvikere og andre retninger berøres. Da han i 1950 skrev Sjømannsforbundets historie, stod forbundet oppe i en strid om bl.a. Nortrashippoppjøret. «I den tida følte han seg som en tillitsmann i forbundet — nær knyttet til dets formann Ingvald Haugen», har Haakon Lie skrevet. Det samme trekket slo Helge Seip ned på i en anmeldelse av boka om Arbeidersamfunnet, men uttrykte det negativt, som «historie med skylapper». Som en generell karakteristikk av arbeidene hans ville det være urettferdig, så fylt som de var med faktisk kunnskap. Når en skulle skrive studiehefter som kritiserte fagforeningens kollektive medlemskap i Arbeiderpartiet, var det nettopp i Zachariassens bok om og for medlemskap at en

fant opplysningene.

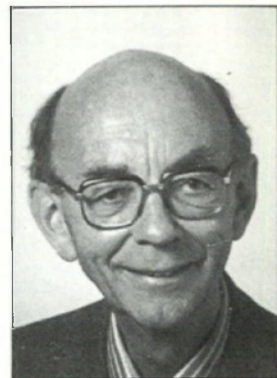
Folk som kjente ham personlig, har trukket fram hans spente forhold til akademikere, om de var av den arrogante sorten. Typisk var hva han skrev om Karl Johanssen: «Han var ikke som så mange har trodd, runnen av embedsslekt, hvilket vel også forklarer hans utholdende trofasthet over radikalismen». Om redaksjonen i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie fant nåde hos ham skal ikke sies. Sikkert er at han var av dem som fulgte bladet nærest fra starten, med fyldige omtaler av de enkelte numrene i aviser og i «Fakkell», kulturorganet til Arbeidernes Opplysningsforbund.

Det var i Aksel Zachariassen en selvkritisk streng, som klinger i selvbiografien hans. Den har som motto: «Å skape er livets mening. Å skrive er nærmest trening». Slik unnsa han sin egen livsinnsats, som jo først og fremst var som skrivende menneske. Vi andre vil si — vi er glad for at Aksel Zachariassen trente. Det dreier seg om å forandre verden, men også om å fortolke den.

Knut Kjeldstadli

Edvar Bull (1914 — 1986)

Professor Edvard Bull d.y. døde høsten 1986 72 år gammel. Da sjukdommen begynte å merke ham et års tid før, sto han midt i aktivt arbeid som forsker og formidler av vår historie. Han hadde nettopp fullført første bind av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, et bind som trolig vil bli stående som det mest helstøpte han fikk skapt, preget som det er av hans omfattende sosialhistoriske kunnskaper, kloke vurderinger og innsikt i arbeiderklassens vilkår og arbeiderbevegelsens plass og røtter i vårt land. Han hadde samlet tilfang og begynt å skrive på neste bind i serien da hans fysikk «begynte å slarke» — som han i sin direkte form sjøl uttrykte det.

Edvard Bull tilhørte en slekt av embetsmenn. Helt tilbake til 1500-tallet kan vi følge en sammenhengende kjede av fremstående bærere av norsk styringsverk. Faren, Edvard Bull d.e., professor i historie og sentral politiker i Det norske Arbeiderparti, var kjent for sitt skarpe intellekt og sin politiske radikalisme. Sønnen fortsatte i farens fotspor som historiker og fikk i unge år også utløp for sitt politiske engasjement gjennom Arbeidernes Ungdomsfylking. Etter siste krig ble hans direkte politiske aktivitet dempet. Men han stod som medlem av Arbeiderpartiet og aktiviserte seg igjen under striden om EF. Her ble han støttespiller for Arbeidernes informasjonskomité mot EF (AIK). Etter folkeavstemmingen brøt han med Arbeiderpartiet og sluttet seg til Sosialistisk Venstreparti.

Men hans livsgjerning lå i historiefaget som forsker og formidler. Hans innsats her favnet vidt. Han gikk nye veier. I sin lette, konkrete form skrev han om lokalhistoriske så vel som rikspolitiske emner. Særlig kom likevel sosialhistorien til å stå i sentrum. Her gjorde han et banebrytende arbeid ved å ta initiativet til innsamling og nedskrivning av arbeidsfolks minner. Og han bearbeidet dem og tok dem i bruk i sine historiske arbeider. Han gikk metodisk til verket, bygde opp grunnlaget for kildekritikk også når det gjaldt slike kilder. Historikerlauget møtte han med ikke lite skepsis. Å arbeide på grunnlag av muntlige kilder var ikke stuerent på 1950- og 1960-tallet.

I dag kan vi se at muntlige kilder er kommet for å bli i arbei-

det med den nære fortid. Historielæreren Edvard Bull kom til å utvide horisonten betraktelig for sine studenter. Han var den første som tok opp studiet av afrikansk historie i vårt land, særlig som professor ved Norges lærerhøgskole i Trondheim.

Edvard Bull ville noe med sin historieforskning. Alle hadde rett til sin egen historie, sa han, og han ville være med å gi dem denne historien. Ikke minst gjaldt dette de som tilhørte skriftfattige kulturer. Det var en sterk overbevisning hos ham om at kjennskap til egne røtter betydde noe verdifullt for alle mennesker. Det skapte større bevissthet om ens egen plass i slekt og fellesskap, sterkere interesse for det samfunn en sjøl levde i.

Slik sett var det anvendt forskning Edvard Bull drev. Forskningen skulle komme til nytte, bli av verdi for «folk flest». Han skrev ikke for laug og bokhylla, drev ikke sin forskning først og fremst for å tilfredsstille egen intellektuell nysgjerrighet. Han ville være *folkelærer* — sjøl om han nok aldri brukte et slikt begrep om seg sjøl. Han var en beskjeden kar. Med sin holdning til historiefaget knytter han an til de lengste og beste tradisjoner i norsk historieskriving, til lysende navn som Sverre Steen, Halvdan Koht og Ernst Sars.

Med et ekte menneskelig engasjement satte Edvard Bull arbeiderklassen, arbeiderbevegelsen, — *småkårsfolkets historie* i fokus. Og bøkene hans ble lest, enten vi nevner gymnasboka *Nordmenn før oss* eller *Norsk fagbevegelse* brukt som lærebok på hundrevis av kurs i arbeiderbevegelsen.

Slik nådde han tusener med sine kunnskaper. Her er ikke plassen for å gå i detalj med hans store produksjon som historieskriver. Men den spenner over bindsterke verker og et meget stort antall artikler. Noen av dem er alt klassiske for alle som vil studere nyere norsk historie.

Vi i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek har mye å takke Edvard Bull for. Han satt i styret for Arkivet fra 1956 til 1973, oppnevnt av Arbeiderpartiet. Han gledet seg over fremgangen vi hadde fra 1960-tallet av, med sterkt økte både økonomiske og menneskelige ressurser. De økte økonomiske ressursene måtte fagbevegelsens folk skaffe. Men på den historiefaglige sida ble Edvard Bull en sterk ressurs for oss. Han ble *rådgiveren* på de fleste avgjørende spørsmål av faglig og forskningsmessig karakter. Og det var en rådgivning som slett ikke bare — ikke en gang først og fremst — var knyttet til styremøtene. Nei, den skjedde i uttallige samtaler over telefon og personlige møter

mellom ham og arkivleder. Edvard Bull hadde tid for oss og det arbeid vi drev.

Da han i 1973 sendte brev til Arbeiderpartiet og meldte seg ut, sa han samtidig fra om at han fant det naturlig å trekke seg fra styret i Arkivet. Det syntes ikke arkivlederen. Og det førte til den eneste hissige samtale — også den over telefon — som arkivlederen kan huske å ha hatt med Edvard Bull. Det må nok innrømmes at den hissige tonen var nok så ensidig. Edvard Bull beholdt roen — og — rettlinjetheten. Men dette bruddet med Arkivstyret betydde sjølsagt ikke noe brudd mellom Arkivet og Edvard Bull. Han fulgte oss med levende interesse — og råd — så lenge han hadde krefter til det.

Edvard Bull imponerte aldri med de store ord, men med en redelig enkelthet både i ord og personlig ferd. Han var til å stole på.

Arne Kokkvoll

Medarbeidere i denne boka:

Helen Bøsterud

Justisminister. Utdannet spesialpedagog. Medlem av Stortinget fra 1977/78, statsekretær i Sosialdepartementet i 1980/81, leder av Stortingets justiskomite fra 1981/82.

Leo Eitinger

Dr. med., professor i psykiatri ved Universitetet i Oslo. Har skrevet sin doktoravhandling om psykiatriske undersøkelser blant flyktinger (1958), dessuten bl.a. *Concentration Camp Survivors in Norway and Israel* (1964), *Flyktinger i Norge* (1959), *Fremmed i Norge* (1981) og *Mennesker blant mennesker* (1985).

Jan Foitzik

Dr.phil., historiker ved Universitetet i Mannheim, Vest-Tyskland. Har skrevet avhandlingen *Zwischen den Fronten* (Bonn 1986), og har vært medarbeider ved det store *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration*.

Rune Blix Hagen

Cand.philol. med historie hovedfag. Arkivleder for Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge siden 1979. Har skrevet en rekke artikler i nordiske tidsskrifter med historiske emner, også om historiografi og lokalhistorie.

Knut Kjeldstadli

Magister i historie. Har vært universitetsstipendiat og arbeider nå med bind 4 av Oslos historie. Har tidligere bl.a. utgitt *Arbeider, bonde, våre hæere ... Arbeiderpartiet og bøndene 1930 — 1933* (1978) og har skrevet en lang rekke artikler med emner fra bl.a. arbeiderbevegelsens historie, teknologihistorie og byhistorie. Har dessuten vært medredaktør av boka *Muntlige kilder* (1981).

Arne Kokkvoll

Cand.philol. med historie hovedfag. Leder for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek siden 1962. Har skrevet bl.a. AOF-historien *Av og for det arbeidende folk* (1981), bidrag i samlevverk og er en av redaktørene til 6-binds-verket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*.

Arne Kolstad

Amanuensis ved Institutt for samfunnsvitenskap ved Høyskolesenteret i Nordland. Arbeider med sosialpolitiske emner.

Einhart Lorenz

Dr.phil., historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo, f.t. professorvikar ved Universitetet i Kiel. Har skrevet en lang rekke bøker om norsk og internasjonal arbeiderbevegelses historie (bl.a. *Arbeiderbevegelsens historie*, 2 bind, *Det er ingen sak å få partiet lite*), og har i de siste åra arbeidet med et forskningsprosjekt om den antifascistiske emigrasjonen til Norge.

Peter Ludvigsen

Direktør for Arbejdermuseet i København.

Finn Olstad

Cand.philol. med historie hovedfag. Har gitt ut *Forsvar, sport, klassekamp 1861 — 1939*. (1987), bind 1 av Norsk idretts historie, foruten artikler fra arbeiderbevegelsens historie. Arbeider nå med Norsk Jern- og Metallarbeiderforbunds historie.

Per Arnt Pettersen

Dosent i statsvitenskap ved Institutt for samfunnsvitenskap ved Høyskolesenteret i Nordland. Har bl.a. skrevet *Fremmedarbeidere, fremmedforakt og sosialpolitiske konsekvenser* (1978), *Linjer i norsk sosialpolitikk* (1982) og *Penger, pensjoner og politikk* (1987).

Werner Röder

Dr.phil., historiker og arkivleder ved Institut für Zeitgeschichte i München. Har bl.a. skrevet en avhandling om de tyske sosialistiske eksilgruppene i England og har sammen med Herbert A. Strauss hatt hovedansvaret for det monumentale *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*. Dette verket ble i 1986 utmerket med Walter-Meckauer-prisen.

Harald Skjønsberg

Cand.philol., lektor i den videregående skole. Har skrevet hovedoppgaven *En flyktningepolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933 — 1940*. Har også skrevet romanen *I det mørke lyset* (1987).

Einar A. Terjesen

Cand.philol. med historie hovedfag, historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Har skrevet «De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse» (hovedoppg., Trondheim 1978), «Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre» (ITH-rapport 1980) og artikler i bl.a. TFAH, Historisk Tidsskrift og Vardøger. Medlem i Vardøgers redaksjonsråd.

Hermann Weber

Dr.phil., professor i statsvitenskap og samtidshistorie ved Universitetet i Mannheim. Regnes i dag for å være en av Vest-Tysklands ledende eksperter innen kommunismeforskningen. Har skrevet en lang rekke bøker om det tyske kommunistpartiet (bl.a. *Die Wandlung des deutschen Kommunismus* (1969), *Hauptfeind Sozialdemokratie. Strategie und Taktik der KPD* (1981), *Kommunismus in Deutschland 1918—1945* (1983), dessuten en Lenin-biografi (1970) og en DDR-historie (1985). Han er en av redaktørene av en 7-binds-dokumentasjon om fagbevegelsen i Tyskland (*Quellen zur Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung im 20. Jahrhundert*).

Arbeiderhistorie er en årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek og utgis første gang i år. Årboka er en videreføring av Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, TFAH, som gikk inn i 1986.

Årboka abonneres eller bestilles hos

ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

FOLKETS HUS, YOUNGSGT. 11 C
0181 OSLO 1 — TLF. 02 - 40 17 58

Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek